T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

OLANLAR ŞEYHİ İBRAHİM EFENDİ'YE GÖRE İNSAN

Tuba Nur GÖKHAN

ŞANLIURFA – 2021

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

OLANLAR ŞEYHİ İBRAHİM EFENDİ'YE GÖRE İNSAN

Tuba Nur GÖKHAN

Danışman

Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ

ŞANLIURFA - 2021

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ danışmanlığında, Tuba Nur GÖKHAN'ın hazırladığı **"Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'ye Göre İnsan"** konulu bu çalışma 24 /09 /2021 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimler (Tasavvuf Tarihi) Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

☐**X** Oybirliğiyle / ☐ Oy çokluğu ile

İmza

Danışman	Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ	
Üye	Doç. Dr. Ali TENİK	
Üye	Doç. Dr. Sait MERMUTLU	

Bu tezin Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler (Tasavvuf Tarihi) Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Prof. Dr. Şevket Ökten

Enstitü Müdürü

Bu çalışma: ……. Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No : ……

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

	T.C. **HARRAN ÜNİVERSİTESİ** **TEZLİ YÜKSEK LİSANS** **ORİJİNALLİK RAPORU ve BEYAN FORMU**	**Doküman No** : HRÜ-KYS-FRM-015 **Yayın Tarihi** : ..../…./.20… **Revizyon No** : **RevizyonTarihi** : **Sayfa No** : 3 / 104

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	175230046
Adı / Soyadı	Tuba Nur GÖKHAN
Anabilim Dalı/Programı	Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı (Tasavvuf Tarihi) / Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'ye Göre İnsan

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Y. Lisans çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 104 sayfalık kısmına ilişkin, 25/08/2021 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 22 'dir. Ayrıca Y. Lisans çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar hariç/dâhil
4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Y. Lisans çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

25/08/2021
Tuba Nur GÖKHAN

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 24/09/2021

Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ
(Danışman)

ÖZET

OLANLAR ŞEYHİ İBRAHİM EFENDİ'YE GÖRE İNSAN

GÖKHAN, Tuba Nur

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ

Eylül, 2021, 106 sayfa

Bu çalışmada, Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı'nda, İbrahim Efendi'nin tasavvufî açıdan insana bakışı incelenmektedir. İnsan konusu üzerinde durularak, bu kavram ile bağlantılı olan diğer konuların ele alınması amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışmada İbrahim Efendi'nin Külliyatında geçen şiirler elden geçirilerek kendisinin genel anlamdaki tasavvufî görüşleri incelenmektedir. Bu araştırmada, genelde mutasavvıfların tasavvufi açıdan insana bakışı, özelde ise Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'ye göre insan konusu incelenmektedir.

Bu tez âyet ve hadisler ışığında, mutasavvıfların da görüşleri belirtilerek Dil-i Dânâ Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı'nda insan konusunun daha iyi anlaşılması ve bunu tasavvufi bakış açısıyla değerlendirmemizi sağlamaktadır.

On yedinci yüzyıl Bayramî Melâmî tarîkatı şeyhlerinden olan İbrahim Efendi, Bulgaristan sınırlarına dâhil olan Eğridere'de doğup, yaşamının büyük bir çoğunluğunu ise İstanbul'da geçirmiştir. Döneminin önde gelen birçok âlimiyle bir arada bulunmuştur. İbrahim Efendi, yaşadığı dönemde devlet adamlarının, yazarların, bilginlerin ve daha çok da gençler tarafından ilgi gören mutasavvıf bir şairdir. Biz de bu çalışmamızda tasavvufu kendine has bir üslupla anlatan bu şair ve mutasavvıfın insana olan bakışını inceleyip aktarmaya çalıştık. Genel olarak İbrahim Efendi "Vahdet-i vücûd" düşüncesine sahiptir. Bunun yanında İnsan-ı kâmil, devir ve velâyet konuları üzerinde durmuştur ve bu düşüncelerini kaleme aldığı tüm şiirlerine yansımaktadır. Biz de bu tezimizde insanın varlığını bu meseleler ışığında ifade etmeye özen gösterdik.

Tezimizi hazırlarken eserin tümünü inceledik, insan ile ilgili olan bölümün önemli bir kısımını tespit edip kaleme aldık. Bunun yanında konumuzla doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ilgisi olan meselelerde başka kaynaklardan imkânların el verdiği kadarıyla yararlanmaya çalıştık. İbrahim Efendi'nin insan konusunu nasıl ve hangi âyetlerle ele aldığını izah etmeye önem verdik. Böylelikle genel bir kıyaslamanın yanında, olabildiğince farklı düşünceleri ortaya koymaya gayret ettik.

Anahtar Kelimeler; Olanlar Şeyhi, İbrahim Efendi, Tasavvuf, Sûfî, Tarîkat, İnsan, Kalp

ABSTRACT

The Human at Olanlar's Sheikh Ibrahim Efendi

GÖKHAN, Tuba Nur

Master's Thesis

Department of Basic Islamic Studies

Advisor: Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ

January 2021, 106 Pages

In the light of verses and hadiths, this thesis provides a better understanding of the human subject in the Dil-i Dana Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi Collection by stating his views in his Sufis and to evaluate it from a Sufi perspective.

The subject of this study, in the Collection of Olanlar Sheikh İbrahim Efendi, İbrahim Efendi's view of human from a Sufi perspective is examined. It is aimed to deal with other issues related to this concept by focusing on the human issue. In addition, in this study, the poems in İbrahim Efendi's corpus are reviewed and İbrahim Efendi's general mystical views are examined. In this study, the view of Sufis in general to human beings in terms of Sufism and in particular the subject of human according to Oğlan Şeyh İbrahim Efendi is examined and discussed.

İbrahim Efendi, one of the sheikhs of the 17th century Bayramî Melâmî order, was born in Eğridere, which is included in the borders of Bulgaria, and spent most of his life in Istanbul. He was together with many prominent scholars of his time. İbrahim Efendi was a sufi poet who was attracted by statesmen, writers, scholars and mostly young people during his lifetime. In this study, we tried to analyze and convey the point of view of this poet, who explained Sufism in a unique style. In general, the thought of İbrahim Efendi is based on "wahdat-i wujud". In addition, he focused on the subjects of perfect humanity, period and saints, and these thoughts are reflected in all his poems. In this thesis, we tried to explain the existence of human in the light of these issues.

While preparing our thesis, we overhauled the entire work, and identified most of the parts related to human. In addition, we tried to make use of other sources as much as possible on issues that are directly or indirectly related to our subject. We tried to explain how and with which verses İbrahim Efendi handled the human issue. Thus, we tried to put forward different thoughts, if any, besides a general comparison.

Keywords: Olanlar Şeyhi, İbrahim Efendi, Sufism, Sufi, Sect, Human, Heart

OLANLAR ŞEYHİ İBRAHİM EFENDİ'YE GÖRE İNSAN

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI II

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ III

ÖZET IV

ABSTRACT VI

İÇİNDEKİLER VIII

KISALTMALAR X

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

OLANLAR ŞEYHİ İBRAHİM EFENDİ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ ANLAYIŞI

1.1. Adı ve Nesebi 6

1.2. Hayatı, Tasavvufî Eğitimi ve Silsilesi 7

1.3. Vefatı 9

1.4. Eserleri 9

1.4.1. Divân 9

1.4.2. Dil-i Dânâ 10

1.4.3. Müfid ü Muhtasar 12

1.4.4. Usûl-i Muhakkıkîn (Vahdetnâme/Tasavvufnâme) 13

1.4.5. Kasîde-i Mîmiyye 13

1.4.6. İbrahim Efendi'nin Külliyatı 15

1.5. Tasavvufî Anlayışı 16

İKİNCİ BÖLÜM

OLANLAR ŞEYHİ İBRAHİM EFENDİ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞINA GÖRE İNSAN

2.1. İnsanın Yaratılış Hakîkatı 35

2.2. Varlık Olarak İnsan 39

2.3. İbrahim Efendi'ye Göre Hakikat İlmi 43

2.4. Seyr ü Sülûk 49

2.5. İnsanın Terbiye Sürecinde Kalbin Fonksiyonu 53

2.6. İnsanın Kudret ve Fakrı 58

2.7. Kurbiyet-i ilâhiye 62

2.8. İnsan-ı Kâmil 68

2.9. Ârif İnsanın Özellikleri 74

SONUÇ 80

KAYNAKÇA 82

EKLER

EKLER LİSTESİ

EK-1: Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin *Dil-i Dânâ* Adlı Eserinin Yazması Ek s.1

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
b.	İbn: bin (Oğlu)
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
hş.	Hicrî-şemsî
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
nşr:	Neşreden
ö.	Ölüm tarihi
s.a.v.	Sallallahu aleyhi ve sellem
sad:	Sadeleştiren
ş.y.	Şehir yok
tah.	Tahkik eden
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
trc:	Türkçe Tercümesi
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri, ve benzerleri

GİRİŞ

İnsan kelimesinin kökü Arapça'da "ins" sözcüğünden gelmiştir. "Beşer, insan topluluğu" mânâsında kullanılan "ins", tür olarak insanı belirten bir kelimedir. Kadın ya da erkek fark etmez hepsi "insî/enesî" yahut "insan" olarak dile getirilir. Tasavvuf ilminde ise, zühd ahlâkı içerisinde niyet ve gayret düşüncesi üzerinde durulmuş, aynı zamanda metafizik öğretisi olarak da "İnsan-ı kâmil" kavramını esas almıştır. Tasavvuf öğretisi açısından İnsan-ı kâmil, İlâhî nurun üzerinde tecellî ettiği en üstün ve mükemmel varlık olmakla beraber âlemin varlığa gelme amacı ve gayesidir[1]

Yüce Allah'ın kâinatta birçok isim ve sıfatları mevcuttur. İnsan, Allah'ın isimlerinin tecellî ettiği bu âlemde onun nurunu ortaya çıkaran tek varlıktır, bir ayna gibi İlâhî nurun sırlarını aksettirir.[2]

Allah'ın insanı, tüm mevcûdât arasında şerefli bir konuma koyması (el-İsrâ, 17/70), âdemoğluna birçok kabiliyet ve güç vererek üstün kılması ve diğer mevcûdâtın onun emrine verilmesi, ona hizmet etmesi şerefli bir varlık olduğunu gösterir. Âdemoğlunun hem akıl hem de arzularının olmasından dolayı, melekler ve hayvanları da kapsayan varlık seviyelerinde üstün bir yere sahiptir. Bu yönüyle insan, hem en güzel şekilde yaratılmasından ötürü övgüye layık olup hem de, beşerî nefsine yenik düşüp hata yapabilme tehlikesi altındadır. İnsanın taşıdığı emanet onun üstlendiği sorumluluktur, bu emaneti insanın taşıması onun kabiliyet yeteneği ve gücüyle beraber bu emanete ihanet etme gibi bir meyli de olabilir. Yani bu insan zâlim veya her şeyden bî-haber (cahil) olabilir.[3]

Kur'ân-ı Kerîm'deki "*Biz insanı en güzel biçimde yarattık*." (et-Tîn, 95/4) âyeti ile insanın maddî ve mânevî açıdan en güzel şekilde yaratıldığı anlaşılır. Buradaki maddî ve mânevî olan güzellikten kasıt, hem cismânî hem fizîkî açıdan, hem de ahlâk ve mânevîyat yönüyle ruhî çerçevede, insanın güzel bir hâle gelebilecek şekilde var

[1] İlhan Kutluer, *"İnsan",Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22:320-323.
[2] Mahmut Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, (İstanbul: Sufi Kitap, 2019), 49.
[3]Kutluer, "İnsan", 22:320-323.

edilmesidir. Mutasavvıflara göre, insanın mânevî yapısını "kalp, nefs, ruh ve akıl" olarak dört tane mühim vasıf oluşturur.[4] Bunları sırasıyla şöyle izah edebiliriz;

Tasavvufta kalp, bilginin ve düşünce sisteminin aracı konumundadır. Bunun yanında bilgi, düşünme ve anlamanın kaynağı olması hasebiyle, bu yönden "rabbânî latife" ve "İlâhî cevher" olarak adlandırılır.[5] Kalp bir nevi Allah'ın evidir, merifetullahın idrak merkezidir. İnsanın hakikati olan kalp, madde ve mânânın bir araya geldiği, akledilen yer, aynı zamanda ruh ve Allah'ın esmasının tecellî ettiği mahal anlamlarına gelir.[6] Bu niteliklere sahip olan gönül, tüm mevcûdâtın bilgisine ve her şeyin özü olan Allah'ın bilgisine erişme kuvvetindedir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de,*"Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor."* (Hûd, 11/120) diye buyurur.

Genel olarak nefs, "İnsanın özü, kendisi, İlâhî latife, kötü huyların ve şerrin kaynağı" mânâlarında kullanılan bir kavramdır.[7] Kur'ân-ı Kerîm'de nefisle ilgili şu âyetler geçer. *"Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, rabbimin (rahmetiyle terbiye olanlar dışında) acıyıp koruması dışında, daima kötlüğü emreder; şüphesiz rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir."* (Yûsuf, 12/53), *"Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsindendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter."* (en-Nisâ 4/79).

Ruh ise, hayat ve can mânâlarına gelen beden kalıbına girmiş İlâhî latife olarak nitelendirilir. Bedende olduğu müddetçe Allah o bedene hayat verir. Kişi hayat ile canlıdır, ruh ile değil. Sûfîlerin ruhun "mahlûk" olup olmaması konusunda ayrılığa düşmüş olmasıyla birlikte genel olarak *"Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: "Ruhun ne olduğunu ancak rabbim bilir, size ise pek az bilgi verilmiştir."* (el-İsrâ, 17/85) âyetini esas alarak mahlûk olduğu düşüncesinde hem fikir dirler.[8]

---

[4] Hasan Kamil Yılmaz, *"Tasavvufta İnsan ve İnsân-ı Kâmil"*, erişim: 21 Aralık 2020, http://hasankamilyilmaz.com/tasavvufta-insan-ve-insan-i-kamil.html

[5] Süleyman Uludağ, "Kalp", *DİA, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24:229-232.*

[6] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* 6.Baskı (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 264.

[7] Süleyman Uludağ, "Nefis", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32:529-531.

[8] H. Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarîkatlar,* 14. Baskı, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 307-308.

Akıl ise, muhakeme edebilmektir. İki çeşit akıl bulunmaktadır. Birincisi eşyaların hakikatini bilmektir. İkincisi ise, ilimleri idrak edip anlayan akıldır. Tasavvuf âlimleri akıl kelimesi yerine çoğunlukla kalp lafzını kullanmaktadırlar. Ruh, kalp, akıl ve nefs arasındaki bağ şöyledir: ruh, arzularına yenik düşünce, nefs; ruh kötü ve haram olan arzulara galip gelirse, akıl; ruh iyi huylara sahip olup iman vasıflarına sahip olursa, kalp ismini kazanır.[9] İnsanın mânevî yönünü kapsayan akıl gerektiği yerde kullanılmayıp kötü işlerde kullanılırsa insanı zarara uğratır. Eğer doğru yerde kullanılırsa insanı hem maddî yönden hem de mânevî yönden sonsuz mutluluğa götürebilir. İnsan-ı kâmil mertebesine ulaştırabilir.

İnsan-ı kâmil düşüncesine de kısaca değinecek olursak, tasavvufun en çok üzerinde durduğu konulardan biridir. İnsan-ı kâmil, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan Allah'ın tüm isim ve sıfatlarını kendinde toplayan kişidir. Bazı tasavvuf kaynaklarına göre bu düşünceyi tasavvufa yerleştiren âlim ve sûfînin Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) olduğu düşünülür ve öyle zikredilir.[10] Kâmil insan, görünür âlemdeki varlıklar üzerinde tecelli eden İlâhî hakikati bilen ve müşâhede den Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. *"Allah âdemi kendi sûretinde yaratmıştır"*[11] hadis-i şerifi Allah'ın isim ve sıfatlarının insanda tecelli ettiğinin bir delildir.

Allah, kendi isimlerini insanda topladı ve yaratılan tüm varlıklara İlâhî nurunu aksettirdi. İnsanı tüm kâinatın ruhu ve tüm mevcûdâtın halifesi kılarak her şeyi onun emrine vermiştir. Âdem'in emrinde olmayan hiçbir şey bulunmaz. İşte tüm bunların idrâkinde olan kişi İnsan-ı kâmil mertebesine ulaştığı söylenebilir.[12] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"* (Bakara, 2/30) ve bir diğer âyette *"O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için bir işaret vardır"* (Câsiye, 45/13) diye buyurur.

İbnü'l-Arabî nazarında, âlemin daha önce ruhu yoktu. Sanki cila yapılmamış, sisli ve kararmış bir ayna halindeydi. Âdem var edildikten sonra bu ayna parlak, ter temiz bir hâl alarak kâinatın ruhu ve cilası haline gelir. İnsan, her ne kadar cisim olarak

[9] Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar,* 308-309.
[10] Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar,* 309-310.
[11] Buhârî, "İstizân", 1, "Itk", 20; Müslim, "Birr", 11; "Cennet", 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244, 251, 315, 323, 434, 463, 519, III, 323; el Humeydî, "el- Müsned", II, 271.
[12] İsa Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil,* 1. Basım (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010), 31.

büyük âlemden küçük (âlemin misal-i musağarı) olsa da Hakk'ın tüm isim ve sıfatlarının kendisinde tecelli etmesinin yanında büyük âlemin tüm hakikatini de kendi zatında cem'der. İlahî isimlerin bilgisine sahip olan yegâne varlık kâmil insandır.[13]

Ontolojik olarak İnsan-ı kâmil, İbnü'l-Arabî'nin temelini attığı varlık derecesi açısından bakıldığında daha net anlaşılmaktadır. Nitekim İbnü'l-Arabî'nin nazarında vücûd-ı mutlak, ilk olarak (taayyün-i evvel[14]) ahadiyyetten vâhidiyyete geçiş ile taayyünata giriş yapar. İbnü'l-Arabî'ye göre gerçek var etme eylemi, "Hakîkat-ı Muhammediyye"[15] isimli dereceyi geçtikten sonra ortaya çıkar, işte tüm mevcûdât ondan meydana gelmiştir. Hakîkat-ı Muhammediyye'nin bâtını "lâ taayyün" (ahadiyyet) dür. Lâ taayyünün zâhiri, Hakîkat-ı Muhammediyye'dir. Derecenin diğer adı da kâmil insandır. İnsan-ı kâmil yaratıldığı vakit, Hak Teâlâ, ona akl-ı evvel derecesini vererek bilinmeyeni öğretmiştir. Hz.Âdem'in derecesini meleklere anlatmış ve insanın kâinatta kendilerinin halifesi olduğunu açıklamış, yeryüzünde ve gökyüzünde ne varsa hepsinin Âdem'in emrinde olduğunu buyurmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak kâinattaki sırrını İnsan-ı kâmil vasıtasıyla ortaya koyar yani zâhir kılar. İnsan-ı kâmil, İbnü'l-Arabî'nin görüşüne göre kâinatın var olma nedeni ve bu kâinatı korumakla görevli olan varlığıdır. İnsan-ı kâmil, Yüce Allah'ı bilen ve diğer varlıklara bildiren tek varlıktır. Öyle ki Allah'ın isim ve sıfatlarının yani İlâhî nurunun aynasıdır.[16]

Hak Teâlâ, isim ve sıfatlarını âlem ve insan üzerinde zuhûr ettirmektedir. Bu zuhûr bütün şeyleri kapsamaktadır ve iki şekilde yani zâhirî ve bâtınî olarak ortaya çıkar. İnsan, Görünen ve görünmeyen olarak nitelenen bu iki boyutu kendi üzerinde taşır. Bu yüzden insana "âlemi suğra" denir. İnsanın bedeni, Cenâb-ı Hakk'ın tecellî ettiği görünen yani zâhir olan kısmıdır, ruhu ise görünmeyen yani bâtın kısmıdır.[17]

---

[13]Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, 30.

[14] Ta'ayyün-i evvel: "Arapçada belirmek, anlamında kullanılır. Vahdet-i vücûdda zattan ilk olarak meydana gelen beliren, varlık mertebesi için ta'ayyün-i evvel lafzı kullanılır." (Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 256.)

[15] Hakîkat-ı Muhammediyye: "Hz. Muhammeddin mânevî şahsiyetini açıklamak için kullanılan bir kavramdır." (Mehmet Demirci: "Hakikat-ı Muhammediyye", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15:179-180.

[16] Mehmet S. Aydın, "İnsân-ı Kâmil", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 22:330-331.

[17] William Chittick, *Hayal Âlemleri: İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi,* çev. Mehmet Demirkaya, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 52.

Âlemlerin var olma sebebi, âlemde bir düzen oluşturan, tüm mevcûdâtın halifesi olarak her şeyin emrinin altında olduğu mükemmel, şerefli bir varlık olan İnsan-ı kâmil âlemin her noktasıyla irtibat içindedir.[18] Kâmil insan, tüm İlâhî isimlere vâkıf olan ve sahip olduğu marifet ilmiyle diğer varlıklara yol gösterici olur.

"*Ey Resulüm! Sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım*"[19] hadis-i kudsî de buna bir delil olarak gösterilebilir. Öyle anlaşılıyor ki, insan yaratılmasaydı âlem yaratılmazdı buradaki insandan kasıt ise İnsan-ı kâmildir. Tasavvuf âlimlerine göre, Kâinat ve insan daima bağlantılıdırlar. "Âlem büyük insan, insan ise "küçük âlem" olarak izah edilir. İnsanın bedeni kâinatın özeti gibidir, kâinatta var olan her nesnenin bir örneği insan vücudunda yer almaktadır.[20]

En yüce, en büyük ve hakîkî kâmil insan, Hz. Muhammed'dir (s.a.v.). Bu konu *"Allah önce benim nurumu yarattı."*[21] diye buyurulan hadisten anlaşılmaktadır. Yani Nur-ı Muhammedî, bütün nesnelerin özüdür. Bu nur ilk olarak Hz. Âdem'de tecellî olmuştur, daha sonra ise onun ardından gelen neslinde ortaya çıkmıştır.[22] Yaratılan tüm eşyanın ve varlıkların özü, Hz. Muhammed'in (s.a.v) nurudur. Örneğin bir ortamda yüz ayna bulunsa ve bu aynaların tam ortasında ışık saçan bir ampul varsa uzaktan bakıldığında sanki orada bulunan yüz aynanın yüzü de yanan ampuller olarak görülür. Nitekim asıl hakikatin farkında olanlar sadece bir ampulden ışık yayıldığını fehmederler. Öyle ki bunun farkında olan insanlar *"Beni gören hakkı görmüştür"*[23] hadisinin mânâsını anlarlar.[24]

[18] Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, 133.
[19] İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l- hafâ*, nşr: Ahmed el-Kalâş, I-II, (Beyrut: 1985), 164.
[20] Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, 127.
[21] Aclûnî, I, 265-266.
[22] Mahmud Sadettin Bilginer, *Tasavvufta Allah ve İnsan,* 1.Basım, (İstanbul: H Yayınları, 2011), 28.
[23] Buhârî, Tâbir, 10; Müslim, Rü'ya, 11, Dârimi, Rü'ya, 4 (hadis no; 2140). Nevevi, Sahih-i Müslim Şerhi, 11, 25-26.
[24] Bilginer, *Tasavvufta Allah ve İnsan*, 29.

BİRİNCİ BÖLÜM

OLANLAR ŞEYHİ İBRAHİM EFENDİ'NİN HAYATI-ESERLERİ VE TASAVVUFÎ ANLAYIŞI

1.1. Adı ve Nesebi

İbrâhim Efendi kendisine "Oğlanlar şeyhi" unvanının verilme sebebini açıklarken, iki sebep ileri sürer, birisi altı veya yedi yaşlarındayken Sârbân Ahmed'in dervişi olan dedesi Taptap Şah Ali'nin İbrahim Efendi'ye mürşidinin İlâhîlerini ezberletmeye çalıştığı bir sırada "Varımı ol Hakk'a verdim hânümânım kalmadı" sözünü söyleyince, İbrahim Efendi de "Acaba kendilerinin varı var mı?" diye söylediğini, dedesi de bu sözün üzerine, "Bu oğlancık şeyhtir" diyerek onu bu mevzudan sonra "oğlan şeyh" diye çağırır ve sever.[25] Diğer sebebi de Hakîkizâde Osman Efendi'ye (ö. 1037/1627-8) intisab ettikten yedi yıl sonra çok genç yaşlarda İstabul'da Fatih'in sekbânbaşısı Yakûp Ağa'nın yaptırdığı Gavsî Tekkesi'ne halife olarak atanmıştır. Gavsî Tekkesi, döneminin devlet adamlarının, yazarların, bilginlerin ve daha çok da gençler tarafından ilgi ve rağbet görmüştür. Gün geçtikçe artan gençlerin sayısının fazlalığından ötürü bu tekkeye "Oğlanlar Tekkesi", İbrahim Efendi de "Oğlanlar Tekkesi Şeyhi" diye anıldığı dile getirilir.[26] Mutasavvıflar, yanlış anlaşılmayı önlemek için ona "olanlar şeyhi" demeyi tercih etmişlerdir.[27] Biz de buna istinaden tezimizde bu lakabı tecih etmeyi uygun gördük.

Bu iki görüşüne ilave olarak, Sun'ullah Gaybî (ö. 1087/1676) de İbrahim Efendi'yi en iyi tanıyan ve onun sırrına ortak olan biri olarak kendisine yakıştırdığı lakap ise, "Aksarayî"dir. Böyle anılmasının sebebi ise İbrahim Efendi, İstanbul'un Aksaray semtinde hayatını geçirmesinden dolayı bu lakabı alır. Bu lakapla bilindiğini Sun'ullah Gaybî'nin *"Sohbetnâme"* adlı kitabında geçen diyalogdan anlıyoruz.

---

[25] Nihat Azamat, "İbrâhim Efendi, Olanlar Şeyhi", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21:298-300.
[26] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı,* Haz. H. Rahmi Yananlı, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 3.
[27] Nihat Azamat, "İbrâhim Efendi, Olanlar Şeyhi", 299.

"Pîr'in [İbrahim Efendi'nin] rütbesi hakkında Sakızlı Hüseyin Efendi bu fakire nakleyledi ki:

Füsûs şârihi Abdi Efendi Hazretlerine:

- Aksarayî İbrahim Efendi Hazretlerini nice bilirsiniz? diye sordum. Buyurdular ki:

- Uzemâ-yı meşâyihden, asrının feridi ve kibâr-ı evliyâdan, vaktinin vâhidi bir adam biliriz.

- Sultanım, ya bu halk arasında zındıka ve ilhâdla marûfdur. Ona ne buyurursunuz? dedim.

- Sıddîklerden yetmiş adam 'Filan kimse mülhid ve zındıktır,' demedikçe velâyet mertebesine ayak basılmaz. Onların uluvv-i şânına ve gâyet-i kemâline ve bizim sözümüzün sadâkatine halkın o töhmeti şâhid-i kâfidir, buyurdular."[28]

Sun'ullah Gaybî, İbrahim Efendi'den bahsederken şeyh yerine bilen, öğreten mânâsına gelen "dânâ" kavramını kullanır. Derviş ve mürîd kelimelerinin yerine ise "talib"i kullanır. Buradan anlıyoruz ki İbrahim Efendi'nin tasavvuf anlayışında sûfî olmanın en önemli özelliklerinden biri "bilgi sevgisi ve öğrenme isteği"dir. [29]

1.2. Hayatı, Tasavvufî Eğitimi ve Silsilesi

Günümüzde Bulgaristan'ın sınırları dâhilinde olan Köstendil Sancak'ına bağlı Eğridere'de bir tüccarın oğlu olarak 1000 (1591-92) yılında doğdu.[30] İbrahim Efendi'nin, Hacı Bayramın izinden giden dedesinin adı Tabtab Şah Ali olarak bilinir. Dedesine, kalbinin yaptığı zikrin sonucu kalbin "tab, tab" diye ses çıkarması ve dıştan duyulmasından ötürü ona "Tabtab" lakabı verilmiştir. Tabtab Şah Ali Sarban Ahmed'ten eğitim alır o da Oğlan Şeyh İsmail Maşukî' tarafından yetiştirilir. İsmail Maşukî de babası olan Akasaylı Pîr (Alaaddin) Ali Hazretlerinden eğitim alır.[31]

[28] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 3.
[29] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 3-4.
[30] Azamat, "İbrâhim Efendi, Olanlar Şeyhi", 21:298-300.
[31] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı,* 2.

Genç yaşta İstanbul'a giderek burada Halvetî Şeyhi Hakîkizâde Osman Efendi'ye intisap eden İbrahim Efendi, yedi sene riyazet ve çile ile tarîkat eğitiminden geçmesine rağmen, denizde bir dalga iken asıl deryaya dönüşmesini sağlayan kişi, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin (ö. 1440/833) terbiyesinden yetişen Kocamustafapaşalı Hüseyin Lâmekânî Hazretleri olarak bilinir. Zâhirdeki silsilesi yani kendi deyimiyle sûrî silsilesi Hakikizade Osman Efendi'ye ulaşmakta olan İbrahim Efendi'nin, Hüseyin Lâmekânî Hazretlerinden Hacı Bayram'a doğru yetişmesi ise mânevî silsile olarak adlandırılır.[32]

İbrahim Efendi'nin silsilesini şu şekilde sıralayabiliriz.[33]

1. Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî (ö. 910/1504)
2. İzettin Karamânî (ö. 933/1527)
3. İbrahim Ümmî Sinan (ö. 976/1568)
4. Seyyid Seyfullah (ö. 1010/1601)
5. Hakikizade Osman Efendi (ö. 1038/1628)
6. İbrahim Efendi (ö. 1065/1655)
7. Hacı Bayrâm Velî (ö. 833/1430)
8. Dede Ömer Sikkînî (ö. 880/1475)
9. Bünyâmin Ayâşî (ö. 926/1519)
10. Pîr Ali Aksarâyî (ö. 935/1528)
11. Oğlan Şeyh İsmail Ma'şûkî (ö. 945/1539)
12. Sarbân Ahmed (ö. 952/1545)
13. Tabtab Şah Ali (ö. ?)
14. Oğlan Şeyh İbrahim Efendi (ö. 1065/1655)

İbrahim Efendi'nin tarîkat silsilesini şöyle sıralayabiliriz; Hüseyin Lâmekânî, Tabtab Şah Ali, Sârbân Ahmed, İsmâil Maşukî, Pîr Ali Aksarâyî, Bünyamin Ayaşî, Ömer Sikkinî ve son olarak da Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ulaşır. İbrahim Efendi, eserlerinde, Hamzavî-Melâmî büyüklerine daima bağlığını dile getirir. Olanlar Şeyhi, İdrîs-i Muhtefî'den (ö. 1024/1615) sonra kutbiyyet derecesine yükselen Hacı Kabâyî Efendi (ö. 1034/1624) ve Sütçü Beşir Ağa'ya (ö. 1159/1746) da bağlı kalır. Mehmed

[32] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 2.
[33] Süleman Gökbulut, "Oğlan Şeyh İbrahim Efendi ve Bazı Tasavvufî Görüşleri",*Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/22, (Şubat 2012), 258-259.

Nazmi Efendi, İbrahim Efendi'nin yaşamının son demlerinde Abdülahad Nûri'ye intisap ettiğini dile getirir. Abdülahad Nûri'yi öven bir manzûmesi olsa bile vefatına kadar beraber olan Sun'ullah Gaybî bu konudan söz etmemektedir. Nazmi Efendi'nin böyle bir olaydan söz etmesi kendi şeyhini yüceltmek maksadıyla söylemiş olabilir.[34]

1.3. Vefatı

İbrahim Efendi, 22 Rebîülâhir 1065 (1 Mart 1655) senesinde vefat etti ve Aksaray'da bulunan tekkesine defnedildi. Daha sonra 1957 tarihinde yol genişletme çalışmalarından dolayı türbe kabirlerle birlikte Murat Paşa Camii'nin avlusuna nakledilir.[35]

1.4.Eserleri:

1.4.1. Dîvân

İbrahim Efendi'nin bu eseri dîvândan daha çok divânçeye benzer. Eser, bir bölümü hece vezniyle kaleme alınmış ilahiler ve on üç tane büyük kasideden oluşmaktadır. On beşe yakın nüshası İstanbul kütüphanelerinde bulunmaktadır. Nazım şekilleri ve türlerini esas alınarak yazılan ve tertip edilen bir dîvân değildir. Daha çok kafiye düzeninde göre yazılan bir dîvândır. Dîvân'ında genel görüşü olan Vahdet-i vücûdu konu almıştır. İbrahim Efendi'nin bu eserinde Emevî ve Abbasilere karşı ağır söz içeren birkaç kasidesi bulunmaktadır. Dîvân'ın, İstanbul Üniversitesi Yazma Eser Kütüphanesi TY 333 numarasında kayıtlı olan bir nüshası mevcuttur.[36] Bu eserinde kaleme aldığı bir İlâhîyi örnek olarak verebiliriz:

Sorarsan her nefes zevkim benim câm-ı safâdandır
Bu âlem içre irşâdım Muhammed Mustafâ'dandır

Gözüm yumsam fenâ fi'llâh gözüm açsam bekâ bi'llâh
Bana bu lutf u bu ihsân Cenâb-ı Kibriyâ'dandır

Benim takrîr u tahkîkim degildir kendi kendimden
Ebûbekr u Ömer Osmân Aliyyü'l-Murtazâ'dandır

[34]Azamat, "İbrâhim Efendi, Olanlar Şeyhi", 21: 298-300.
[35] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 6.
[36]Ahmet Yesevi Üniversitesi, "İbrahim Efendi, Oğlanlar Şeyhi", erişim: 13 Ekim 2020;

Dışım aşk içim maşûk haberdâr ol bu manâdan
Bu hâliyle bu hâsılım gönüldeki cilâdandır

Yürü zâhid senin aklın bizim tevhîdimiz bilmez
Bu gencin fethi İbrâhîm'e erden evliyâdandır.[37]

Başka bir örnek verecek olursak şunları aktarabiliriz:

Acib ayinedürür Hakka insan,
Ki sırrın eylemiş insanda pinhân.

Anı dört nesneden etmiş mürekkeb,
Edinmiş Zât'ına anı mukarreb.

İçinde bazısın mahbub edinmiş,
Cemâlin gösterip mergub edinmiş.

Kimine kendini iyân etmiş ol,
Kimine Zât'ını nihân etmiş ol.

Kimin ârif, kimin âlim ol etmiş,
Kimin vâkıf, kimin kâmil ol etmiş.

Sebep etmiş birin birine ol Hak,
Gönül guşun bu sırra eyle gel sak.[38]

1.4.2.Dil-i Dânâ

İbrahim Efendi'nin en meşhur eseri olan bu kaside çok beğenildiği için kendisini de bu isimle anmaya başlamışlardır. Bu yüzden İbrahim Efendi, "Hazret-i Dil-i Dânâ" lakabıyla da bilinir.[39] Dil-i Dânâ kasidesi, nazım biçimiyle kaleme alınan 292 beyitten meydana gelmektedir. Kasidenin genel konusu, İnsan-ı kâmildir. Melâmîler bu eseri kutsal olarak kabul etmişlerdir. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3498/1 numarada tek nüshası bulunmaktadır.[40]

Bu eserden örnek olarak şu beyitleri aktarabiliriz:

[37] Ahmet Yesevi Üniversitesi " İbrahim Efendi, Oğlan Şeyhi".
[38] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 140.
[39] İbrahim Efendi, *Dil-i Dânâ*, 7.
[40] Ahmet Yesevi Üniversitesi " İbrahim Efendi, Oğlan Şeyhi". *Dil-i Dânâ* örnek yazma varaklar için bkz: Tezimizin Ekler kısmı, s. 89-93.

Cihânı cümle Zât'ında görür zâhir dil-i dânâ,
Dil-i dânâ'da zâhirdir, eger dünyâ, eger ukbâ.

Dil-i dânâ'dan iste, her ne istersen, muhabbetle,
Dil-i dânâ durur fehm eyler isen cennetül-me'vâ.

Cihân eşyâsının lübbü dil-i dânâ'da cem' oldu,
Bu cem'in cem'i cem'idir dil-i dânâ'daki cem'â.

Vücûd içre meratib var, biri evvel, biri âhir,
Biri berzah durur kim, ana derler berzah-ı kübrâ.

Tekaddüm ettigi'çün Zât'ı esmâ ve sıfâtına,
Hüve'l-Evvel denildi, oldu Evvel, â'zam-ı esmâ.

Kemâliyle zuhuru zâhir oldu sırr-ı âdemde,
Hüve'l-Âhir demek ismiyle âdem oldu müstesnâ.

Hüve'l-Bâtın durur Zât'ı, Hüve'z-Zâhir sıfâtıdır.
Sıfât u Zât'ının beyninde berzahdır dil-i dânâ.

Dili dânâ durur bilgil, Hüve'l-Evvel, Hüve'l-Âhir,
Dil-i dânâ durur bilgil, denilen kurb-ı ev ednâ.

Dil-i dânâ durur bilgil, Hüve'l-Bâtın, Hüve'z-Zâhir,
Dil-i dânâ durur bilgil, rumuz-ı sidre vü tûbâ.

Nice biıı yıl bu devrin dönmesinden zâhir oldu dil,
Cihân zerrati cem' oldu, budur cem'iyyet-i kübrâ.

Bu cem'iyyetde zâhir oldu vech-i pâk-i Zât-ı Hak,
Göründü vech-i Âdemden Hûdâ, bî-misl ü bî-hemtâ.

Gören ü görünen kendidürür bi'l-zâhir u bâtın,
Cihân vechinde kendi varlığıdır âlim ü dânâ.

Ne halettir, ne hikmettir, ne ibrettir, ne kudrettir,
Nebî der: "Hak bana âdem göründü Leyle-i İsrâ.

Nebî "Mi'râcda Rabbim sûret-i âdemde gördüm," der,
Hakk'ı âdemde isbat eyle, gezme serseri sahrâ.

Şu cân kim, dîde-i Hak ile âdem kimdürür görse,

Hitab-ı "lenteranî" gussasın çekmez bu cân aslâ.

Sıfât u Zât'ının ayinesidür âlem ü âdem.
Doğup âlemden âdem çıktı, oldu âlem-i kübrâ.

Eğerçi âdemi âlem doğurdu zâhiren ammâ,
Bilir ârif ki, âdemden doğar âlem, ider ibdâ.

Hakk'ın Zât'ı, sıfâtından zuhurun aşikâr eyler,
Sıfâtı dahi Zât'ından görünür bî-men ü bî-mâ.

Sıfât esmâsının ayinesidür sûret-i âlem,
Velî Zât'ına mazhar manâ-yı âdem durur yektâ[41]

1.4.3.Müfid ü Muhtasar

İbrahim Efendi'nin mesnevî şeklinde kaleme aldığı 1080 beyitten oluşan manzûmesidir. Bu eserde amaç, okuyucuyu bilgilendirmek ve eğitmektir. İbrahim Efendi, bu eserinde özelikle iki mevzuya dikkat çekmektedir. Birincisi, tasavvufî terimleri açıklayıp anlatmak, diğeri ise kendi dönemindeki tasavvuf anlayışı ve tarîkatlardan bahsetmektedir.[42] İbrahim Efendi bu eseri 23 yaşındayken kaleme almıştır. "Müfid ü Muhtasar" Bilal Kemikli tarafından 2004 tarihinde ilk kez hazırlanıp yayınlanmıştır.[43]*Müfid ü Muhtasar*, tevhîd ile başlayıp, Hz. Muhammed'e, (s.a.v) dört halifeye, dönemin padişahı olan I. Ahmed'e karşı methiyelerden sonra esas konuya başlayıp tasavvufun ana konuları hakkında 59 makalede bilgi vermektedir. Kitabın başlıkları şunlardır: Taliblerin Terğibi, Zikir ve Fikir, Ariflerin Halleri, Terkin Kısımları, Sohbet Adabı, Vahdetin Hakikati, İnsanın Hakikati, Âlem Kitabının Bir Nüshası olan İnsan, Büyük ve Küçük Âlem, Dört Unsurun Zıtlığı, Hakikat Noktası, Tarîkatların Kısımları, Zâhir ve Bâtın İlimleri, Tarîkat-Hakikat ve Maᶜrifet Mutasavvıflar Katında Küfür ve İman, Keşif ve Kerâmet, yedi Gayb Ricali, yedi Âlem, yedi Hâl, yedi Nefs, yedi Yer, yedi Seyr, yedi Nur.[44]

[41] İbarhim Efendi, *Dil-i Dânâ,* 216-217.
[42] Ahmet Yesevi Üniversitesi "İbrahim Efendi, Oğlan Şeyhi".
[43] Bilal Kemikli, *Oğlanlar Şeyhi İbrahim: Müfid ü Muhtasar, İnceleme-Metin,* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001).
[44] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 8.

1.4.4.Usûl-i Muhakkıkîn (Vahdetnâme/Tasavvufnâme)

İbrahim Efendi, bu eseri 20 yaşlarında 1611 senesinde Hüseyin Lâmekânî Hazretleri'nin isteği üzerine kaleme almıştır. Bu kadar genç yaşta yazmış olması onun ilme ne derece iştiyaklı olduğunun bir delilidir. On iki bölüm ve 1250 beyitten oluşan eserde seyr ü sülûkun hâlleri ve makamları, tasavvuf ilminin anlaşılması zor olan konularını net ve açıklayıcı bir şekilde anlatır. Eser mesnevî tarzında yazılmıştır. Tasavvufnâme'de Mesnevî'nin yazılış sebebini içeren "Dibace" kısmından sonra 12 başlıkta tasavvuf ilminin esas konuları açıklanmıştır. Bunlar:

1- Bidayet,

2- Hakikat,

3- Hak Ârifi,

4- İnsan Cismi,

5- İnsan Kalbi,

6- Sohbet/Muhabbet Âdâbı,

7- Vahdet,

8- Kuvvet ve Kudret,

9- Seyr ü Süluk,

10- Mânevî Şühûd,

11- Hikmet Sırları,

12- Ahvâl-i Kurbâ.[45]

1.4.5.Kasîde-i Mîmiyye

İbrahim Efendi'nin bu eseri, Vahdet-i vücûdu ve bu anlayıştan ortaya çıkan İnsan-ı kâmil ve devir[46] telakkilerini içermektedir. Bu eserde vahdâniyyeti ve Hakîkat-ı Muhammediyye'nin tecellî edişini, geçmiş olduğu çeşitli dereceleri özüne ulaştıktan

[45] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 8.
[46] Devir: İslam kozmolojisinde gök cisimlerinin her dönüşüne verilen ad. (İlhan Kutluer, *DİA*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 9:232-234.)

sonra yine ortaya çıkışını kaleme almıştır. Kaside-i Mîmiyye tekkelerde ders olarak okutulur.[47] Bu eserde şu devriyeyi örnek olarak verebiliriz:

Hak der ki Kenz-i mahfî'yem âlemde pinhân olmışam
Zât'ım münezzehdir velî ismimle insân olmışam

Zâ'tım ile Zât'ımdayım vasfımla âyâtımdayım
Sun'ımda isbâtımdayım hem cism hem cân olmışam

Hem gevher hem kân benem hem Arş hem Rahmân benem
Hem sûret hem cân benem hem în hem ân olmışam

Sözlerde söz olan benem özlerde öz olan benem
Gözlerde göz olan benem kim ayn-i a'yân olmışam

Müdrik olan müdrek olan hem derk hem idrâk olan
Hem çarh hem eflâk olan gerdûnda gerdân olmışam

Evvel benem âhir benem hem bâtın hem zâhir benem
Her işlerde Kaadir benem her derde dermân olmışam

Gâhî mazrûf içre nihân gâhî mürekkebde iyân
Gâh bî-nişânım geh nişân gâh dehr-i ezmân olmışam

Göklerde her çarh ururum gâh yeryüzünde yürürem
Gâh görmezem gâh görürem gâh tob u çevgân olmışam

Gâh pâdişâhem gâh gedâ gâh pür-gam u gâh pür-safâ
Gâh Bû Cehl gâh Mustafâ gâh Şîr-i Yezdân olmışam

Gâhî vucûd gâh Mutlak'am gâhî mukayyed olmışam
Gâh müfredâtdâ sâriyem gâh Çâr-ı erkân olmışam

Gâh âdem ü Havvâ benem gâh Hızr ile Mûsâ benem
Gâh Meryem ü İsâ benem çarmıhda sûzân olmışam

Ol Zât-i pâk'imle kamû zâhir benemle mû-be-mû
Bu sözü fehm eyle amû a'yân'a sultân olmışam

Âlem benem Âdem benem her ism ile hem-dem benem

[47] Ahmet Yesevi Üniversitesi " İbrahim Efendi, Oğlan Şeyhi".

Her sûrete mahrem benem her cisme mihmân olmışam

Fıkıh ferâyizde iyân ilm-i ledünnî'de nihân
Her bî-nişândâ bî-nişân Vahdet'de yeksân olmışam

Cânlar kamû cânımdadır tâlibler erkânımdadır
Halk cümle Dîvân'ımdadır Ben şâh-ı şâhân olmışam

Mahiyyet-i eşyâ benem hem sûret hem ma'nâ benem
Hem Kenz-i lâ-yufnâ benem hem în û hem ân olmışam

Âdem Safi dedikleri bil bir tecellîmdir benem
Nûh-ı Nebî dedikleri ezmânda Tûfân olmışam

İbrâhim ü Nemrûd olan Hak demeyüb merdûd olan
Ma'dûm olan mevcûd olan akl ile iz'ân olmışam

Mûsâ ile Fir'avn ile cenge ser-âgâz eyledim
Gâh Mûsâ gâh Hârûn ile Fir'avn u Hâmân olmışam

Îsâ deminde mürüvvet ihyâ eden nutkumdurur
Sokrat u Bokrat bil benem hükümde Lokmân olmışam

Cümle zemîn ü âsumân benden tolu kevn ü mekân
Hep bendedir halk-ı cihân ben halka hâkan olmışam

Âdem deminde söyleyen her eyleyende eyleyen
Bilinmeyen ve bilinen esrâra Furkân olmışam[48]

1.4.6. İbrahim Efendi'nin Külliyatı

Üzerinde inceleme yaptığımız bu kitap, İbrahim Efendi'nin "Müfid ü Muhtasar" haricinde bütün eserlerini bir araya getirmiştir. Bunlar: Tasavvufnâme veya Vahdetnâme, tüm Dîvân ve Dil-i Dânâ'dır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan T.333 numaralı nüshası diğer nüshalara nazaran en iyi olanıdır. Bu kaynak esas alınmak üzere diğer nüshalardan da faydalanmıştır. Bu kitapta açıklayıcı bir üslup kullanılmış ve anlama önem verilmiştir. Lafız farklılıklarını ayrıntılı olarak anlatılmasından uzak durulmuştur.

[48] Ahmet Yesevi Üniversitesi " İbrahim Efendi, Oğlan Şeyhi".

Bu nüsha, şairin, şiir ve kasideleri dışında Celvetî tarîkat şeyhi Üsküdarlı Şeyh Seyyid Mustafa Haşim'e ait olan (ö. 1717/1783) Divân ve Hasaneyn Hazerâtı'nın nübüvvetinin risâlesi ve nübüvvetin devamlılığı, İbrahim Efendi'nin kardeşi Ahmed için yazmış olduğu mektup, dönemin padişahına hitap ettiği mektup ve ardından o padişahın karşılık olarak vermiş olduğu cevap mektubu, Tevhid Topu tablosu, vücud mertebesini gösteren iki tane şema ve tasavvuf ile alakalı bir kısım Aapça olan parçalar bulunmaktadır.[49] Bu eserden şu kasîdeyi örnek olarak verebiliriz:

Kıdem bahrinin emvâcı gelir bir bir, gider bir bir,
Bu çarhın gerdişiyle devr eder şâm u seher bir bir.

Bu bahrin oynamasından kabarcıklar olur peydâ,
Yine dinlenmesinden ol kabarcıklar batar bir bir

Cihân çarhı bu dolabı çevirmekten yorulmaz hiç,
Tamamen seyr eder hükmün sürer şems ü kamer bir bir.

Hakîkat şemsinin zerrâtıdır, âyâtıdır âlem,
Bunu böyle bilir, böyle görür, sahib-nazar bir bir.

Bu âdem sûreti bir nutfede pinhân idi evvel,
İnip sulb-i pederden, rahm-i maderden çıkar bir bir. [50]

1.4. Tasavvuf Anlayışı

Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin insan anlayışını ele almadan önce, İbrahim Efendi'nin tasavvuf anlayışı üzerinde durmak gerekir. Şeyh İbrahim Yüce Allah'tan aldığı İlâhî ilimle yaşadığı hâli şiirinin beyitlerine maharetle işler.

Uşşâkîzâde Hasîb (ö. 1136/1724), bazı kişilerin İbrahim Efendi'yi sapkın bir şeyh olarak nitelendirdiğini, bazılarının da önemli bir insan olarak kabul ettiklerini naklederek Nazmi Efendi'nin ikinci düşünceyi benimsediğini aktarır. Yine İbrahim Efendi hakkında "ikinci Muhyiddin İbnü'l-Arabî" cümlesini kullanan Nazmi Efendi'dir. XIX. yüzyılda yazılan *Îzâhu'l-esrâr* isimli yazarı meçhul olan bir kitapta İbrahim Efendi hakkında, kâfir, mülhid ve Hurûfî olduğu yazılır. Abdülbaki Gölpınarlı

[49] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 9.
[50] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 263.

ise onun Şîa'ya bağlı olduğuna dair kanıtlama gayretine girmiştir. Aynı zamanda Rıza Tevfik de İbrahim Efendi'nin "Hurûfî" olduğunu ortaya atmıştır.[51]

Bazı araştırmacıların ifadelesine göre İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'den (ö. 672/1273) etkilenen İbrâhim Efendi, muhabbet, cezbe ve sırr-ı İlâhî görüşlerine sahip olan Hamzavîliğin ve Vahdet-i vücûdun tüm anlayışını almış güçlü bir tasavvuf âlimidir. Fakat başka tarîkatlara "tarîk-i berzahiyye" diye hitap ederek, tarîkatının herhangi bir mezhebe intisap etmediğini, aynı zamanda Ebû Hanîfe için "dinin önün art eylediğini", velâyetin nübüvvetten üstün olduğu düşüncesini dile getirmesi gibi görüşlerinden dolayı âlimler tarafından tepki görmüş ve karşı çıkılmıştır. İbrahim Efendi'nin yazdığı eserler hakkında fazla bir araştırma yapılmamasından dolayı kendisiyle ilgili farklı görüşlerin türemesine neden olmuştur diyebiliriz.[52]

*Hediyyetü'l-ihvân'*nın yazarı olan Şeyh Mehmed Nazmi Efendi (ö. 1112/1701) İbrahim Efendi ile görüştüğünü ifade etmiştir. Dönemin padişahı olan IV. Murad'ın, (1623-1640) siyasî nedenlerden dolayı o zamanın önde gelen bir kısım şeyhleri idam ettirdiğini, İbrâhim Efendi'nin de bu şeyhler arasında olduğunu, fakat İbrahim Efendi, padişah ile yakın olan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (ö. 1038/1628) yanına giderek onun yanında bir süre saklandığını ve daha sonra İbrahim Efendi'nin halife olarak atandığını kaleme alır. Hakîkîzâde Osman ise, *Mecelletü'n-nisâb*'adlı eserde, Hâşimî Osman'dan ve Abdülahad Nûri'ye (ö. 1061/1651)intisab ettiğini nakleder. *Risâle-i Melâmiyye-i Şettâriyye* adlı eserinde Müstakimzâde de İbrâhim Efendi'nin yalnızca Lâmekânî Hüseyin Efendi'ye (ö. 1035/1625) intisab ettiğini söyler. İbrahim Efendi, yirmi üç yaşlarındayken kaleme aldığı *Müfîd ü Muhtasar* isimli kitabında, "Her güruhtan hem mülakkan hem mücâz olmuşuz" sözünü söyleyerek dokuz tarîkattan irşada yetkili olduğunu aktarır, bunun yanında Lâmekânî Hüseyin Efendi için ise bu dokuz tarîkatın "zübdesi" ve "serçeşmesi" olarak anar. İbrahim Efendi'nin Lâmekânî'nin kalb bakıcılığı yaptığı Hamzavîlik, başka bir ismiyle Bayramî Melâmîliği'ye bağlı olduğu ve düşüncelerini yansıttığı tarîkat olarak görülür. Fakat İbrâhim Efendi, bu tarîkatların sahip olduğu değişik tasavvuf görüşlerinden ve bunun devletin resmî-Sünnî öğretisine

[51] Azamat, "İbrâhim Efendi, Olanlar Şeyhi", 21:298-300.
[52] Azamat, "İbrâhim Efendi, Olanlar Şeyhi", 21:298-300.

ters düştüğünden dolayı bu tarîkate bağlı kişilerin takip edildiği için o, zâhirî olarak Halvetî şeyhi olarak görev yapmıştır.[53]

Bidâyette tasavvuf, Sûfî, bi-can olmağa derler,

Nihâyette, gönül tahtında sultân olmağa derler.[54]

Tasavvuf ehli mürîd/sâlik, yola koyulmadan önce bütün benliğiyle mâsivâdan arınarak, üzerinde yani benliğinde Allah dışında hiçbir şey bırakmamalıdır. Eğer sûfî Allah'a olan seyrinde daima İlâhî istikâmet üzere olursa seyr ü sülûkunun sonunda kendi benliğine Allah'ı hâkim kılarak gayesine ulaşabilir. Sûfî, bu seyrinde tıpkı gassalın elindeki mevta gibi Allah'a teslim olmalıdır. Sûfî, beşerî nefsinden, ağyardan arınarak kendi benliğini yok edip Yüce Allah'la bekâ vasfını edinmelidir. Görünürde halk ile olur fakat hakikatte Hak ile beraberdir. Tüm benliğiyle Allah'a teslim olan sûfî Rabb'inin dilediği "*rızâ*" makâmına ulaşır.

Sûfî, Allah'a teslimiyet konusunda Hz. İsmail'in gösterdiği teslimiyetle Hakk'a kendisini hibe ederek onun rızâsını kazanmalıdır. Âyet-i Kerime'de: *"Böylece onunla beraber çalışma çağına eriştiği zaman dedi ki: 'Ey oğulcuğum! Gerçekten ben, uykuda seni boğazladığımı gördüm. Haydi bak (bir düşün). Bu konudaki görüşün nedir? İsmail: 'Ey babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın'* dedi. (Saffat, 37/102) İşte burada da gördüğümüz gibi sûfî, Allah yolunda canından, malından her şeyinden vazgeçendir. Onların yanında hiçbir şeyin ehemmiyeti yoktur. Tek gâye Cenâb-ı Hakk'ın rızâsına mazhar olmaktır.

Tarîkatta ibarettir tasavvuf, mahv-ı sûretten,

Hakîkatte saray-ı dilde mihmân olmağa derler.[55]

Şeyh İbrahim Efendi'ye göre, tasavvuf, Allah'a giden tek istikâmet, tek yoldur. Yani sâlik seyr ü sülûkunda, hayatının her aşamasında sadece Allah'la yol yürüyecektir. Yaratılan bütün varlıklardan, görünür âlemden soyutlanarak Allah'ı idrak edip yaşamaktır. Gerçek hayatta ise, Allah'ı idrak merkezi olan kalbe hâkim kılarak yaşamaktır.

---

[53] Azamat, "İbrâhim Efendi, Olanlar Şeyhi", 21:298-300.
[54] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 291.
[55] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 291.

Tasavvuf, hakîkat anlamıyla kalbî idrakla hayat yaşamaktır. Kişi Allah'a teslim olduktan sonra kendisini sevk ve idare eden kalp yani insan benliğinin ve idrakının merkezi olan kalbi Allah'a hiçbir mâsivâ izi bırakmadan her şeyi ile Allah'a has kılmalıdır. Allah kalbin misafiri değil hâkimi olmalıdır.

Tasavvufta kişi kendi varlığından vazgeçmezse hakîki benliğine ulaşması mümkün olmaz bunun yanında seyr ü sülûkde ilerleyiş gerçekleşmez, bu kendinden geçiş sülûk yolculuğun bir kuralıdır. Kişiyi kendi varlığından ancak İlâhî teslimiyetle arındırabilir. Bu teslimiyet, insanın kendi beşerî nefsinden kurtulabilmesi için tek yoldur.[56]

İnsanın Allah'a teslimiyetiyle kalbi bütün mâsivâdan temizlenir. Arınma ya da diğer bir ifadeyle "terk" sûfî tarafından tam mânâsıyla gerçekleştirilir. Sûfî, bütün ağyârdan arınarak "terk-i dünya", "terk-i ukbâ" ve "terk-i hesti"yi geçerek sonunda "terk"i terk eder.

Tasavvuf ârî olmaktır, bu âb u kîl libâsından,
Tasavvuf cism-i sâfi, nûr-i Yezdân olmağa derler.[57]

Şeyh İbrahim'e göre tasavvuf, toprak ve sudan yaratılan insanın beşerî benlikten sıyrılıp, kendi varlığını temizleyerek saf bir hâlde Allah'ın nuruna mazhar olmaktır. Toprak ve su insan benliğinin beden yönünü temsil etmektedir. Beden kimliğini kendisine giydirilen İlâhî nefha olan ruhtan alır. Ruh ve bedenin sentezi "benlik" hakîkatini ortaya çıkarır. Allah'a yürüyen sâlik, bir bütün olarak beşerî benlikten kurtulmadığı sürece Allah'a vuslat gerçekleştiremez. Beşerî vasıflardan yani ağyardan tamamen saflaşma olmazsa Allah'ın ilmiyle donanan benlik gerçekleşemez. İnsan Allah'ın muradının dışındaki her şeyi terk etmediği sürece "İlâhî benlik" kazanarak Allah'ın ilmi ile aydınlanıp feyz alması mümkün değildir.

Kişinin her şeyden önce kendinde yok edeceği şey, beşerî nefsidir. Sûfîler, içinde bulundukları bu durumu, "Hakk'ın varlığı senin yokluğun ile mümkündür." sözüyle dile getirirler. Nitekim kul ile Hak ilişkisinde tek perde kişinin kendi beşerî nefsidir. Bu yüzden kişi sürekli benliği ile ilgili konularda şüphe içinde olmalıdır.

[56] Ali Tenik, *Ahmed Kuddûsî*, (Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2011), 113.
[57] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı,* 291.

Nefsini terbiye etmeyen kişi, eşyadaki ya da varlıktaki İlâhî bilgiyi kazanamaz. İnsanın, Allah'a ulaşmak için nefsinin tüm kirlerinden kendisini arındırması gerekir. Beşerî benliğini ortadan kaldıran kimse Allah'ın bilgisine ulaşır.[58]

Tasavvuf, lem'a-yı envâr-ı mutlaktan uyanmaktır,

Tasavvuf, âteş-i aşk dilde sûzân olmağa derler.[59]

İbrahim Efendi'ye göre tasavvuf, mutlak yaratıcı olan Hak Teâlâ'nın ilmiyle aydınlanıp, bu ilimle hayatı yaşamaktır. Aynı şekilde tasavvuf, idrak merkezi olan kalbi sadece Allah'a has kılarak, kazanılan ilimle Allah'ı muhabbetle yaşamaktır. Bu muhabbet ancak Allah'ı her konuda yaşayıp onun hasretiyle ibâdet etmektir.

Birçok düşünürün, şairin şiirinde dillendirdikleri "aşk" ile sûfîlerin "aşk"a getirdikleri yorum tamamen farklıdır. Tasavvufa göre, muhabbet/aşk denilen gerçek, Allah'ı her yerde her eşyada, her an, onun murât ettiği şekilde hayatın bütününde yaşamaktır. Allah'ı sevmenin hakîkati, onun dilediği hükümleri yerine getirmektir.[60] Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, "*Allah onları sever onlarda Allah'ı severler."*(Maide, 5/54) âyetinde kişinin Allah'a duyduğu aşkı yani İlâhî aşkı göstermektedir.

Sûfîler, beşerî benlik/nefisle Allah'a ulaşılamayacağını, Allah'a ilimle ibâdet ederek ulaşılacağını ifade ederler.

Tasavvufta şerâit, nâme-yi hestîyi dürmektir,

Tasavvuf ehl-i şer' ü ehl-i imân olmağa derler.[61]

Yine İbrahim Efendi'ye göre tasavvuf, islâmın kendisinden, yani Allah'ın âyetlerini ya da hükümlerini yerine getirmekten başka bir gayesi olmayan bir ilimdir. Allah'ın dininin zâhir ve bâtın gibi bir ayrımı olmayacağından dolayı tasavvuf, insanın kendi varlığını, benliğini, nâmını, şânını bırakarak Allah'la şahsiyet kazanmasıdır. Onun için tasavvuf, Kur'ân ehli, şeriât ehli ve îman ehli olmaktan başka bir şey değildir.

Tasavvuf: Ten tılsımın Hakkın miftahıyla açmaktır,

---

[58] Ali Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 1. Basım, (İstanbul: Litera Yayınları, 2017), 154.
[59] İbrahim Efendi, *Dil-i Dânâ,* 291.
[60] Süleyman Uludağ, "Aşk", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4:11.
[61] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı,* 291.

Tasavvuf: Bu imâret külli virân olmağa derler.[62]

İbrahim Efendi'ye göre tasavvuf, kişinin kendisini Allah ile anlaması, bilmesi ve tanımasıdır. Aynı şekilde tasavvuf, Allah'ın âyetleriyle sır/gizli olarak bilinen şeyleri İlâhî ilimle anlamaktır. Her varlığı, nesneyi Allah ile çözmektir. Onlardaki Allah bilgisine ulaşarak nesnedeki hikmeti yaşamaktır. Tasavvuf, var olan her şeyi Allah'ın hükmü ve ilmiyle inşâ edip mamur etmektir.

Tasavvuf: Ârif olmaktır hikemle âdetullaha,
Tasavvuf: Cümle ehl-i derde dermân olmağa derler.[63]

İbrahim Efendi'ye göre tasavvuf, hikemi bir şekilde âdetullahı bilmektir ve dertli kimselerin derdine çare bulmaktır. Tasavvuf, Allah'ın koyduğu hükümleri âyetleri anlamak yani tefekkürle bu hükümlerin hakîkati olan hikmete ulaşarak O'nun takdir ettiklerini idrak etmek, îzan ve anlayışa kavuşarak "ârif" vasfına ulaşmaktır. Ârif de her yaratılanda Allah'ın murat ettiği ilmi alarak ona göre yaşamakdır. Kişi bu vasfı kazandıktan sonra her derdin dermanı olma özelliğini de kazanır. Muhakkik sûfîlerin de ifade ettiği gibi O, insanları gölgeleyen bulut, onları rahmetiyle sulayan yağmur gibi bütün insanların derdiyle dertlenen kişidir.[64]

Bu beyitte âdetullahtan kast edilen hakîkat, Hz. Peygamberin Allah'tan insanlara ulaştırdıkları bilgiyi anlayıp hayata uygulamaktır. *"Ey peygamber! Seni tanık, müjdeci, uyarıcı, izniyle Allah'a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ışık olarak gönderdik."* (Ahzab, 33/45-46) âyetinden de anlaşılacağı gibi, Hz. Peygamber (s.a.v.), nur saçan bir kandil gibi insanları daima Yüce Allah'ın ilmiyle aydınlatmıştır. Aynı şekilde ârif olan kimsenin de çevresindekileri aydınlatması gerekir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah'tan aldığı bilgiyi insanlara aktarma konusunda Hak ile halk arasında bir köprü konumundadır bu bilgilerle birçok kimse Allah'ın nuru/bilgisiyle aydınlanmıştır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın peygamberleri gönderme amacı kendi bilgisini kullarına aktarmak ve onları kurtuluşa erdirmektir. İnsanlar daima kitap ve sünneti kendilerine kılavuz edinmelidir.

[62] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 291.
[63] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 291.
[64] Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar,* 200.

Tasavvuf: Sûfî, kaali hâle tebdil eylemektir, bil,

Dahi her söz ki söyler, âb-ı hayvan olmağa derler.[65]

Tasavvufta sûfî, söylediklerini eyleme döken kişidir. O diğer ilahiyatçılar gibi yapmadıklarını insanlara ne vaaz eder ne de yapıyor gibi bir pozisyon içine girer. Zira Allah'ın bu konudaki hükmü nettir. "*Yapmadığınız şeyi söylemeyin*" (es-Saff, 61/2). Bu yüzden sûfî, Allah'ın dilemediği bir şeyi hangi konuda olursa olsun yapmaz. İşte Allah'ı sevmenin hakîkati budur. Zira her can suyunu taşıyanlar söz söyler, dilleri var kelam ederler. Maharet dilin laf üretmesi, konuşması değil, önemli olan uzuvların konuşması yani Allah'ın dilediklerini yaşamında uygulamaktır. Sûfî, Allah ile hemhâl olandır, O'nun yürüyen ayağı tutan kolları gören gözleri kısacası tüm duyularının Allah ile beraber olmasını isteyen kimsedir. Yaptığı her işte Hakk'ı yaşayandır. Nitekim mü'min kimselerin Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerinden anladıkları hakîkat Kur'ân'ı güzel okumak değil, Allah'ın bilgisiyle donanıp, Hz. Muhammed'in (s.a.v) ahlâkını ve hayatını örnek alıp onun gibi yaşamaktır.[66]

Tasavvuf: İlm-i ta'birâtı, te'vilâtı bilmektir,

Tasavvuf: Cân ilinde sırr-ı Sübhân olmağa derler.[67]

Tasavvuf, Allah'tan alınan ilimle Allah'ın varlıklara tecellî ettiği ilmi varlıklardan algılayarak hâl ortaya koymaktır. Bu ilim, kişinin izini sürerek Allah'ı yaşamaktır. Bu hakikat da Hakk'ın insana kendi ruhundan üflediği hakîkatla gerçekleşir. Kişi kendindeki İlâhî nefhanın gereğini yerine getirirse Allah'ın varlıkta sır gibi ilmini anlayarak, Allah'ın dilediği hayatı yaşar.

Tasavvuf, ta'bir ve te'vil ilmini derinlemesine bilmektir, Allah'ın indirdiği kitabı anlayıp, bilmek ve Hz. Peygamber'in sünnetine uymaktır, kişi kendini bilirse Allah'ı da bilir, bu iki kaynağı yaşamımızın merkezi haline getirmektir. Tasavvuf, insan gönlünü, İlâhî olan tüm sırların yeri ve aynası yapar. Allah'ın bize gönderdiği hiçbir şey gayb değildir sadece bizim onu keşf etmemizi bekliyor bu keşfin yeri ise kalptir. Harap olmuş yerden defineye ulaşmak gerekir, bu da kalpten tüm masivayı

[65] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 291.
[66] Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 102.
[67] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 291.

silerek olur. Müminin canı Rahman'ın arşı olmuşsa o mümin farklı bir konumdadır. O, her yerde Allah'ı görüp, onunla hakîkati keşf edip yaşayandır.

Tasavvuf: Hayret-i kübrâda mest ü vâlih olmaktır,
Tasavvuf: Hakkın esrârına hayrân olmağa derler.[68]

Tasavvuf, Allah'ın hayret ve hayranlık duyacak bir şekilde yarattığı büyük varlık âleminde varlıktaki İlâhî hakîkat idrak edilip anlaşılınca kişinin bu varlıkları yaratan Allah'ın sanatına, kudretine şiddetli hayretleri ve tarif edilemez hayranlığı her algıda gittikçe artmaktadır. Her yaratılan zerreden Allah'a ihlas ve samimiyetle teslim olan kişinin hayret ve hayranlığı zirveye çıkar. Bu hayranlık yaratılan her zerredeki İlâhî ilmin sırrını algılayıp keşf etmekle başlar. Ve her keşiften ziyadeleşerek artar, bunun sonucunda ise Allah'a duyulan muhabbet ortaya çıkar. Tasavvuf Cenâb-ı Hakk'ın sırrına karşı hayranlık duymaktır. İçinde bulunulan bu hale vecd denir. Sûfînin, Allah'a olan aşkından sarhoş olup onun tecellisiyle kendinden geçerek büyük bir heyecan ve çoşku içerisine girmesidir.

Hz. Muhammed (s.a.v.), namaz kıldığı zaman adeta bir suyun kaynaması gibi seslerin geldiği, müjde bildiren âyetler geçtiği zaman mutlu olduğu, azap bildiren âyetlerde ağladığı rivayet edilir. Bunun örnekleri sahabe arasında da olmuştur. Vecden sonra sûfînin, istiğrak hâline geçmesi vücuduyla alakalı bir durumdur. Allah'ın tecellisine mazhar olduğunda bu aşk karşında kendinden geçer ve görünür âlemden, mâsivâdan soyutlanır.[69]Burada vecd ve istiğrak ile tasavvufun nasıl bir ilim olduğu açıklanmaktadır.

Tasavvuf: Kalp evinden mâsivallahı gidermektir,
Tasavvuf: Cân-ı mü'min arş-ı Râhman olmağa derler.[70]

Bu beyitte İbrahim Efendi, tasavvufun, kalpten bütün mâsivayı yok etmek, gönlü sadece Rahman'ın arşı haline getirmek olarak tarif eder. Tasavvuf insanı, tüm ağyarı yok etmektir. İçlerinde dünyaya/mâsivâya dair sevgi bırakmamak sadece Allah'a yönelmektir. Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamaktır.[71]Bu insanların tek

[68] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 291.
[69] Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar,* 205.
[70] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 292.
[71] Abdulvahap Yıldız, *Meybudî'nin Tefsirinde Tasavvuf,* 1. Baskı, (Bursa: Sır Yayınları, 2012), 173.

amacı Allah Teâlâ'nın rızâsını kazanmaktır. Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur ''*İyilik yüzünüzü doğu ya da batı cihetine dönmeniz değildir. (Gerçek anlamda) iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, Kitab'a ve nebilere inanların; sevmesine rağmen malı, yakın akrabaya yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, dilenenlere ve kölelere verenlerin; namazı kılıp, zekâtı verenlerin; söz verdiklerinde sözlerine bağlı bağlı kalanları, fakirlik, hastalık ve savaş zamanında sabredenlerin yaptığıdır. İşte bunlar sadık olanlardır. Bunlar takva sahiplerinin ta kendileridir*." (Bakara 2/ 177)

Bu kimseler her şeylerini Allah için verirler. Zira onlar Allah için kanlarını heder mallarını talan edenlerdir. Bu mal görünürde onlarındır fakat kalplerinde bu mala dair bir şey bulunmaz. Bu kimseler malı köle olarak görürler. Örneğin, Hz. Süleyman en zengin insan olarak bilinmesine karşın yine de fakir konumundadır.[72]

Tasavvuf, insanda Allah idrak merkezi olan hakîkat kalptir. Allah kalbin idrak, izan, anlayış, kavrayış merkezi olduğu burada Allah dışındaki şeyler olan mâsivâ yok edilince işte o vakit Allah kalbe hâkim olur. Allah kalbe hâkim olunca da kişinin yaptığı her hâl konuştuğu her söz Allah'ın râzı olduğu şeyler olur.

Tasavvuf, mümin kişinin benliğini yani ruh ve bedenini tamamıyla Allah'a has kılmasıdır. Sûfînin üzerinde tek hâkim güç yaratıcıdır. O'nun dışında hiçbir kuvvet ve kudretin tasarruf etmesi söz konusu değildir. Allah'ın âyetle buyurduğu gibi *"Allah onların canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır."* (et-Tevbe 9/111)

Tasavvuf: Her nefeste şarka ve garba erişmektir,

Tasavvuf: Bu kamû halka nigehbân olmağa derler.[73]

Tasavvuf, sûfînin Allah'tan aldığı ruhtan dolayı zaman, mekân, düşünce, anlayış, ayrım gözetmeksizin bütün yaratılanlara Rahman gözüyle bakmaktır. Sûfî, Allah'tan aldığı merhametle âlemdeki bütün varlıklara aynı ruhla rahmet, sevgi, şefkat kollarını açmaktır. Her varlığı Allah'tan bir can taşıdıklarından dolayı sevgi ve hürmet göstermektir. Bütün varlıkları gözeterek onları incitmemek, onlara Allah için hizmet etmektir. Söz konusu insan ise, insana Rahman'ın ilgisinin gereğini göstermek gerekir.

[72] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*,158.
[73] İbrahim Efendi, *Dil-i Dânâ*, 292.

Tasavvuf, bütün insanlara ulaşmak, dertlerine derman olmaktır, ihtiyaçlarını gidermektir. Tasavvuf, bütün varlıkları gözcü gibi gözleyip koruyup kollamaktır. İnsan için, kendisinde Allah'ın istediği îsâr fedakârlığını göstermek gerekir. Îsâr, bir başka kimsenin isteği için kendi isteğinden vazgeçmektir. Îsâr kavramına en güzel örnekler sahabede görülmektedir. Mekke'den Medine'ye göç etmeye mecbur bırakılan Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ashabını (muhacirler), Medine'de yaşayan müminler sevinç ve mutlulukla karşılayıp onların tüm ihtiyaçlarına cevap veriyorlardı, mallarını, mülklerini onlarla paylaşıyorlardı, dertlerine ortak oluyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'de de ensârdan daima övgüyle bahsedilmektedir. Zira Allah âyetinde *"Onlar önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."* (Haşr, 59/9) diye buyurur.

Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) hadisi şerifinde "*Nefsimi elimde tutan Allah'a yemin ederim ki, bir kişi hayırdan kendisi için istediğini, Müslüman kardeşi için de istemedikçe mükemmel bir şekilde îman etmiş olmaz.*" diye buyurur.[74] Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Allah'ın muradı gereği hiç mal edinmemiştir. Kendisine gelen mal cinsinden her şeyi bütün müminlerle paylaşmıştır. Bu hakîkat da gösteriyor ki mümin Allah için yaşayan ve her şeyini Allah için paylaşan kişidir.

Tasavvuf: Cümle zerrât-ı cihânda Hakk'ı görmektir,
Tasavvuf: Gün gibi kevne nümâyan olmağa derler.[75]

Tasavvuf, Allah'ı, cihandaki bütün zerrelerde temaşa edip onu her varlıkta görebilmektir Hakk'ın nuruna şahitlik etmektir. Etrafı aydınlatıp nurunu saçmaktır, Allah'tan aldığı ilmi çevresine yaymaktır. Sûfînin, tüm varlığı ile Hakk'a yönelmesi Allah'ın boyası ile boyanması ve bunun sonunda kemâle erip, hiçbir zaman değişmeyen daima gerçek bilgi ve İlâhî bir nur olan bilgiye nail olur. Bu İlâhî bilgiyle beraber sûfî, cihandaki tüm varlıkların onları var eden yaratıcıya nispet edip, 'ayne'l-yakîn bir şekilde her eşyada Allah'ı müşâhede eder. Kişi Allah ile beraber olup attığı her adımda söylediği her sözde baktığı her yerde Allah'ı görüyorsa her şeyin sahibi

[74] Buhârî, Îmân, 7; Müslim, Îmân, 71.
[75] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 292.

olan Allah'ı idrak eder ve her varlıkta Allah'ın bilgisi olduğuna kanaat getirir. Bu cihan, Allah'ı yarattıklarıyla görüp, tanıyıp, idrak edip ve onu en güzel şekilde hâlimize, hayatımıza aktarmanın mekânıdır. Kişi önce kendini bilmeli kendini bilen Allah'ı bilir sonra varlık âlemindeki eşyayı idrak ederek İlâhî bilgiye ulaşır, bunun sonunda Rabb'ine kavuşur. Bu vuslat ile kişi beşerî benliğini Allah'ta fâni ederek onunla bâkî kalır ve yaşam bulur. Bu demek oluyor ki eşya ile hemhal olmadan bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığı görülüyor.[76] İnsan yaratılan tüm varlıklardan üstün olması hasebiyle bir ayna gibi Allah'ın isim ve sıfatlarını kendi varlığında aksettirir. İnsan, Allah'ın bilgisini kendisinde toplayan bir hazinedir. Hz. Muhammed (s.a.v.), *"Allah, insanı yarattı ve ona tecellî etti."*[77] Hadis-i şerîfi ile Allah'ın isim ve sıfatlarını ilk önce insanın üzerinde daha sonra yaratılan tüm nesneler üzerinde tecellî ettiğini belirtir. İnsan da, nesneler üzerindeki İlâhî bilgiden hareket ederek Allah'ın bilgisine ulaşır. Kişinin önce kendisini tanıması daha sonra Allah'ı tanıyıp onunla vuslata erince tüm güzelliklere sahip olur ve huzura erer, diğer insanlar içinde güneş gibi parlar.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, tasavvuf, Allah'ın kâinatı aydınlatan ilmi O'nun ilmiyle Hakk'ı görmektir. Allah'ın âyette de buyurduğu gibi *"Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, çok bilgilidir."* (Bakara, 2/115) insanlardan kendisini görmesini ister. Çünkü insan kendisinde aşkın/müteal olarak ilimle özellikle hareket ederse her eşyada Allah'ın mührünü açık bir şekilde görür.

Tasavvuf: günde yüz bin sûrete girip görünmektir,
Tasavvuf: Her kişiye işi ihsân olmağa derler.[78]

Tasavvuf, Allah dostu kişinin en önemli vasfı sekiz yüzün üzerinde âyette vurgulandığı gibi tefekkür ederek her varlıktaki İlâhî ilimle hemhâl olmaktır.

Sûfî hem kendi varlığında hem de yaratılan diğer nesneler üzerinde müşahede ettiği güzellikleri ve bu güzelliklerde Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisini görür, diğer insanların ve eşyaların her birinin Allah'ın birer tecellisi olması hasebiyle onlara

[76] Tenik, *Tasavvufî Bilgi,* 52.
[77] Buhârî, Enbiya, 1; Ebû Dâvud, XVI, 4693.
[78] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı,* 292.

değer verir, her şeye iyilikle yaklaşır, incitmemeye özen gösterir. Sûfî, Allah'ı tanıyıp ona yöneldiğinde, Allah'ın ilminin/hazzını ve sevgisini tattığından diğer bütün varlığı da ondan ötürü sever ve ihsânda bulunur.

Tasavvuf: Anlamaktır yetmiş iki milletin dilin,
Tasavvuf: Âlem-i akla Süleyman olmağa derler.[79]

Tasavvuf, yaratılan bütün varlıkların dilini bilmektir. Yani tıpkı Hz. Süleyman (a.s.) gibi âlemin aklı olmak gerekir. Çünkü Allah dostluğunu kazanan insan benliğini sadece Allah'a açtığından ötürü her varlıktaki İlâhî ilmi aldığından o varlıkların hâl ve tavırlarını bilme ve onların idrakine de sahip olur. Hz. Süleyman gibi Allah dostları, bütün benlikleriyle Allah'la hemhâl olduklarından, rüzgâr sesini, kuş cıvıltısını, karga sesini ya da bitkinin diline hâkim olurlar. Bu İlâhî vehb kendini Allah'a adayan herkeste ortaya çıkabilir. Yeter ki insan Allah'ı sadece Allah'la tanıyıp yaşayabilme kudretine ulaşabilsin.

Tasavvuf, yetmiş iki milletin dilini anlamaktır yani her şeyin ve herkesin hallinden anlamaktır. İbrahim Efendi bu mısrada yetmiş iki millet derken sembolik bir ifade kullanmıştır. Buradaki dilini anlamaktan kasıt ise onların konuşma dilini anlamak değildir. Çevremizdeki her şey bize Allah'ın tezahürü olarak bir şeyler anlatır. Bir insana, hayvana, bitkiye veya bir nesneye bakıldığında onların her birinin hâli size bir şeyler anlatmaktadır mühim olan sizin baktığınızda ne anladığınızdır. Sûfî, baktığı her şeyde Allah'ı görür ve ne anlatmak istediklerini idrak etmeye çalışır. Allah ile hemhal olduktan sonra yaratılan her şey daha da anlam kazanır.

Tasavvuf: Urvetü'l-vuskâ yükün cân ile çekmektir,
Tasavvuf: Mazhar-ı âyât-ı gufrân olmağa derler.[80]

Tasavvuf, canı pahasına da olsa kişinin Allah'ın hükümlerine bağlanıp yaşamaktan taviz vermemesidir. Bu yüzden mümin Allah'ın emirlerini canı ile yerine getirir.

Tasavvuf, kişinin kendisine gönderildiği Kur'ân-ı Kerîm'in tüm hükümlerini rehber edinerek ona göre yaşamaktır. Yaşamını bu şekilde idame ettiren bir sûfî, gufrân

[79] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 292.
[80] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 292.

âyetlerine mazhar olur. Yani Allah'ın mümin kişiler için verdiği hayırlara ve bağışlara kavuşur.

Urvetü'l-vuskâ, Kur'ân'da iki yerde geçer. Bakara Sûresi 256. âyette ve Lokman Sûresi'nin 22. âyetinde zikredilir. Bakara Sûresi'nde: *"O halde kim tâğutu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpla(urvetü'l-vüskâya) yapışmıştır."* diye geçer. Buradaki kulp, asla kırılmayan kopmayan ne olursa olsun çürümeyen çok sağlam olan anlamında kullanılmıştır. Bir diğer âyette de yine aynı anlamda kullanılır. Lokman Sûresi'nde *"Siz putperestlerin gittiği yolu bırakınız. Hakikatler bildirilmiştir; sağa sola sapmadan, sımsıkı bir kulpla tutunursanız doğru yolu bulursunuz."* Aynı şekilde müminlerin tüm namazlarında Fatiha sûresini her rekâtta okuması da bunu hatırlatmaktadır.[81]

Gufrân âyetlerine mazhar olmak demek, rahmet ve affedilme âyetlerine mazhar olmaktır. Mazhar yansıyan anlamına gelir ve İnsanlar Allah'ın birer tecellîsi olarak Allah'a teslim olmadan önce kendini arındırıp temizlemesi gerekir bu olduktan sonra Allah ile vuslat gerçekleşmeye hazırdır.[82]

Tasavvuf: İsm-i a'zamla tasarruftur bütün kevne,
Tasavvuf: Câmi-i ahkâm-ı Kur'ân olmağa derler.[83]

Tasavvuf bütün âleme ism-i azamla tasarruf etmektir. Allah'tan başka her şey kevndir. Sûfîler, kevne mâsivâ diyor. Allah kendisinin bilinmesi için kendi isimlerini öğretti, Allah'ın isim ve sıfatlarını yani ilmini bilip onları hayata uygulamak, aynen tahakkuk etmek gerekir. Allah'ın zatını beş duyu organımızla algılayamadığımız için Allah'ın isimlerinin tezahürüyle kavrayabiliyoruz. Yer ve gökler Allah'ın isimleriyle kaplanmıştır. Kişi nereye bakarsa baksın her yerde Allah'ın esmâsına şahit olur. İşte insan bu isimleri tek tek görüp, kavrayıp, Allah'ın zatına ulaşmayı amaçlamalıdır. Allah, insanlara kendi ruhundan üflediğinden dolayı insanlar Allah'ın bütün isimlerini kendinde taşımaktadır. İnsan kendini tanıyıp öğrenirse Rabbini bilir ve Allah'ı en güzel şekilde tecelli ettirir. İsmi âzam demek en büyük isim demektir. Her bakımdan en yüce isim anlamına gelmektedirhem nitelik hem nicelik anlamında tam olandır. Bu

[81] Kılıç, *Tasavvufa Giriş,* 233-234.
[82] Kılıç, *Tasavvufa Giriş,* 235.
[83] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı,* 292.

bütün isimlerin başıdır. Tüm isimler ondan meydana gelir ama ism-i âzamı karşılayacak bir kavram da yoktur. Bazı sûfîler ism-i âzamın Allah, bazıları ise Hû olduğunu öne sürmüşlerdir. Sûfî, üzerinde taşıdığı Allah'ın isimleriyle tasarruf eder. Baktığı her eşyada Allah'ı görüp tefekkürde bulunur ve onun nefes aldığı kâinatta Allah'ın isimleri canlı bir şekilde tezahür eder tüm eşyada o isimlerin, devri dâimi söz konusudur.[84]

Tasavvuf: Her nazarda Zât-ı Hakk'a nâzır olmaktır,

Tasavvuf: Sûfîye her müşkil âsân olmağa derler.[85]

Tasavvuf kişinin her baktığı yerde, gördüğü her nesnede Allah'ın zâtını görmektir. Zâtı gören sûfî için her şey kolaylaşır.

Tasavvuf, ism-i âzam ile tüm âleme tasarrufta bulunan sûfî, baktığı her nesnede, her canlıda Cenâb-ı Hakk'ı görmeye başlar. Nâzır olduğu her şeyde Allah'ın tecellisini gören kimse ondan yola çıkarak Hakk'a ulaşır. Yani sıfattan Zât'a geçmiş olur. Bu mertebeye ulaşan sûfî, her işte bir hikmet olduğunu bilme yeridir. Onun için artık bütün sorunların bir çözümü vardır, şüpheye yer kalmamıştır. Hikmet sahibi olduğu için her şeyi hakkıyla yerine getirir.[86]

Tasavvuf: İlm-i Hakk'a sinesini mahzen etmektir,

Tasavvuf: Sûfî bir katreyken ummân olmağa derler.[87]

Sûfî, idrak merkezi olan kalbi Allah'ın ilmine hazır hâle getirmelidir. Sûfî bunu gerçekleştirdiğinde bir damla iken Allah'tan aldığı ilimle ilmi, okyanusa dönüşür. Tasavvuf, Cenâb-ı Hakk'ın ilmini gönlünü mahzen etmektir. Sûfî, Allah ilmi olan ledünü öğrenmeli ve bu bilgiyle tüm insanlığa faydalı olmak için çaba göstermelidir. Bunun soncunda sûfî, katre halindeyken ummân hâlini alır. Yani sûfî tek fert iken bütün varlığı anlama ve onlardaki İlâhî ilme vâkıf hâle gelir.

Sûfîler, suyun oluşumunu anlatırken ırmak ve dereleri örnek verirler. Bunlar kendi yataklarında akarken en sonunda bir yerde toplanır o su damlaları ait oldukları

[84] Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, 241-245.
[85] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 292.
[86] Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, 246.
[87] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 292.

yere ulaştıklarında gerçek kimliklerini kazanırlar. Deniz ve okyanus su damlasının anlam kazandığı ve olması gerektiği yerdir. İnsanda nerden geldiğini bildikten sonra küllî ve bütüncül bir insan olur.[88] Tasavvuf da kişiye nerden geldiğini ve nereye varacağını öğreten bir ilimdir. İnsan tasavvuf sayesinde katreyken umman olabildiğinin farkına varır.

Tasavvuf: Külli yakmaktır vücûdun nâr-ı lâ ile,
Tasavvuf: Nûr-ı illâ ile insan olmağa derler.[89]

Tasavvuf tüm mâsivâyı hiçe sayıp, lâ ateşiyle yakmaktır, illâ nuru ile de İnsan-ı kâmil olmaktır. Sûfî, tüm varlığın ve kâinatın her şeyin Allah'tan geldiğini ve tek sahibinin Allah olduğunu bilir bu yüzden O'ndan başkasını yani yaratılan tüm mâsivâyı yok sayar kalbine sadece Rabb'ini yerleştirir. Tüm mâsivâ lâ ateşiyle yakılır, kalp mâsivâdan arındıktan sonra illâ ile İnsan-ı kâmil olur. Kısacası yine iyi bir sûfî olmak için öncelikle kalp tüm kirlerden temizlenmelidir ve Allah'tan başkası yerleşmemelidir. Kalp organının mühim olan özelliklerinden biri de kişinin hiçbir perde olmadan Allah ile vuslata ermesi ve onunla hayat bulmasıdır her anını onunla geçirmesidir. İnsan fıtrat üzere yaratılmıştır ve kalp, aracı olarak onu nizama koyup terbiye etme görevindedir. Bu yolla Allah'ın ilmini gönlüne hâkim kılar ve ilmin merkezi haline getirir.[90]

Tasavvuf: On sekiz bin âleme dopdolu olmaktır,
Tasavvuf: Nüh felek emrine fermân olmağa derler.[91]

Tasavvuf, on sekiz bin âlem hakkında bilgi sahibi olmaktır, nesnelerin yaratılış amaçlarını öğrenmek ve dokuz feleğin yani güneş sisteminin emrine ferman olmaktır. İbrahim Efendi ilk mısrada on sekiz bin âlem ile dopdolu olmaktan bahseder, on sekiz bin âlem tasavvufta bazı sûfîlerin âlemler arası geçişlerin yapıldığı gidip görüldüğü ve oralar hakkında bilgi verildiği yazılır. Bunların başında İbn Arabî gelmektedir o gittiği yerleri neler yaptığını her anını nakleder.[92] İşte sûfî de bu on sekiz âlemden haberdar

[88] Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, 253.
[89] İbrahim Efendi, *Dil-i Dânâ*, 292.
[90] Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 143.
[91] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 293.
[92] Kılıç, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 259.

olandır. İkinci mısrada astrolojiyle ilgilidir, bazı gezegenlerin madde üzerindeki etkisi yine cisimler âleminde olan insana da yansır. İnsan-ı kâmil olma yolunda olan kul kendi mânevîyatını maddî olanlardan üstün kılarak astrolojinin etkisini ortadan kaldırır. Tasavvuf ilmi dokuz feleğin Allah'ın bilgisi ve emri doğrultusunda yol aldığını bize gösterir.

Tasavvuf: "Kul kefâ billâh" ile da'vetdürür halkı,
Tasavvuf: "İrciî" lafzıyla mestân olmağa derler.[93]

Tasavvuf, *"De ki Allah bize yeter"*(Nisâ, 4/45) hükmüyle insanları Allah'a davet eder, Allah'tan başka hiç kimse insana fayda sağlama, yardımına koşmaz, onların elinden tutup aydınlığa çıkarmaz. Aynı şekilde tasavvuf Allah'ın *"Dönüşünüz banadır"* (Lokmân, 31/15) sözüyle kendinden geçen kişidir.

"*Allah bana yeter*" âyeti insanlara bir rehber niteliğindedir. Müthiş bir güven ve dayanak içerir. Bu duyguya kapılan insan Allah'a yönelir, onunla yaşar ve tek arzusu Allah'a kavuşmaktır. Allah ile vuslata eren sûfî için Allah, yürüyen ayağı, atan kalbi, konuşan dili olur. Nefes alırken bile Rabb'ini zikreder. "İrciî" kelimesiyle dönüşün yalnızca Allah'a olduğunu belirtir. Buradaki dönüş ölüm ile değil hayatta iken insan ruhunun Allah'a ulaşmasıdır. Allah'a ulaşma benliğini yok etmek ve nefsini temizlemekle olur. Bunun sonuncunda kulun nefsi Allah'ın zatında yok olur. Kişi, Allah'a dönmeyi isterse Allah mutlaka onu ulaştırır. Allah'a lan muhabbetle insan kendinden geçer. İşte tasavvuf ilmi bizi Allah'a götüren bir kılavuzdur.

Tasavvuf: Günde bin kerre ölüp yine dirilmektir,
Tasavvuf: Cümle âlem cismine cân olmağa derler.[94]

Tasavvuf günlük hayatta yakaza hâliyle diri olmak için beşerî nefsini Allah'la varoluş kazanmak için yok edip öldürmektir. Tasavvuf, Allah'ın kudretini izleyerek kendini kaybetmesi, ölmeden önce ölmektir, fakat ruhunun diri kalmasıdır. Tasavvuf tüm kâinatın cismine hayat verip can olmaktır, öyle ki Allah'ın Hayy isminin mazharı olur.

[93] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 293.
[94] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 293.

"Ölmek", bu beyitte Allah'tan fâni olmak anlamında geçer, kişi Allah'a yok/fâni olduğu vâkit onunla yeniden hayat bularak bâkî kalır, fenâ olmazsa bekâ da gerçekleşmez. İbnü'l-Arabî, "Benim varoluşum yok oluşumda gizlidir" sözüyle bu konuya değinir. İnsan benliğini yok ettiğinde gerçek varlığı ortaya çıkıyor.[95]

Sûfî, Hayy isminin mazharına sahip olabilmek için tüm kâinatın ruhuna bürünür. İnsan hem en yüce varlık hem de Allah'ın halifesi olduğundan Hayy isminin mazharı olma görevi de ona düşer. Tüm kâinat ruhunu İnsan-ı kâmilden alır onunla hayat bulur, İnsan-ı kâmil Hakîkat-ı Muhammediye'dir. İnsan, tüm âlemi ve her şeyin sahibi olan Cenâb-ı Hakk'ı İnsan-ı kâmilden öğrenir. O, Hakk'ın tecellisi olarak tüm âleme mazhar olur. 19. Yüzyılın önemli sûfî şahsiyeti Ahmed Kuddûsî, İnsan-ı kâmilin tüm yaratılanlara can olmasıyla ilgili şöyle bir beyit yazar:

Senin için yaratmış çünki halkı Hûdâ ancak
Sebep sensin vücûdu halka hem anlara en cânsın[96]

Tasavvuf: Zât-ı insan Zât-ı Hak'da fâni olmaktır,
Tasavvuf: Kurb-ı "ev ednâ"da pinhân olmağa derler.[97]

Tasavvuf, "Seni kendime ayırdım" (Tâhâ, 2/41) âyetinde olduğu gibi Allah'la fenâ bulan Allah'a en yakın dereceye nail olur. Tasavvuf, kişinin, kendi varlığını Allah'ın varlığında yok etmesidir. Yani kendisinden beşerî beni hiçleyendir. Tasavvuf, "ev ednâ" makamına çıkmak demektir.

Kalbi Allah'ın nuruyla dolan sûfî, o yüce makama çıkar. Allah ile hemhâl olan Sûfî'ye en güzel hediye Rabb'inin gönül tahtına yerleşmesidir. Kalplerinde Allah'ın nuru bulunan sûfîler görünmeyeni görür, bilinmeyeni bilirler, onlara gaybın kapıları daima açıktır. Allah'ın himmet sıfatına nail olan kişiler, diğer insanlara ayna olandır. Bâyezîd-i Bistâmî *"*Yılanın derisinden soyunup çıktığı gibi benliğinden arınıp çıktım. Bir de baktım ki ben O'yum*."* Sözüyle nefsini tüm mâsivâdan arındıran kişinin kalbine dönüp baktığında orada sadece Allah'ı bulur.[98]

[95] Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, 266.
[96] Tenik, *Ahmed Kuddûsî, 253.*
[97] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 293.
[98] Tenik, *Tasavvufî Bilgi, 199.*

Yüce Allah, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) hitaben şöyle buyurur: "*Sonra yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu. İki yay aralığı yahut daha az oldu"*(Necm, 53/8-9). Burada geçen *"kurb-ı ev ednâ"*, anlamı *"ramak kalmak"* olan kelimeyi sûfîler bir makam olarak kabul etmişlerdir. Tasavvuf ehlinin bu makama ulaşıncaya kadar kendisini gizlemesi gerekmektedir. Allah'a bu denli yaklaşan kişinin Allah'ın sırrına vakıf olmalıdır.[99] Allah'a yakınlıktan doğan hakîkatle Allah'ın sırrını, hikmetini anlayıp ona göre amel etmektir.

Tasavvuf: Cânı cânâna verip âzâde olmaktır,

Tasavvuf: Cân-ı cânân cân-ı cânân olmağa derler.[100]

Tasavvuf, Allah'a teslim olan kişinin canını Allah'a verip Allah dışındaki her şeyden kurtulup özgür olmasıdır. Aynı şekilde tasavvuf, insanın Allah'ın kendisine üflediği ruhla kendi hayatını Allah'a has kılmasıdır.

Tasavvuf, kendi nefsinin mâsivadan kurtarıp sevgiliye canını vermektir. Tasavvuf, hakiki sevgilinin canı olmaktır. "Tasavvuf: Cânı cânana verip âzâde olmaktır*"* sözünde özgürlüğe kavuşacak olan ruhtur. Ten kafesine hapsolmuş bir can özgür olarak nitelenemez. Can, Allah'tan bir parça olduğu için hakikati ve en yüce makama çıkmak emelindedir. Bu yüzden tüm mâsivadan uzaklaşır ve sevgiliye yönelir ki zaten her varlıkta O'nu görmektedir ve ancak canının sahibi olan sevgiliye kavuştuğunda özgürlüğüne kavuşur. İkinci mısrada o da sevgilinin ruhu olmak yani sevgilisi olmak ister.

Tasavvuf: Bende olmaktır hakîkat Hak ey İbrahim!

Tasavvuf: Şer'-i Ahmed dilde burhân olmağa derler.[101]

Ey İbrahim tasavvuf, insanın kendisini Allah'a satmasıdır. Yani Hz. Peygambere verilen hükümlerin kalp idrakiyle yaşanmasıdır. Tasavvuf, Hakk'a ve Hz. Peygamber'e kalpten bağlanmak, onu yaşamımızın her anına aktarmaktır. Şeyh İbrahim Efendi de Hakk'a giden yolun Hz. Muhammed'in şeriatini kendisine rehber edinip yaşamıştır. Bütün peygamberler de tek din olan İslam'ı insanlara tebliğ

[99] Kılıç, *Tasavvufa Giriş,* 269.
[100] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 293.
[101] İbrahim Efendi *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 293.

etmişlerdir. İnsan herhangi bir peygamberin izinden gittiği zaman bütün peygamberlerin ona sunduğu yolu izlemiş olur. Mümin kişi Hz. Muhammed'i kendine rehber edinirse, onun tüm sırlarına ve hikmetine vakıf olur böylelikle tüm peygamberlerin sırrına da erişmiş olur. Bütün peygamberlerin sırrı Hz. Muhammed'de toplamıştır.[102] Tasavvufun amacı Allah'ın insan için murat ettiğini yaşamaktır.

[102] Kılıç, *Tasavvufa Giriş*,278.

İKİNCİ BÖLÜM

OLANLAR ŞEYHİ İBRAHİM EFENDİ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞINA GÖRE İNSAN

2.1. İnsanın Yaratılış Hakîkatı

Toprak ve sudan yaratılan insan, Hak Teâlâ'dan aldığı ve yaratılan her varlıktan kazandığı ilim ile kâinat hakkında bilgi edinen ve bu ilimleri başka insanlar ile paylaşan yegâne varlıktır. İnsan, Allah'ın kendi ruhundan üflediği, tüm mevcûdât arasında en yüksek mertebede olan yüce bir varlıktır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "*Ona ruhumdan üfledim"*(el-Hicr, 15/29) âyeti insanın, Allah'ın ruhundan bir parça olduğuna dair açık bir delildir. Allah'tan aldığı bilgi neticesinde tüm mevcûdâtın halifesi olarak görülür. İnsan, yaratılan nesneler üzerinde tefekkür ederek Allah'tan gelen nuru müşahede eder ve bu ilimle yoğurulduğu zaman İlâhî güzelliklerin tadına varır. Aksi halde tüm güzelliklerden mahrum kalacaktır.[103] Müellifimiz İbrahim Efendi, bu konuyu aşağıdaki beyitlerde şöyle ifâde eder.

Cümle mevcûdâtı me'mur, kendini âmir göre,
Cümle eşyâda özünü hâzır u nâzır göre.

Cümle mevcûdâtı âbid, kendini mabûd göre,
Cümle mevcûdâtı sâcid, kendini mescûd göre.[104]

Kur'ân-ı Kerîm'de insandan bahsedilirken onun kendini üstün görerek kibirlenmemesi, yaratıcısını unutup kendini tanrı olarak görmemesi için şöyle denilir: "*Sizi önemsenmeyen bir meniden yaratmadık mı?*" (el-Mürselât, 77/20), bir başka âyette ise daha ruh-beden ilişkisi olmadan hemen öncesinde insanın anılmaya değer bir varlık olmadığını bu seviyeye yalnızca onu Allah'ın yükselttiğini (el-İnsân, 76/1) bildirir. Kendini bilen, anlayan ve tanıyan kişi, Allah'ın kendi fıtratından yarattığı varlık anlayışını da idrak eder. İnsanın Rabbanî yaratılışını bulup anlayan, Allah'ın dilediği bir ahlâk ortaya koyar.

[103] Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 160.
[104] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 312

İçinde bulunduğu cevher itibariyle insan, kâinatın tümünü kendinde barındırmaktadır. Yani kâinatın misal-i musağğarıdır, küçültülmüş halidir. İnsana bahşedilen bu kabiliyet tüm hakikatleri kapsayacak niteliktedir. Bundan dolayı insan dünyada fâni bir hayatı olsada ahirete ebedi bir hayat kendisine verilecektir. Her an bir oluş içinde olan varlık ve ölümsüz olan varlık demektir. İşte bu yönden varlığı kemâle ermiştir. Kâinatın İlâhî dengesi insana emanet edilmiştir.[105]

İbrahim Efendi, insanın tüm mevcûdâtın ruhu olduğuna dair şu iki beyitte veciz bir şekilde ifade etmektedir.

Özünü bilmek kişi, ol âdemi bulmak dürür,
Bulacak ol âdemi, rengine boyanmak dürür.

Âlem ü âdem cihânın özüdür ol vücûd,
Ol vücûda tut yüzünü, her nefes eyle sücûd.[106]

Yüce Allah'ın kâinatta birçok isim ve sıfatları mevcuttur. İnsan, Allah'ın isimlerinin tecelli ettiği bu âlemde onun nurunu ortaya çıkaran tek varlıktır, bir ayna gibi İlâhî nurun sırlarını aksettirir.[107]Yüce Allah, zâtı itibariyle mahlûkattan farklı olduğu için eşya olmadan görünür olması ve maᶜrifetullahın bilgisini iletmesi mümkün olmamaktadır. Bu yüzden Allah, ilminin görünmesi için, insanı var etmiş, isim ve sıfatları ile nesne üzerinde tecellî de bulunmuştur.[108]Bütün eşyanın, varlıkların Allah'ın isim ve sıfatına bir âyettir. Allah hem insan hem de diğer bütün yaratılanları kendi isim ve sıfatlarını yansıtan birer ayna konumunda yaratmıştır.

İbrahim Efendi, insanın Allah'ın aynası olma hakikatini şu şekilde ifâde eder:

Kamû eşyânın âyâtı, hakîkat Zât u sıfâtı,
Cenâb-ı Hakk'ın mir'âtı hemân âdemdir âdemdir.[109]

[105] Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahranlı ve Selçuk Eraydın, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1987), 33.
[106] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 308.
[107] Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, 49.
[108] Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 217.
[109] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 342.

19. yüzyıl Osmanlı sûfîsi Ahmed Kuddûsî (ö. 1265/1849), insanın, tüm mevcûdât arasında en farklı ve en güzel şekilde yaratıldığını ifade eder. Kuddûsî'ye göre insan, her şeyin onun zâtında bir araya geldiği *cem'iyyetü'l-amme* ve *mazhariyetü't-tâmme* sıfatlarıyla var edilmiştir. İnsan bütün varlıkların vasıflarını taşıyan, tüm isimlerin ilmine sahip olan, semâvat ve arzda bulunan şeref ve yüceliğin tamamını kendinde barındıran bir varlıktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, insanı Celâl ve Cemâl sıfatıyla yaratan iki âlemde de tüm yaratılanların efendisi olarak nitelemiştir.[110]

Celâl ve Cemâl insanın yaratılışında var olan iki karakter yöndür. Bu iki İlâhî vâsıfların ortaya çıkmasında insan kemâl yani olgun olma sıfatını kazanır. İbrahim Efendi, Celâl ve Cemâl sıfatlarını iki yol diye tanımlayarak bu iki yolu doğru ve düzgün bir şekilde geçenin fenadan bekâya geçip kemâle ereceğini şöyle ifâde eder:

Bu sırata iki canibdir, Celâl ve Cemâl,

Bu ikinin istivasından ubur oldu Kemâl.[111]

Tasavvufun en çok üzerinde durduğu konu ve hatta asıl konusu insandır denilebilir. İnsanın hem cismanî hem de ruhânî özelliği vardır. Fakat tasavvuf insanın daha çok ruhânî yönüyle ilgilenir.

İnsanın dışı halkı, yaratılan yönünü içi ise Hakk'ı temsil eder.[112] Vahdet, insanın Allah'a vuslatını sağlayan hakikattir. İnsan benliğiyle Allah'ı tevhidleyip Vahdet makâmına ulaşırsa işte o vakit Allah'a kavuşur, vuslat gerçekleşmiş olur. Fakat bazıları işin kabuk/zâhir yönüyle meşgul olduklarında Allah'ın açık ve net olan hükümlerini kendi aklî yorumlarıyla açıklamaya çalışınca Allah ile insanlar arasında perde/engel oldular.

Bâtınını Vâhid'in vahdet biliptir ehl-i Hak,

Vahdete ermekliğe vuslat deyipdir ehl-i Hak.

Zâhirini Vâhid'in fasl ile takrir ettiler,

Bir hayâli nice tevil ile tabir ettiler.[113]

---

[110] Tenik, *Ahmed Kuddûsî,* 241.
[111] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 306.
[112] Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi,* 39.
[113] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 308.

Allah'ın insanı, tüm mevcûdât arasında şerefli bir konuma koyduğunu (el-İsrâ, 17/70), âdemoğlunu birçok kabiliyet ve güç vererek üstün kılması ve diğer mevcûdâtın onun emrine verilmesi, ona hizmet etmesi şerefli bir varlık olduğunu gösterir. Âdemoğlunun hem akıl hem de arzularının olmasından dolayı melekler ve hayvanları da kapsayan varlık seviyelerinde üstün bir yere sahiptir. Bu yönüyle insan, hem en güzel şekilde yaratılmasından ötürü övgüye layık olup hem de beşerî nefsine yenik düşerek hata yapma tehlikesi altındadır. İnsanın taşıdığı emanet onun üstlendiği sorumluluktur, bu emaneti insanın taşıması onun kabiliyet yeteneği ve gücüyle beraber bu emanete ihanet etme gibi bir meylide olabilir. Yani bu insan zâlim veya her şeyden bî-haber (cahil) olabilir.[114]

İnsan Allah'ın bilgisiyle donanıp onun dilediği hayatı yaşarsa "ârif" sıfatını kazanır. Ârif insanı, İbrahim Efendi şöyle tarif eder: Bütün ilimlerin gâyelerine ve onlarda saklı olan Allah'ın murâdı olan hikmeti bilendir. Aynı şekilde Allah'ın eşyâda mevcûd bulunan sırlarını çözen kişidir. İşte bu özellikleriyle "ârif" sıfatını kazanır. Yoksa kendi kendine hiçbir gayret sarf etmeden "ârif" derecesi alınmaz. Onlar Allah'ın, kendi imânlarından dolayı bahş ettiği hikmeti anlama ve yaşamaya gayret edenlerdir. Rahata ulaşmak, gamsız-kedersiz yaşamak için değil daima yakaza/uyanık yaşayarak gaflete girmekten sakınarak bu makâmı yaşarlar.

Ârif oldur, kendi istidâdına ârif ola,
Cümle ismin hükmünün, esrarına vâkıf ola.

Bu tarîkte niceler bu sırra vâkıf olmadı,
Kendi istidâdının hükmüne ârif olmadı.

Düşmemişti anların meşrepleri bu hikmete,
Sâᶜy edip erişmediler rahata ve rahmete.

Bazılar da ilmini esmânın ikrar eyledi,
Sahib-ı esmâyı görünce yine inkâr eyledi.

Fıtnat akl u kiyâset ile olur sandılar,

[114] Kutluer, "İnsan", 22:320-323.

Râh-ı Hak'da kat'-ımenzil etmeden usandılar.[115]

İnsan, "ahsen-i takvim" üzere yaratılmıştır. "Ahsen-i takvim" demek, onun maddî ve mânevî olarak en güzel seviyede olmasıdır. Bu güzellik hem fizîkî ve cismânî açıdan, hem de ahlâk ve mânevîyat yönünden, ruhâni açıdan, insanın en güzel seviyeye ulaşması için en güzel şekilde yaratılmıştır.[116]

İbrahim Efendi bu konuyu aşağıdaki beyitlerde şöyle ifâde eder:

Sıfât u Zât'ını masdar olubtur âlem u âdem,
Gelip âlemden âdem, âlem âdemden çıkar bir bir.

Gehî âdem olur âlem, gehî âlem olur âdem,
Bu tertib ü bu hikmet üzre Hak hükmün sürer bir bir.

Ne âdemsiz olur âlem, ne âlemsiz olur âdem,
Bu minval üzre âlem âdem olur, devr eder bir bir.[117]

2.2.Varlık Olarak İnsan

Vahdet-i vücûd kavramını ortaya çıkaran sözcüklerden "vahdet" (birlik) mânâsında, bazı metinlerde "ahadiyyet" yahut "vahdâniyyetle" beraber kullanılarak "ahadiyyetü'l-vücûd" (vahdâniyyetü'l-vücûd) diye geçer. Bilmek bulmak, mânâsına gelen "vcd (وجد)" kökünden olan "vücûd" tasavvuf ilminde "varlık" mânâsında ele alınır.[118] İnsan ise kökü Arapça'dan gelen "ins" sözcüğünden gelmiştir. "Beşer, insan topluluğu" mânâsında kullanılan "ins", tür olarak insanı belirten bir kelimedir. Kadın ya da erkek fark etmez hepsine "insî/enesî" yahut "insân" olarak dile getirilir.[119]

İnsanın yokluğu söz konusu değildir. İnsanı yaratan Allah'tır. Yüce Allah dışında var olan her şey Hak tarafından yaratılan varlıklardır. O'nun yaratması dışında ortaya çıkan hiçbir varlık yoktur.[120] Vücûd birden fazla değildir. Bu da Allah'ın

---

[115] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 315.
[116] H. Kamil Yılmaz, "*Tasavufta İnsan ve İnsân-ı Kâmil"*, http://hasankamilyilmaz.com/tasavvufta-insan-ve-insan-i-kâmil.html.
[117] İbrahim Efendi, *Dil-i Dânâ*, 267
[118] Ekrem Demirli, "Vahdet-i Vücûd", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42:431-435.
[119] Kutluer, "İnsan", 22:320-323.
[120] Takıyyu'd-din Ahmet İbn-i Teymiyye, *Vahdet-i Vücud Risalesi,* trc: Heyet, 2. Baskı, (İstanbul: Tevhid Yayınları, 1998), 113.

vücûdudur ve başka bir vücûd yoktur, aksi mümkün değildir. Bazı sûfîler de vücûdun birden fazla olmadığını kabul edip, vücûdu zâhir ve bâtın olmak üzere ikiye ayırır. Âlemin ruhu bâtınî nur ile doludur ve sınırı yoktur. Yaratılan herşey bu nurdan başka bir şey değildir. Eşyanın fiil, isim ve sıfatları bu nurdan olup tek bir nuru işaret eder. Yaratılan tüm varlıklar o nurun tezahür ettiği yerdir ve sonu ve başlangıcı yoktur. Yokluk ve fenâ ondan uzaktır. Daima bir oluş halindedir.[121]

"Men aref" sırrın bilenler bildiler ol âdemi,
Özüne ârif olanlar buldular bil, bu demi.[122]

"Kendini bilen Rabbini bilir"[123] hadisinden yola çıkan İbrahim Efendi, bu beyitte insan kendi benliğini tanıyıp, nefsinin arzuladığı kötü şeylerden uzak durup kalbini tüm mâsivâdan temizlediğinde geriye sadece güzel huylar kaldığını görür. Böylece kalbini kötülüklerden arındıran insan, kendi varlığında Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisini müşahede eder, yaratıcının sırrına vâkıf olur ve asıl özünün Allah'dan geldiğinin şuuruna varır. *"Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûretinde yarattı"*[124] hadisi de buna delildir. Allah, insanı kendi sûretinde yaratarak onu yeryüzünde halife kılmıştır. Kul, Allah'ı tanıyıp ona vasıl olduğunda Allah ile hemhal olur, yani İlâhî ve nebevî tâlimatları kalbî derinlikle idrâk edip hayatın her safhasında yaşamaya çalışır ve onun rızası doğrultusunda hareket eder, tüm duygu ve düşüncelerinde, hücrelerinde O'nu hisseder. Yaratılan her varlıkta onu müşahede eder.

Âlem u âdem cihânının özüdür ol vücûd,
Ol vücûda tut yüzünü, her nefes eyle sücûd.[125]

Vahdet-i vücûd anlayışına sahip olan İbrahim Efendi, varlığın tek ve ezelî olduğu görüşündedir. Bu varlık Allah'tan başkası değildir. Âlem ve insan yani yaratılan tüm varlıklar, mektubât-ı Rabbaniye'dir. Öyle ki âyet-i kerîmede Allah, *"Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz"* buyurur.(el-Bakara, 2/156). Yine İbrahim Efendi'nin bu beytinde geçen, her nefeste secde etmeleri sözü akıllara *"Göklerde bulunanlar da yerde bulunanlar da Allah'ı tesbih etmektedir. O üstündür, hikmet*

[121] Ferit Kam, *Vahdet-i Vücûd,* sad: Ethem Cebecioğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994), 66-67.
[122] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 304.
[123] Aclûmî, II, 262.
[124] Buhârî, İstizan, 1, Müslim, Birr, 115.
[125] İbrahim Efendi, *Dil-i Dânâ*, 304.

sahibidir." (el-Haşr, 59/1) âyetini getirmektedir. Tek yaratıcının Allah olduğunu kabul eden varlıklar durmadan Allah'ı zikreder ve her hareketlerinde Allah'ı hatırlatırlar. Neticede Âlem ve insan tek vücûd olarak görülür ve bu gerçek, ebedî vücûd da Cenâb-ı Hak'tır. Her varlığın bir tarafı Hak, bir tarafı ise halktır, bu iki yönü aynı anda taşırlar. İnsan, âlemde bulunan bütün varlıkların sûretlerini, kendi benliğinde toplayan tüm zıdları bir araya getirerek kâinatın (makro kosmoz) yegâne örneği, (mikro kosmoz) diye meydana gelmiştir.[126] İbrahim Efendi'nin, anlayışını benimsediği düşünülen âlim, mutasavvıf İbnü'l-Arabî''ye göre, kâinatın yaratılış sebebi, insanın yaratılışı olduğu görüşündedir. Dolayısıyla ilk olarak insanı tanımak lazımdır. Öyle ki insanın yokluğunda kâinat ruhu olmayan bir beden gibidir, insan kâinata anlam ve ruh kazandırır.[127]Zira hadis-i kudside bir beşer olan Hz. Peygamber (s.a.v) için şöyle buyrulur: **"***Levlâke levlâke lemâ halaktü'l-eflâk***"**.[128] (Eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.) Yine İbnü'l-Arabî, "Kâinat kitabının satırlarını düşün. Bunlar metafizik âlemden sana gönderilmiş mektuplardır. Eğer kâinat kitabının satırlarını dikkatlice mütalaa edersen her satırında Allah Teâlâ'dan başka her şey yok olmaya mahkûmdur" der.[129]

Âlem u âdem, ne varsa zerredir, ol âfitâb,
Nokta vü harf u kitaba, ol durur ümmü'l-kitâb,

Zerrelikten kurtulup ol âfitâba iregör,
Katrelikten kurtulup ol bahr-i Zât'a giregör.[130]

İbrahim Efendi, bu beyitlerde şunları anlatmaktadır: Âlemde bulunan her bir varlık Hakk'ın birer tecellisidir. İnsan ise Allah'ın tüm İlâhî isimlerini kendi benliğinde toplayan yeryüzündeki en yüce varlıktır. İşte insan kendinde olan bu cevheri fark ettiğinde ve etrafında gördüğü her nesnede Allah'ın tecellisine mazhar olduğunda katrelikten kurtulup bahre dönüşür. Yani marifetullah bilgisiyle donanan insan,

[126]Hasan Kamil Yılmaz, *"Tasavvufta İnsan ve İnsân-ı Kâmil"*, http://hasankamilyilmaz.com/tasavvufta-insan-ve-insan-i-kamil.html
[127] Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, 128.
[128] *Sen olmasaydın, ben âlemleri yaratmazdım.* Keşfü'l-Hafâ, 2/164, H. No: 2123
[129] Muhyiddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî Marifeti'l-Esrâri'l-Malikiyye ve'l-Melekiyye,* thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, III, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1997), 476.
[130] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 305.

denizde bir kum tanesiyken engin bir denize dönüşür. Bununla beraber kendi etrafındaki varlıklara ışık saçar ve onlara yol göstererek bu bilgiye davet eder.

Yine İbrahim Efendi'nin bu beyitlerinde de İbnü'l Arabî'nin tasavvuf anlayışının izlerine rastlanmaktadır. Onlara göre âlemde bulunan tüm mevcûdât "İlâhî ilimde" daima mevcûd olan bir harf gibidir. İlahî nefes ve bu harflerin kendi içlerinde birleşmeleri sonucu ete kemiğe bürünüp gözle görülür hale gelmesiyle, varlık âleminde ortaya çıkarlar. Nitekim âlem "Büyük Kitap" mânâsına gelen ve onun içerisinde bulunan her harf "Levh-i mahfuz" da mürekkebi aynı olmak ile beraber birebir yazılıdır. Mâhiyet açısından aralarında bir farklılık görünmez.[131] Âlem bir kitaptır ve bütün mevcûdât bu kitabın harfleridir. Bu kitap hakkıyla okunup algılandığı vakit tüm güzellikleri ortaya çıkarır.

Sûfîlere göre kâinat merkez noktası olan insanda hatmolmuştur. Kâinattaki mevcûdât, sıfat-ı İlâhiyye'den ancak birine veya diğerine ma'kes olabilir. Hâlbuki insan cümlesine cilvegâhtır. Çünkü İsm-i A'zâm'ın mazharıdır. İnsan hariçteki âlem-i kübrâ'nın zübde ve icmâlî olması sebebiyle, âlem-i suğrâ namını almıştır; hâlbuki bununla iktifa etmeyen birtakım mutasavvıflar, asıl insanı âlem-i kübrâ ve kâinatı da âlem-i suğrâ telakki ederler."[132]

Cümle renkler ikilikten kurtulup bir Zât olur,
"Küllü şey hâlik"[133] görünür, vech-i Hak isbât olur.

Dâimâ icmâlden tafsile gelmek üzeredir,
Dâimâ tafsilden icmle gitmek üzeredir.[134]

İbrahim Efendi'ye göre, hakikatte ezelî ve ebedî olan tek varlık Allah'tır. O'ndan başka her şey, âyette de geçtiği gibi yok olacaktır. Varlık daima bir oluş içerisindedir. Çokluktan tekliğe, teklikten çokluğa doğru hareket halindedir. Her nesne varlığını sadece şekil değiştirerek idame eder. Bir tarafı halktır bir tarafı da Hak'tır. Tüm

[131] Nihat Keklik, *Sadretdîn Konevî'nin Felsefesinde Allah, Kâinât ve İnsan,* (İstanbul: Çığır Yayınları, 1977), 104-105.
[132] Mehmet Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* (Ankara: DİB Yayınları, 1993), 310.
[133] *"O'ndan başka her şey yok olacaktır."* (Kasas, 28/88)
[134] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 311.

mevcûdât Allah'ın kâinattaki nurunun yansımasıdır. Her şey yok olup gittiğinde geriye yalnızca Cenâb-ı Hak kalacaktır.

İbrahim Efendi'nin de varlık konusunda aynı anlayışta olduğu İbnü'l-Arabî, varlık, zat ve cevherin yalnızca tek bir hakikate ait olduğunu belirtir. İsim ve sıfatları bakımından çokluk ortaya koyan bu hakikat, "izafî" ve "itibarî"dir. Ezelî ve ebedî olup değişmezler, fakat sûret açısından değişebilirler. Varlık, zat yönünden ele alındığında Hak'tır, isim ve sıfatları açısından incelendiğinde ise halktır. Yani varlığın iki yönü vardır. Bu demek oluyor ki varlık, bir yönüyle tek, bir yönüyle de çokluğu ifade eder. Varlık bütün zıdların birleştiği mekândır.[135] Tek hakikî varlık olarak Allah, İlâhî nurunu tüm mevcûdâta aksettirir. Yani varlıklar Allah'ın bu âlemdeki birer yansımasıdır. Her varlıkta farklı bir sıfat müşahede edilir.

2.3. İbrahim Efendi'ye Göre Hakikat İlmi

Terim olarak şeriat, fıkıh kaideleri, zâhirî olan hükümler, kişinin bedeni ve dünya ile alakalı dinî meseleler, hukuk kuralları, hakikatın zâhirî yönü ve kulluk görevini yerine getirmek anlamlarına gelir. Kısacası şeriat uyulması gereken kaide ve kurallar bütünüdür.[136]

Tarîkatın terim anlamı ise şeyhin gözetimi altında tâlib ya da mürîdin Hak Teâlâ'ya vuslata erme, O'nu daima düşünmek ve bu bilince sahip olmak için takip edilen metoddur.[137]

Hakikat ise tasavvufta "zâhirin ardındaki örtülü ve gizli mâna, dinî hayatın en yüksek seviyede yaşanarak İlâhî sırlara âşina olunması" gibi mânâları dile getirir. Hakikat kavramını ilk dönem sûfîleri en çok "İlâhî gerçeklere ve sırlara âşina olmak, Hakk'ın tecellîlerini temaşa etmek" gibi mânâlarda ele almışlardır. Bazı sûfîler bu terimin söz ile açıklanamayacağı düşüncesinde oldukları için hakikat kavramını açıklamadan kullanmışlardır. Bu sûfîler daha çok hakikatin işaret ve özelliklerini belirtip ne olduğu hakkında belli bir düşünceye sahip olmalarını sağlamışlardır.[138]

---

[135] İbrahim Düzen, *Aziz Nesefî'ye göre Allah Kâinat İnsan,* 1. Baskı, (İstanbul: Furkan Yayınları, 2000), 77.
[136] Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed, *et-Taarruf,* Beyrut, 1413, 69-151.
[137] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 474.
[138]Mehmet Demirci, "Hakikat", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15:178-179.

Nitekim İbrahim Efendi'nin de bu görüşte olduğunu kaleme aldığı bu beyitten anlaşılmaktadır:

Hakîkatte, hakîkat, hâle derler,
Sakın sen anı sanma kaale derler.[139]

İbrahim Efendi, bu beyitte hakikatin söz ile tarif edilemeyeceğini bunun yalnızca yaşanan hâl ile kavranabileceğini anlatmaktadır. Bu hâli de ancak kendini bilen bilir. Bayezıd-i Bestami (ö. 234/848[?])'nin de dediği gibi "Hakikat aranmakla bulunmaz ancak bulanlar hep arayanlardır." İlahî hakikatin sırlarına ancak insanın bilgisi ve gayreti sonucu ulaşabilirler. Allah zaman ve mekândan münezzeh olduğu için o ancak hâl ilmiyle görülebilir.

Hakîkat, Hak'dan ayrı görmemektir,
Huda'dan özgeyi hiç bilmemektir.[140]

İbrahim Efendi, hakikatin ve her şeyin özünün Allah olduğunu dile getirir. Onun dışındaki her şeyin Allah'ın birer tecellîsi olduğunu anlatır. Tüm âlem Allah'ın kendi sûretinin birer yansımasıdır.

Hakîkat, Hak'dan alıp vermek,
Dürür manâda dervîş, eyleme şek.[141]

İbrahim Efendi, kul kendinde bulunan hakikatin farkına vardığında yani İlâhî sırra mazhar olduğunda içinde hiçbir şüphe olmadan bu hakikatle yaşamaya başlar. Kendi yaşamına aktardıktan sonra bunu diğer insanlara da hal ve hareketleriyle gösterir ve onlara rehber olur. Bu konuyla ilgili Ebü'l-Mahfûz Ma'rûf b. Fîrûzân el-Kerhî'nin (ö. 200/815-16[?]), "Tasavvuf hakikatleri almak, halkın elinde olan şeylere göz dikmemektir"[142] diye tarifte bulunduğu tasavvuf kavramında din yalnızca şekil ve merasimden oluşmadığı, bu yanıyla birlikte daha esas yönü mânâsına ve aslına önem vermek gerektiğini dile getirmek ve açıklamak istemiştir. Bu durum ise dinî hükümlerin amaç ve vecizelerine göre doğru anlaşılması, eksik olmadan fiiliyata dökülmesi ve yaşama aktarılması mânâsına gelir.[143]

---

[139] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*,, 122.
[140] İbrahim Efendi *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*,, 122.
[141] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*,, 122.
[142] Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, (Beyrut: 1993), 123.
[143] Demirci, "Hakikat", 15:178-179.

Tasavvufta hakîkat üç kısımdır,
Velî aslı Ehâd, üçlük ismidir.

Biri Zâhir, biri Bâtındır ânın,
Üçüncüsü olubdur sırrı cânın.[144]

İbrahim Efendi'ye göre, her şeyin özü bir fakat hakikat üç kısma ayrılır. Bunlardan biri zâhir, biri bâtın diğeri de kendi benliğinde saklı olan İlâhî sırra ulaşabilecek bilgi ve keşfinden kaynaklı ulaşılan canın sırrı olan hakikattir. Zâhir, tüm mevcûdâtın ve olayların açık bir şekilde görünen tarafıdır, yani Allah'ın gözle görünen tezahürüdür. Tasavvuf âlimleri fıkıh, hadis ve kelâm ilmi için kullandıkları ortak bir addır. Hatta tasavvufta zâhir ilmi yerine "şeriat" lafzını kullanırlar. Bâtın, ise gizli olan hakikatlerden oluşan kulu sonsuz mutluluğa ve kurtuluşa götüren ilimdir.[145]

Tasavvuf âlimlerine göre bâtın ilmi, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde geçen gizli mânaları olan şeyleri, ibadetlerin ahlâkî özü ve mânevî yönünü, mevcûdâtın ve olayların altında yatan sırları meydana çıkaran gizli bir ilimdir ve bunu diğer insanlara açıklamak câiz görülmemektedir. Nitekim diğer insanlar yani avam, yüksek bir ilim olan bâtın ilmini kavrayamaz ya da bunu doğru anlamayabilirler. Onlara göre bu ilmi sadece gayretli, bilgili, öğrenme isteği olan ve kalp gözü açık olan kişilere öğretilebilir. İlk zamanlar, bâtın ilmi hakkında bilgi verilirken yalnızca işaret yolu kullanılırdı, açık bir şekilde anlatılmazdı. Bu ilmi işaret yolunu kullanmadan sözle açıklayan ilk sûfî Zünnûn el-Mısrî'dir (ö. 245/859). Ancak el-Mısrî, bâtın ilmini yalnızca kendisine tabi olanlara anlatıp izah etmekteydi. Bunu anlatan bir diğer âlim ise Cüneyd-i Bağdâdî'(ö.297/909) dir. O ise bâtın ilmini kimsenin görmeyeceği mahzenlerde ve gizlice kapalı yerlerde anlatıyordu. Tasavvufta, kürsülerde açık bir şekilde gizlemeden bu ilmi anlatan ilk sûfî Ebû Bekir Şiblî (ö.334/946) olarak bilinir. [146]

Hakîkat, sende senlik kalmamakdır,
Hakîkat, bu men ü mâ olmamakdır.

Hakîkat, halka şefkat eylemekdir,
Hakîkat, biri iki görmemekdir.[147]

---

[144] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*,, 122-123.
[145]Süleyman Uludağ, "Bâtın İlmi", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5:188-189.
[146] Uludağ, "Bâtın İlmi", 5:188-189.
[147] İbrahim Efendi *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 124.

İbrahim Efendi, bu beyitlerde hakikatin özelliklerini dile getirmektedir. Ona göre hakikat, İlâhî bilgiyi kavramış olan insanın, kendi benliğinden vazgeçip tek olan varlığa yönelmesidir. Her şeyin özünün bir olduğunu bilen kimse her varlıkta Allah'ın sırrını müşahede eder ve yaşamını ona göre devam ettirir. Hakikatle yaşayan ve Hak ile tek vücûd olan insan kendi nefsinden vazgeçmiştir, onda senlik benlik duygusu kalmamıştır. O etrafındaki insanlara daima iyilikte bulunup hakikat yolunu gösterir. Hakikatin bilincinde olan kul, îsâr[148] kavramını tam anlamıyla hayatına geçiren kimsedir. Kendinden çok diğer insanları düşünür onların faydasına olan şeyleri yapmak için çaba sarf eder. Her insanın Allah'tan bir nefha olduğunun bilincinde olan kulun kendi dışındaki diğer insanlara daima sevgi besler. Nitekim Allah'ı seven kişi, onun yarattığı varlığı da sever ve ona şefkatle yaklaşır. Sadece insanlara değil tüm mevcûdâta karşı aynı duygu içerisindedir.

Hakîkat, hüsn ü hulk u meskenettir,
Hakîkatte hakîkat ma^{c}rifettir.[149]

İbrahim Efendi'ye göre hakikat, iyilik, güzel ahlak ve kendini Allah'ın huzurunda fakir görmektir. Hakikat, Allah'ın bilgisine sahip olmaktır. Hakikat, etrafındaki güzelliklerin farkında olup aynı güzelliği yine yansıtmaktır. Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmuştur ''*İyilik yüzünüzü doğu ya da batı cihetine dönmeniz değildir. (Gerçek anlamda) iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, Kitab'a ve nebilere inanların; sevmesine rağmen malı, yakın akrabaya yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, dilenenlere ve kölelere verenlerin; namazı kılıp, zekâtı verenlerin; söz verdiklerinde sözlerine bağlı kalanları; fakirlik, hastalık ve savaş zamanında sabredenlerin yaptığıdır. İşte bunlar sadık olanlardır. Bunlar takva sahiplerinin ta kendileridir*" (Bakara, 2/ 177). İlahî nura ulaşan insan Allah'ın ahlakıyla ahlaklandığı için en güzel sıfatlara sahiptir. Her zaman Allah'ı görüyormuşçasına ibadet eder ve ona göre davranır.

İbrahim Efendi'ye göre hakikat, Allah'ın yanında kendini aciz görmektir, daima ona muhtaç olduğunun bilincinde olmaktır. İnsan, Cenâb-ı Hakk'ın kuludur ve

[148]Îsâr: Başkasını kendine tercih ve tahsis etmek anlamlarına gelmektedir. İsteyerek yapılan îsâr, iyi ve güzel olandır. Tersi durumunda yapılan îsâr da doğru ve makbul olur. (Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn,* trc: Abdurrezzak Tek, (Bursa: Emin Yayınları), 2008, 102.
[149] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 124.

insanın sahip olduğu her şey onu yaratan Allah'a aittir. Buna göre ihlaslı bir kul yaratıcısının yanında hiçbir güce ve eşyaya sahip olmadığı ve onun yanında aciz, fakir bir kul olduğunun farkında olur. Bu konuda âlim mütefekkir Said Nursî şunları söyler; Vücudunu mucidine feda eder. Zira Vücudunu mucidine feda eden kul yani rızâ-i İlahiye dairesinde hareket eden kul bunun mukabilinde dünyada ve ahirette büyük bir fiyat alır. Feda etmediği takdirde, hayatı bâd-ı hevâ zâil olur, gider.[150]

Allah, mârifet bilgisine sahip olan yani Allah'a vasıl olan kula, kendi marifetini, ahlakını ve anlayışını hem kalbine ve hem de aklına yerleştirir. Onu etkileyebilecek menfi şeylerden ve dalalete düşürecek her şeyden onu korur, yeter ki kul temiz bir kalp ile Allah'a yönelsin.[151]

Sülûku seyr imiş bilgil hakîkat,
Sivâyı terk imiş bilgil hakîkat.[152]

İbrahim Efendi bu beyitte, hakikat bilgisine ulaşmak için kulun çaba sarf etmesi ve seyr ü sülûk yolunda ilerlemesi gerektiğini vurgular. Bu yolda sûfî kalbini tüm mâsîvadan arındırır ve oraya hakikati yerleştirir. Tüm kötülüklerden temizlenen kuldan geriye sadece iyi huylar kalır. İlerlediği bu yolda her şeyde Allah'ı görmekte ve yaşamakta olan kul, Allah'a yaklaştıkça da O'na olan muhabbeti artar. İşte insan hakikate ulaşmak için daima bu yolculukta ilerler. Kendi nefsini terbiye eder ve halis bir kalp ile Hakk'a vasıl olur.

Şeriat dîdügündür, bil, hakîkat,
Tarîkat dîdügündür, bil, hakîkat.[153]

İbrahim Efendi'ye göre hakikat hem tarîkatı bilmek hem de şeriatı bilmektir. Yani ona göre hakikatsiz ne şeriat olur ne de tarîkat olur, hepsinin yolu hakikati öğrenmekten geçer. Tasavvufta âlimlerin genel görüşüne göre şeriat ve Hakikat çoğu zaman birbirinin aynısı olarak kabul edilmiş, bazı zamanlarda ise birbirinden ayrı, fakat birbirine zıt düşmeyen terimler olarak görülmüştü. Abdülkerîm el-Kuşeyrî'ye (ö.

[150] Beddiüzzaman Said Nursî, *Mesnevî-i Nûriye,* mütercimi: Abdülmecid Nursî, 2. Baskı, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 101.

[151] Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 283.
[152] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 129.
[153] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 129.

465/1072) göre, hakikatin onaylamadığı herhangi bir şeriatın kabul edilmediği gibi aynı şekilde şeriatla ilgisi olmayan hakikat de kabul edilemez. Cenâb-ı Hakk'ın buyruğuyla farz kılınmasından dolayı her şeriatın hakikat olması ve yine Allah'ın buyruğuyla farz kılınmasından ötürü her hakikat de şeriattır diyebiliriz.[154]

Şeriat-hakikat bağlantısını konu alan âlimler daha sonra bu bağlatıya "tarîkat" terimini eklemişlerdir. Hz. Mevlânâ' Celâleddîn'nın nazarında şeriat meşale olarak görülür, tarîkat meşale ile ilerleme, hakikat de amacına kavuşmadır. Sûfîlere göre, şeriat bakırı altına çevirmeye yardımcı olan simya ilmi olarak düşünülür, tarîkat ise sunulan bilginin kullanılmasına, hakikat bu altının kazanılmasına denir. Hz. Muhammed'in (sa.v.) söylediği sözler şeriatı, yaptığı fiiller tarîkatı, girmiş olduğu haller ise hakikatı gösterir.[155]

Şeriat, tarîkat ve hakikatı bir bütün olarak gören Melâmî Tarîkatı'nın önde gelenlerinden Lâ'lîzâde Abdülbâki (ö. 1159/1746) şu sözleri ile konuyu güzel bir şekilde açıklamaktadır: "Şeriat beden, tarîkat ruhtur. Bedensiz ruh kemâle ermez. Ruhsuz beden, cansız bir madde gibidir. İnsan varlığı ikisinin birleşmesiyle ortaya çıkıp görünür. Şeriat âlimleri beden kuvvetleri ve tarîkat şeyhleri ruh kuvvetleri hükmündedir. Şeriat mübârek bir ağaçtır, tarîkat onun çiçekleri, maᶜrifet meyveleridir. Hakikat ise onun özü ve meyvelerin tadıdır."[156]

Tasavvuf âlimlerine göre hakikat, şeriat, tarîkat ve maᶜrifet birbirlerinden hiç kopmayan bir vücudun azaları gibi bütündürler. Sûfî, şeriata uygun bir şekilde kurallara uyup bunu hayatına aktarırsa ve tarîkatın gerektirdiği adap çerçevesinde ilerlerse hem hakikate hem de maᶜrifete ulaşmış olur.[157]

İnsan şeriat ile cismini tüm kötülüklerden arındırır yani tezkiye eder. Aynı zamanda tarîkat ile de kalbini temizleyip tasfiye eder. En son olarak da hakikate vâsıl olduğunda ise kendi benliğini Cenâb-ı Hakk'a îsârda bulunur.[158]

---

[154]Demirci, "Hakikat", 15:178-179.
[155] Demirci, "Hakikat", 15:178-179.
[156] Lâlizâde Abdülbâki, *Sergüzeşt (Aşka ve Aşıklara Dair),* Haz. Tahir Hafızalioğlu, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), 112.
[157] Yıldız, *Mebudî'nin Tefsirinde Tasavvuf,* 190.
[158]Süleyman Gökbulut, *Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin Vahdetnâme/Usûl-i Muhakkıkîn'i Işığında Tasavvufî Görüşleri (İnceleme ve Metin)*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 66.

2.4. Seyr ü Sülûk

Sözlükte, seyr ü sülûk, yol almak, bir yola girmek, yol tutmak anlamındadır. Tasavvuf terminolojisinde ise, sâlikin bir mürşide mensub olup nefsini tüm mâsivadan temizleyerek kalbini ilim, hayâ, rızâ gibi güzelliklerle süslemesidir. Kişinin Allah'a olan vuslatına, sâlikin yükseldiği dereceye kadar yaptığı kalbî bir yolculuktur. Bu yolda ilerleyenlere sâir, seyyâr ya da sâlik denir. Sâlik, kalbini ne kadar kötülüklerden arındırıp güzel olanlarla doldurur ise bu yolculukta o kadar ilerler. Bu yolcuğun amacı insanın kendi arzu ve isteklerinden nefsini temizlemesi ve sadece Allah'ın rızâsı altında, diğer insanlara ayna olma görevini sahiplenip İnsan-ı kâmil mertebesine ulaşmasıdır. Bu kalbî yükselişte ferdi çaba önem arz etmekle birlikte terbiye yöntemleri ve fertlerin karakter özelliklerine binaen farklılıklar gözlemlenebilir.[159] Seyr ü sülûk,*"Nefsini bilen rabbini bilir"* [160] usülünü dikkate alıp kendi bedeninden bulunan uzuvlardan, latife ve cevherler üstünde düşünerek yaratılışları gereğince kulun Cenâb-ı Hak ile bağ kurmasının ardından, kâinatta bulunan Hak Teâlâ'nın isim, sıfat ve fiillerinin bilincine varıp müşahede ederek onları Kur'ânî açıdan anlamak maksatlı çaba sarfedilerek gidilen yol demektir.[161]

Sülûk eyle tarîk-i Hakk'a, dervîş,
Sülûk etmeğe cehd et yaz ile kış[162].

İbrahim Efendi, yukarıdaki beyitinde şunları vurgular: Hak Teâlâ, her şeyden önce insanın nefsini tüm kötü şeylerden arındırır ki insanlar da Allah'ın emir ve yasaklarını, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sünnetini yerine getirip bu yolda ilerlersin. Sâlik, Allah'a giden bu yolda ilerleyip vuslata ermek için yaz, kış demeden daima çaba içerisindedir. Kendini tüm mâsivadan, nefsin arzu ve isteklerinden temizler. O her daim Allah ile beraber yol alır. Görünürde halk iledir fakat hakikatte ise Hak iledir.

Bazı sûfîler, Hakikat yolu sâliklerini üç sınıfa ayırır: ilki, dünyayı kazanmak için hicret yapar. İkincisi, âhireti elde etmek için hicret eder. Üçüncüsü ise sadece Allah'ın rızasına nâil olmak için hicret eder. Bu ârif kimsedir. Ârif nefsini arındırıp

[159] Yıldız, *Meybudî'nin Tefsirinde Tasavvuf,* 214
[160] Aclûnî, II, 262.
[161] Said Nursî, *Mesnevî-i Nûriye,* 16.
[162] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 181.

kalbe varır. Daha sonra kalpten sefer edip ruha varır. Ruhtan da hicret edip Hak Teâlâ'ya varır.[163]

Kamû evsâf-ı cismânî görüne,
Gide sûret, gele sîret yerin.[164]

İbrahim Efendi'ye göre benliğini hiç edip kalbini Allah'ın nuruyla aydınlatan sûfî, tüm eşyanın dilini çözer, eşyanın, insana ne anlatmak istediğinin bilincine varır. Tüm mevcudatta Allah'ın isim ve sıfatlarını müşâhede eder. Allah ile hemhâl olan sûfî için görünen âlem gider görünmeyen âlem gelir. Allah dışındaki her şeyin Hak ile halk arasında perde olduğunu anlayıp bundan sıyrılıp bütün çokluğun Allah'ın tecellisi olduğu bilincine varmaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "*O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerdekiler ve yerdekiler hep O'nu tesbih ederler. O üstündür, hikmet sahibidir."* (Haşr, 59/24) ve *"Onun şeklini tamamladığım ve ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın."* (Hicr, 15/29) âyetlerde insanın, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarının tecellisine şâhitlik ettiğini gösterir. Bununla birlikte insanın, Allah'ın isim ve sıfatlarını kendinde taşıdığına dair bir delildir. Bir diğer âyette geçen *"Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip "Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin" dedi.* (Bakara, 2/31), âyeti de bu durumu izâh etmektedir. Diğer sûfîlerin bu konudaki anlayışları da İbrahim Efendi'yi desteklemektedir. Sûfîler, Allah'ın bütün isimlerinin insanın özünde bulunduğunu ve bundan ötürü bütün güzellikleri ortaya çıkarır. Allah'ın nurunun tecelli ettiği insanın, bir özelliği de sanat üzerinde yaratıcılığa sahip olmalarıdır. İnsan cismanî özelliğinin yanı sıra ulvî hâle gelen iç bütünlüğü ile beraber çok güzel şeyler meydana çıkarır. Bundan dolayı insan sanat eseri olmakla beraber sanatçı özelliği de kazanır. Nitekim kendisi *"sûrettir"* sanatçı niteliğindedir ve bu sûret Allah'ın sûretidir.[165]

Bazı sûfîler, kendisi gibi Allah âşkını tadıp bu alana girenler için kâinat, İlâhî sûretin bir yansımasıdır der. İnsan ise güzelliği sever ve ona tüm benliğiyle teslim olur,

[163] Yıldız, *Meybudî'nin Tefsirinde Tasavvuf,* 223.
[164]İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı,* 181.
[165] Frithjof Schuon, *Evrensel Sanatın İlke ve Kıstasları,* çev: Ramazan Dikmen, Düşünce ve Dil'in içinde, Haz: Hüseyin Su, (Ankara: Hece Yayınları, 2004), 199-204; Tenik, *Ahmed Kuddûsî,* 175.

öyle ki insan bu sûrete âşıktır. İnsan bu İlâhî güzellik sebebiyle ele almakta olduğu her şeye ruh ve canlılık özelliği kazandırır. Nitekim bu Allah'ın insana verdiği İlâhî güç sayesinde gerçekleşir. Âşık olan sâlik, nefsânî dereceden ruhânî dereceye yükselmiştir.[166] İnsan, bu ruhî mertebeyi de geçerek Allah'ın isim ve sıfatlarının mevcûdât üzerindeki tecellisini müşâhededе bulunur. Bu yolda ilerleyen sâlikin, kendisinin değil Allah Teâlâ'nın hakîkî sanatkâr olduğunun farkındadır. Öyle ki Cenâb-ı Hak, tüm kâinata tecellide bulunmuştur, kâinattaki zâhirdir ve aynı zamanda zuhurda mevcûdâtın içinde gizli halde bulunmaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de *"O evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O herşeyi bilir."* (Hadîd, 57/3) âyeti bu durumu destekler.[167]

Sülûk-i kalb odur: Bu hâne-i kalb,
Muhabbetle dola, ola müretteb.[168]

Müellifimize göre, "*Sülûk-i kalb"* kalbin terbiye edilmesi anlamındadır. İnsan bu zor ve meşakkâtli yolda kalbini Allah'a hazır hale getirmelidir. Allah'ın nuru kalbe yerleşmesiyle kalp muhabbet ile dolar ve her şey yerli yerine, asıl olan hakikî düzenine girer.

Bu konuda İbrahim Efendi'ye benzer fikirler ortaya koyan Reşidu'd-dîn Meybudî (ö. 570/1174)'nin nazarında, iman nurunun yeri kalptir. Çünkü Allah Teâlâ, Kur'ân'da şöyle buyurmaktadır: *"Allah onların kalplerine iman yazmış."* (Mücadele, 58/22) Allah nefs perdesinin ortadan kalkmasından sonra, kalbin her türlü kötü duygudan arındırılması ve iyi olana doğru yönelmesi için kalp perdesini nazargâh hâline getirir.[169] Bazı sûfîler, "gâfil insanın kalbi dünyaya, zâhid olanın kalbi âhirete, ârifin kalbi ise Allah'a yönelir ve ona bağlanır" der. Allah'a bağlı olan kalp, halktan uzaklaşır, görünmeyen âlem onda zuhûr eder, duyulmayanı işitir, iman güzelliğinin tadına varır, Allah'ın muhabbetine mazhar olur, böylelikle İnsan-ı kâmil derecesine yükselip âlemin sultanı olma şerefini kazanabilir.[170]

---

[166] Gulamrızâ Âvânî, *Hayal Aynasında İlâhî Cemâlin Tecellîsi: San'at, Hikmet ve Sanat İçinde,* çev: Mehmet Kanar, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 211-217.
[167] Tenik, *Ahmed Kuddûsî,* 175.
[168] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 181.
[169] Meybudî, *Keşfu'l-Esrâr ve Uddetu'l Ebrâr,* VIII, 412.
[170] İsmail Hakkı Erzurumî, *Marifetname,* İstanbul, 1284, 210-211. *(*Yıldız, *Meybudî'nin Tefsirinde Tasavvuf,* 98.)

Nebîler rehber-i râh-ı Hûdâ'dır,
Bu yolda girmeyen Hak'dan cüdâdır[171].

İbrahim Efendi göre peygamberler, Allah'a giden yolda birer yol göstericidir. İnsanlara rehberlik yapan kişilerdir. Bu yola girmeyen insanlar Allah'tan uzaktırlar. Sûfîler, Hz. Muhammed (s.a.v.) ontolojik bağlamda mevcûdâtın var olma nedeni olmasıyla beraber insanları Allah'ın ilmine ulaştıran yani epistemolojik açıdan mevcûdâtın nuru ve kaynağı konumundadır. Hz. Peygamber, insanlara Allah'ın bilgisini yaymak için gönderilmiştir. *"Sen sadece bir uyarıcısın ve bütün toplumlar için yol göstericisin."* (Ra'd, 13/7)[172] âyet-i kerîmesi buna işaret etmektedir.

İbrahim Efendi ile aynı anlayışı taşıyan sûfîlere göre, Hz. Peygamber, *Allah'a çağıran ve ışık saçan bir kandil olarak"* (Ahzâb, 33/46) tüm insanlara ve mevcûdâta ışık saçan bir nur gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın kâinata tecellisiyle Hz. Peygamber'in nuru ortaya çıkar. Bütün kâinat bu nur ile yaratılmıştır.[173]

Yine Hz. Muhammed (s.a.v.), insanlara mârifetullahı öğreten bir kandil gibidir. Bununla beraber Allah ile insan arasında bir köprü konumundadır. O ilmi Allah'tan alıp bütün insanlara ve mecûdâta iletir. [174]

Sülûk ettik, şükürler olsun Hûdâ'ya,
Sülûk-i aşk-ı Hak'dır câna mâya.[175]

İbrahim Efendi, beyitte Allah'a sülûk ettiğini ve bunun için O'na şükrettiğini belirtiyor. Allah'a duyulan aşk sayesinde insan kendi benliğinden vazgeçip gerçek benliğine, özüne yani Hak'a doğru yol alıyor. Şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm *"Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz"* (Bakara 2/156) âyetiyle insanın yalnızca Allah'a ait olduğunu ve dönüşün yalnızca Allah'a olduğunu belirtir.

Tasavvuf ilminde, gerçek varlık Allah'tır. Evren ve eşya birbirinden farklı tek bir oluş değildir. Hakiki varlığın gölgeleri veya aynadaki yansıması gibidir. Hakiki varlığın hiç bir sebebe bağlı olamayan bir güzelliği vardır. İşte bu güzellikte saklı kalmadan ortaya çıkıp sevilmeyi arzu eder. Bu yüzden yaratılışındaki hikmet, aşktan

[171] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı,* 183.
[172] Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 99.
[173] Tenik, *Ahmed Kuddûsî*, 251.
[174] Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 101.
[175] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 186.

ötürüdür. Yüce Allah, şahsi güzelliğini izlerken âşık olan, hüsün de gerçekte yine kendi varlığı olduğundan maşuk olandır. Bundan dolayı ikisi farklı düşünülmez. Her şey Allah'tır.[176]

Yine İbrahim Efendi'nin kaleme aldığı şu iki beyitte de bu konuyu veciz bir şekilde ifade etmektedir.

Çekerler gözüne renksiz bir sürme,
Bana derler ki: "Hak'dan gayri görme!"

Dedim ki ben: "Ya var mı Hak'dan ayrı?"
Bana der ki: "Yokdurur andan gayrı."[177]

Burada aynı zamanda İbrahim Efendi, Vahdet-i vücûda da atıfta bulunmaktadır. Vahdet-i vücûd kavramını ortaya çıkaran sözcüklerden vahdet (birlik), zaman zaman bazı yazılarda ahadiyyet yahut vahdâniyyetle beraber kaleme alınarak "ahadiyyetü'l-vücûd" (vahdâniyyetü'l-vücûd) biçiminde yazılır. Yüksek makamlarda bulunananlardan bahsederken İbnü'l-Arabî, kullandığı "ehlü'l-keşf ve'l-vücud" (ehlü'l-cem' ve'l-vücûd) terimi de vücûd kavramındaki anlam bütünlüğüne değinir. Ehlü'l-keşf ve'l-vücûd terimiyle gerçeği keşf ile bulmaya çalışan veya benliğinden soyutlanıp bekā mertebesine yükselenler kastedilir. Burdan maksat, mevcûdâtın hakikatinin yalnızca seyr u sülûk ile benliğinden sıyrılarak bu bilince varılacağıdır. el-Vücûdü'l-hak (gerçek/mutlak varlık) dış dünyadan kendini soyutlama gerçekleşirken hissten, akıldan ve hayalî olan bütün varlıklardan uzak durarak, onları yok ederek idraka varılır. [178]

2.5. İnsanın Terbiye Sürecinde Kalbin Fonksiyonu

Lugatte kalp, "bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne getirmek, ters çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek" mânâlarına gelir.[179]İnsan vücudunda kan dolaşımı görevini yerine getiren organdır. Tasavvufta ise kalp, bilginin ve düşünce sisteminin aracı konumundadır ve bunun yanında bilgi,

[176] Kaplan Üstüner, *Divân Şiirinde Tasavvuf*, (Ankara: Birleşik Yayınları, 2007), 88-89.
[177] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 184.
[178]Ekrem Demirli, "Vahdet-i Vücûd",42: 431-435.
[179] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, I, (Beyrut, 1995), 685.

düşünme ve anlamanın kaynağı olması hasebiyle, bu yönden "rabbânî latife" ve "İlâhî cevher" olarak adlandırılır.[180]

Kalp, Kur'ân-ı Kerîm'de hemen hemen 140 yerde geçmektedir. Mutasavvıfların Kur'ânî sözcüklere dayalı ve ona bağlı olarak hareket etmesi "kalp" kavramına ilgiyi artırmıştır. Tasavvuf âlimleri "kalp" kelimesini değiştirmeyerek aynı şekilde kullanmışlardır ve daha sonra kalbi derinleştirerek gönül mânâsında ele almışlardır. Fıkıh ve kelamcılar "kalp"in daha çok anlama ve idrak etme yönünü, Kur'ân-ı Kerîm'de geçmeyen "akıl" kavramı şeklinde kullanmışlardır.[181]

Kur'ân'da geçen *"Kur'ân'ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitler mi var?"* (Muhammed, 47/24) âyeti, insanların kalplerini mâsivâya ait her şeyden temizleyip Kur'ân'ı okuyarak, insanlara ne anlatmak istediği üzerinde durup düşünmek, tefekkür etmek gerektiğini buyurur. Kalpteki kalıplaşmış, yanlış olan düşüncelerden sıyrılıp insanlara doğru yolu gösteren Kur'ân yolunu takip etmek gerekir.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde kalp kelimesi yerine, sadr, lüb, fuâd, rû', nühâ gibi kavramlarda kullanılmıştır. Örneğin, *"Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor."* (Hûd, 11/120) âyetinde kalp anlamına gelen fuâd kelimesi kullanılmıştır. Yine başka bir âyette *"Şüphesiz Allah kalplerde olanı bilmektedir."* (Âli İmrân, 3/119) kalp, sadr olarak geçmektedir.[182]

Nazargâh-ı Cenâb-ı Hazret-i Hak,
Gönüldür, şüphe yok, billâhi, mutlak.

Ya kendin ol, ya gönüle gir,
Görüne cân gözüne âlem-i sır.[183]

[180]İmam Gazzâlî, *İhyau Ulumiddîn,* III. (Beyrut: Daru'l-Kalem, ts.), 3-6.
[181] Hasan Kamil Yılmaz, "Tasavvuf ve Kalp",*Altınoluk Dergisi*, 104, (Ekim 1994): 31.
[182] Uludağ, "Kalp", 229-232.
[183] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 151.

İbrahim Efendi'ye göre, kalp Allah'ın nazargâhıdır. İnsan, kalbini tüm mâsîvadan arındırıp Allah'a hazır hale getirmelidir, O'dan başkasını kalbine almaması, sadece O'na has kılmasıdır, her an ve her yerde Allah'ı anıp onunla yaşar hale gelmelidir. Aldığı her nefes ve kalbinin her atışı Allah olmalıdır. Müellifimizin, ikinci beyittinde "ya kendin ol ya gönüle gir" söyleminden kasıt Allah, insana kendi ruhundan üflediği için kendini tanıyıp, anlayıp bulan kişi Allah ile vuslata erer ve yaptığı her iş Allah'ın takdir ettiği şekildedir. Yani kendini bilen Rabb'ini bilir, Rabb'ini bilen ise kendini bilir. Kalp bir nevi Allah'ın evidir, maᶜrifetullahın idrak merkezidir. İbrahim Efendi bu durumu şiirinde şöyle ifade eder, *"Kulumun kalbi beytimdir hakikat".*[184] Allah insana şah damarından daha yakındır (Kâf, 50/16). Mü'minin kabini kırmak, Kâbe'yi yıkmaktan daha günahtır sözüyle de anlaşıldığı gibi Allah'ın hâkim olduğu bir kalbi incitip ona zarar vermek kadar kötü bir şey yoktur. Yüce Allah insanın kalbine tecelli eder ve insan, Allah ile hemhal olur, elleri ayakları, dili, kalbi daima Allah'ı zikreder. Böylelikle kendinde ve yaratılan tüm nesnelerde Allah'ı müşahede eder ve mevcûdâtın sırrına erişir. İnsanın bu denli Yüce Allah'a yakınlığından sonra ortaya çıkan hakikatle Allah'ın sırrını ve hikmetini anlar ve ona göre hareket eder.

Sûfîlere göre, kalb Allah'ın nazargâhı ve Hakk'ın nurlarının tecelli ettiği mahaldır. Sûfî, Hakk'ın nuruyla nurlandığında gayb âlemleri ona açılır ve marifet ve keşfe mazhar olur.[185]Allah'ın marifetine ulaşmanın ve idrakının kaynağı olan kalp, O'nu marifet ile izâh eden hakîkattir.[186] Sûfîler, kişinin kalb-i selime sahip olmasını tüm günahlardan kaçınıp tövbe etmek, Allah'ın koyduğu tüm emirleri yerine getirmek, O'nun dilediği gibi yaşamak, Yüce Allah'a şirk koşmamak, tüm eşya ve insanlardan kendini feragat etmiş olmasıdır diye açıklar.[187]

Gönülde aradı ve Hakk'ı buldu,
Cihâna keşf ü irfân ile doldu.[188]

İnsan kalbini tüm mâsivâdan arındırıp, kalbini terbiye ettikten sonra oraya sadece Allah'ı yerleştirdiği vakit kalbine dönüp baktığında sadece Allah'ı bulur.

[184] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı,* 150.
[185] İmam Gazzâlî, *el-Munkızu Mine'd-Dalâl,* çev. Yahya el-Abbasi, (Menzil:2000), 100-101.
[186] Abdülkerim Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, trc. Abdülaziz Mecdi Tolun, (İstanbul: İz Yayınları, 1999), 266.
[181]Abdulvahap Yıldız, *Ahmed-i Câmî Nâmekî*, (İstanbul: Semerkand Yayınları,2013), 193,194.
[188] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 152.

Marifetullah'ın bilincine varan insan için, sır perdeleri ortadan kalkar ve artık her şeyin özünün Allah olduğunu anlar. Böylelikle insan, Allah'ın tecellisini tüm nesnelerde müşâhede eder, hakikatin bilgisine ulaşır. Aynı zamanda Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelli ettiği varlıkların insanlara, ne ifade ettikleri yani hikmetleri de anlaşılır.

Gönül sâlim olursa her garâzdan,
Halas olur cisim cümle marâzdan.[189]

İbrahim Efendi göre gönül, tüm kötülüklerden ve bunu yapma isteğinden kendini arındırıp bunun yerine Allah'ın takdir ettiği şekilde davranıp, yaşarsa tüm hastalıklı düşüncelerden ve eylemlerden kendisini korur, temizler. Öyle ki *"Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar."* (Hicr, 17/47).

Sûfîler, selim bir kalbi "İçinde Allah Teâlâ'dan başkasına yer bulunmayan" diye tabir etmektedir.[190]İnsan ile Allah arasındaki bağ gönül ile sağlanır, kalp, bu ilişkide köprü konumundadır. İnsan, gönlünü Allah'tan başka şeyler ile doldurduğu vakit gözüne perde iner ve hakikatten uzaklaşır.

İki delil ile kalbin mevcûdâtı ortaya çıkar. Birincisi, insan kendi varlığından hiçbir zaman şüphe duymaz, bununla birlikte mevcûdâtının yani varlığının sadece bedenen olmadığının bilincindedir. Mevtânın da bir fizikî durumu söz konusudur fakat ölü bir insanın kalbi yaşamaz, yani bedenin ruhu yoktur. Kalp ve ruh burada özdeşleşir. İkinci delil ise, insanın kendini, bedeninden, duygularından, dünyadan kısacası her şeyden soyutladığında hatta başka bir âleme, ruhlar âlemine göçtüğünde dahi varlığını sürdürür. Yani kıyamet günü beden olmadığında bile insan ruhu varlığını devam ettirmektedir. Bu iki delil kalbin varlığını göstermektedir. [191]

İnsan elde ettiği ilmini sadece duyular yoluyla ulaşmaz. İnsan kalbiyle de bilgiye ulaşır. İnsan için tüm mâsivâ, merifetullahı ve gerçek âlemi öğrenmeye engel konumundadır. İnsan kalbini tüm mâsivâdan ve yaratılanlara karşı duyduğu tüm

[189] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 148.
[190] Serrac Ebu Nasr Tusî, *Luma'fi't-Tasavvuf*, Leiden, 1914, 74.
[191] Ebû Hamid Muhammed Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saadet*, çev. Ali Arslan, (İstanbul: Merve Basım-Yayınları, 1992), 16.

hislerden kendini alıkoymadıkça gerçeğin bilgisine ulaşamaz.[192] İnsan kalbi, üstün bir kapsayıcılık vasfına sahiptir. Bu nedenle bütün ilimleri kendinde barındıran bir arş konumundadır.[193]

Gönüle feyz erişikçe Hûdâ'dan,
Beri olur kişi kibr ü riyâdan[194]

İbrahim Efendi bu beyitinde ifade etmektedir; Allah yaratılan tüm varlıkları ve bilgileri insan kalbine zuhur ettirir. Kalbi feyz ile dolan insan gönlünde bulunan kendini büyük görme, ikiyüzlülük, kin duymak gibi tüm kötü hislerden uzaklaşır ve arınır. İnsan Allah'ın bilgisiyle donandıkça mâsivâyla arasına perde iner, tüm kötü alışkanlıklarını terk eder ve Allah'a yakınlaşır.

Gönül mir'âtını pâk eyle, dervîş,
O evden çıkmamak olsun sana iş.[195]

İbrahim Efendi burada dervişe sesleniyor ve diyor ki; Kalbini Allah'tan uzaklaştıran, araya engel koyacak şeylerden koru ve kalbinin aynasını daima temiz tut. Kalbini temiz tutan insan Allah'a yakın olur ve daima onunla beraberdir.

Kalp pâk bir aynaya benzer. Kötü huylar kapkara is gibi olur. İnsan kalp aynasını kötü ahlâk ile kapkara bir hale getirerek Allah'tan uzaklaşıp araya engel koyar. İyi huylar edinen insan ise, gönlünü o kara islerden arındırıp ter temiz hale getirir.[196] Gazzâlî'ye göre kalp tefekkür, zikir ve riyâzet ile şeffaflık peyda eder. Bu şeffafiyet ile kalp, hakikat âlemine pür u pak bir ayna olur. Böylelikle bazı hakikatler ve gizli olan sırlar kalbe akseder.[197]

Öyle ki Peygamber Efendimiz (sav.); "*Her günahtan sonra, bir sevap işle ki onu yok etsin"* buyurur. Yine Allah Kur'ân'da *"Allah'a temiz bir kalple gelenden gayrisi kurtulamaz."* buyurur. (eş-Şuârâ, 19/88-89)

[192] Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saadet*, 25.
[193] Ebu Talib El-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, trc: Yakup Çiçek, c. I, (İstanbul: Umran Yayınları, 1995), 248.
[194] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 148.
[195] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 152.
[196] Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saadet*, 22.
[197] İmam Gazzâlî, *İhyau Ulumiddîn,* III, 220.

Gönülde aslı bir gözgü vardır,

Görünen anda daim vech-i yârdır.[198]

Mir'ât gösterir gönlün kemalin,

Görürler anda daim dost cemalin.[199]

Tasavvufta kalp çok önemli bir yere sahiptir. Sûfî için kalp, hayatın merkezidir. Kalp bilgi, keşif, ilham, marifet gibi iç duyuların ortaya çıktığı mekândır. Yüce Allah'ın tüm isim ve sıfatları burada tecellîde bulunur. [200]

İnsan-ı kâmilin kalbi daima Allah'ı gösterir. Kalbinde onun isim ve sıfatları tecelli eder. Kalp neyi görür ise onu aksettirir. Kâmil insanın kalbi her an Allah ile olduğundan kalbi de dili de her zaman Allah'ı yaşar. Kalplerinde Allah dışında hiçbir şeyi barındırmazlar.

2.6. İnsanın Kudret ve Fakrı

Kur'ân'da 103 âyette kudret kelimesi geçmektedir. Bu kavramların yetmişten çoğu isim olarak geçer. Onun dışındakiler ise fiil olarak geçmektedir. Çoğunlukla "güç yetirmek, ölçülü ve planlı yaratıp düzenlemek" vb. anlamlarda kullanılmaktadır. Allah'a nisbet edilen kudret kelimelerinden bazısı "takdîr" kökünden gelmektedir. Takdirin iki halde ortaya çıkabileceğini dile getiren Râgıb el-İsfahânî, bunlardan bir tanesi Yüce Allah'ın kudret vermesiyle gerçekleşir. Diğeri ise, hikmet ölçüsünde belirli bir miktar ve şekilde ortaya çıkarmasıdır. Bununla birlikte İlâhî eylemlerinde iki şekilde zuhur ettiğini söylemek lazımdır. İlk olarak tek yaratmayla yarattığı şeylerdir, eksilme veya artma vasıtasıyla nicelik bakımından bir değişiklik söz konusu değildir. Bu şekilde gerçekleşen şeyler yalnızca Allah'ın iradesi sonucu farklılık gösterir ya da ortadan kaybolur. Buna gök cisimlerini örnek olarak gösterebiliriz. İkinci ise var oluş kurallarını bilfiil olarak kendi içlerinden ortaya çıkacak eşyaları da

[198] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 152.
[199] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 153.
[200] Zülfi Güler, "Şeyh Galip Divanında Ayna Sembolü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 14/1, (2004): 103-121.

bilkuvve kıldığı şeylere denir; buna örnekte olarak da hurma çekirdeğinden portakal ya da muz oluşmayarak, hurmanın çıkmasını verebiliriz. [201]

Kudret kavramı sözlükte "gücü yetmek; bir işi ölçülü ve planlı bir şekilde yapmak, planlamak; kıymetini bilmek; bir şeyin niteliğini, niceliğini ve şeklini belirlemek; rızkını daraltmak" anlamlarında kullanılan kudret sözcüğü Allah'a nisbet edildiğinde "dilediğini eksiği ve fazlası olmaksızın hikmet çerçevesinde yapmak" mânâlarına gelmektedir. Râgıb el-İsfahânî, kudret kelimesi Allah için ifade edildiğinde aczin her türlüsünden uzak olması, insana nispet edildiği takdirde de belirli bazı mevzularda güç yetirebilen, geri kalan kısımlarda âcizliğin söz konusu olduğunu dile getirir.[202]

Velîye kuvvet ve kudret Hûdâ'dan,
Verilmişdir, Cenâb-ı Kibriyâ'dan.[203]

İbrahim Efendi, kuvvet ve kudretin insana Allah tarafından lütfedildiğini yukarıdaki beyitte dile getirmektedir. Ona göre kuvvet ve kudret sahibi olan Allah'ın, İlâhî nurunun tecellisi sonucu bu isim ve sıfatlar mahlukâtta aksetmektedir.

Allah'ın kudretinin tecellî ettiği yani ortaya çıkardığı yer âlemdir. Âdemde zuhur eden bu kuvvet, hadisdir, Yüce Allah'ın kuvveti ise daima kadîm olandır. Hakikî kudret, Allah'a aittir.[204]

Eğerçi kuvvet ve kudret Hakk'ındır,
Tasarruf ol Cenâb-ı Mutlak'ındır,

Velî lütfundan etmiş kudret îtâ,
Mecâl yok ana hiç âlemde kat'a.[205]

İbrahim Efendi'ye göre, kuvvet ve kudret sahibi olan Allah bu gücünü irâde ettiği doğrultuda kullanabilmektedir. Bu güç sadece Allah'ın elindedir. İnsan ise sadece Allah'ın dilediği güç nispetinde hareket edebilir. Onun dışında acizdir. İnsan bu

[201] Bekir Topaloğlu, "Kudret", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26:316-317.
[202] Topaloğlu, "Kudret", 26:316-317.
[203] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 172.
[204] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 292.
[205] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 172.

acziyetin farkında olarak yaşamını sürdürürse Allah'ın bu dünyadaki tüm kudretine şahitlik edebilir.

Velî'nin yüzü, bil, kudret yüzüdür,
Velînin sözü, bil, kudret sözüdür.

Velî bir söz demez ki, olmaya ol,
Bulur ol söz ile Hak râhına yol.[206]

İbrahim Efendi'ye göre, Allah karşısında kendi acziyetinin farkında olan velî'nin söylediği her sözü yaptığı her işi Allah'ın rızası doğrultusunda yapar. Böylelikle kendini bilen velî hak yolunda yani Allah'ın yolunda rehber olur. Diğer kullara yol gösterir. Diğer kullar ona baktıklarında Allah'ın tecellîsini müşahede ederler. Yine kudsî hadiste Allah*"Ben kulumu sevince onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden isterse muhakkak ona (istediğini) veririm. Bana sığınırsa muhakkak onu korur ve kollarım"*[207] buyurur.

Fakir dedim ki: "İnsan, nûr-ı câmi'
Olubdur, cümle şeyde nûru lâmi'.[208]

İbrahim Efendi'ye göre, fakir olan insan kâinattaki tüm nurları kendinde toplayan kimsedir. O tüm insanlar içinde parlayarak kendini belli eder. Fukara, kesretten vahdete gidendir. Tüm yaratılmışlardan uzaklaşıp yaratıcıyla hemhal olmaktır. O kişi yokluk içinde olsa da asla şikâyet etmez, sessizliklerini korurlar. Çünkü onlar için dünyadaki hiçbir şeyin kıymeti yoktur, ellerinde avuçlarında ne varsa başkaları için harcarlar ve bu özellikleri onları tüm insanlar ve yaratılmışlar arasında parlak bir yıldıza dönüştürür.

Sıradan olan kimseler fakirliği sabır ve sükûnetle bakanlara karşı tepkilidirler onların kıymetlerini bilmezler. Fakr sahibi kimseler sıradan insanların arasında inci tanesine benzerler. Bunu görmeyen insanlar bu inci tanesinin kıymetini bilmezler fakat onun ne kadar önemli olduğunu bilenler ona paha biçemez. Fakir olan kimseler halkın

[206] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 173-174.
[207] Buhari, Rikak, 38
[208] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 179.

arasında onlardan biriymiş gibi gezerler insanların çoğu onların kim olduklarını bilmezler onları seyyah ve riyâkar zannederler.[209]

Hakîkatle nazar kıldım, o kudret,
Hakîkatte Hakkın imiş o kuvvet.[210]

İbrahim Efendi bu beyitinde tasavvuf âlimlerinin fakr kavramı hakkındaki genel görüşünü yansıtmıştır. Onlar fakr kavramını kulluk ve fenâ kavramlarıyla bir araya getirmişlerdir. Bundan yola çıkarak insan Allah'ın kulu ve bu kulların sahip oldukları bütün şeyler ise Allah'ındır. Bu sebeple takva sahibi olan kimsenin mal ve mülke sahip olmadığını her şeyin sahibinin Allah olduğunu yani Allah'ın yanında kendisinin fakir olduğunu bilir. İnsan, her şeyin sahibinin Allah olduğunu bilmesinin yanında kendi varlığının sahibinin de Cenâb-ı Hak olduğunu bilincine varır ve böylelikle fenâ makamına geçer.[211] Kur'ân-ı Kerîm' de Allah şöyle buyurur; *"İşte sizin durumunuz budur: Allah yolunda infak etmeye çağırılmaktasınız, içinizden bazıları cimrilik etmektedir. Kim de cimrilik ederse ancak kendi aleyhine cimrilik etmiş olur. Allah,(kimseye muhtaç olmayan, her şeyin kendisine muhtaç olduğu) El-Ğaniy'dir. Muhtaç olanlar sizlersiniz. Şayet yüz çevirirseniz (sizin yerinize) başka bir kavim getirir, sonra (onlar) sizin gibi de olmazlar. (Allah'a itaat ederler.)* (Muhammed, 47-38)

Ol ilde görmüş İbrahim bu hâli,
Hakk'a ermiş, unutmuş kıyl ü kaali.

İbrahim Efendi'ye göre, bu hâli yaşayan kişi Allah'tan başka herşeyi yok sayar. Bütün mâsivâdan yüz çevirir. Kendinde gördüğü kuvvet/kudretin asıl sahibi kendisinin değil Allah'ın olduğunun bilincindedir.

İnsan kalbi tüm etkileşimlerden, gerçek ya da hayali her şeyden temizlenir. Bunun yanında bunlardan vazgeçmiş olduğunu görmekten bile kendini temizler. Öyle ki fakrın sözlük anlamında geçen çorak arazi anlamına gelen arz-ı fakra sözcüğünden iştikak etmiştir.[212]

---

[209] Yıldız, *Ahmed-i Câmî Nâmekî,* 176.
[210] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 180.
[211] Uludağ, "Fakr", 12:132-134.
[212] Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: İz Yayınları, 2004), 438.

2.7. Kurbiyet-i ilâhiye

Kurb kelimesinin sözlük anlamı *"yakın"* mânâsına gelir.[213] Tasavvuf ilminde ise kulun Allah'a yakın olması mânâsında ve genelde zıt anlamı olan bu'd (uzak)la beraber ele alınır.[214] Bu'd ise kelime olarak arapçada uzaklık mânâsında kullanılır. İnsanların, yüce Allah'tan uzlaşması ve bununla beraber O'nun emir ve yasaklarını da yerine getirmemek demektir. Allah'tan uzaklaşan kula "bâid" adı verilir.[215] Kur'ânı-ı Kerîm ve hadislerde kurb, daha çok kalbî yakınlık anlamında kullanılmaktadır. Tasavvuf âlimlerine göre Allah'ın emir ve yasaklarına uymak kurbdur ve bu insana sonsuz bir mutluluk kazandırır. İlk zâhidler, daha ziyade kurbun nasıl ortaya çıktığı konusu üzerine düşünmüşlerdir.[216] Allah Teâlâ'ya yakın olmak, müşahede ve mûkâşefe yoluyla elde edilir. Cenâb-ı Hak dışında başka bir şeye yönelmiş olması O'ndan uzak olduğu mânâsına gelir.[217]

Gel imdi nidüğün fehm eyle kurbâ,
Yakındır şah damardan sana Mevlâ.[218]

İbrahim Efendi'ye göre, insanın Allah'a olan kurbiyeti *"Biz ona şah damarından daha yakınız."* (Kâf, 50/16) *"Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulalar."* (Bakara, 2/186) Bu âyetlerde geçen yakınlık, bulundukları yer veya aralarındaki mesafe değildir, Allah'ın rahmetinden ve iyiliğinden yoksun kalma mânâsında kullanılmıştır.[219] Allah insana şah damarından daha yakındır âyetinde, Allah'ın emir ve yasaklarına uyan, iyi işler yapıp Allah'ın gösterdiği doğru yolda ilerleyen insan, Allah'a yakın olur. Bir hadîs-i kudsîde Allah Teâlâ şöyle buyurur**:** *Ben, kulumun benim hakkımda yaptığı zanna göreyim. O, beni zikretti mi onunla beraberim. Eğer o beni nefsinde zikrederse ben de onu onunkinden daha hayırlı bir cemaat içerisinde zikrederim. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zira yaklaşırım, o bana bir zira' yaklaşırsa ben ona bir kulaç*

[213] İbn Manzur,*Lisânü'l-Arab,* I, 662.
[214] Süleyman Ateş, "Kurb"*, DİA,* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26:432-433
[215] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,*86.
[216] Ateş, "Kurb", 26:432-433.
[217] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 294.
[218] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 204.
[219] Ateş, "Kurb", 26:432-433.

*yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim***.**"[220] Bununla birlikte kul daima Allah'ı görüyormuşçasına ibadet eder Allah'ın daima yakınında olduğunu bilir ve hisseder.

Baîd oldukça nefse, kurbun ister,
Karîb oldukça dil, Mevlâsın ister.[221]

İbrahim Efendi, baîd ve kurbu, tasavvuf ilminde olduğu gibi her ikisini birlikte kullanmıştır. Kötü davranışlar içinde olup nefsine hizmet eden insan Allah'tan uzak olur. Ama iyi işler yapıp Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarına uyan, O'nun rızası doğrultusunda ilerleyen insan ise Allah'a yakın olur. Yani İbrahim Efendi bu beyitte, insan ne kadar mâsivâdan ve nefsinin arzuladığı tüm kötü duygulardan uzaklaşırsa o kadar Allah'a yakın olacağını belirtmektedir. Allah ile ünsiyet içinde olan kimse kalbini tüm ağyardan temizler, kalbinde Allah'tan başkasına yer vermez. Cenâb-ı Hakk'ı tanıyan, bilen kişi ona daha yakın olmak ister, daima onu zikreder ve onu hayatının mihver noktası yapar. Allah'la kurbiyet içinde olan insanın, kalbi, dili, gözü, eli, ayağı her şeyi daima Allah'ı zikreder. Allah'a yakın olduğunu dile getirip bununla övünen insan aslında Allah'a yakın değil uzaktır. Hakikatte Allah'a yakın olan insan daima Allah'a daha çok yakın olmak ister ve bu uğurda çalışıp çabalar.

Karîb ol kimsedürür kim, cihânda,
Karar etmez cism ü tende ve cânda;

Hakîkat âlemine vâsıl ola,
Ne isterse ol ilde hâsıl ola.[222]

İbrahim Efendi, yukarıdaki bu beyitlerinde Allah'a karîb olan insanın özelliklerinden söz etmektedir. Karîb, canını, malını mülkünü yani Allah dışındaki her şeyi elinin tersiyle iter ve sadece hakikati yani Allah'ı arzular. Tüm mâsivâdan uzaklaşan ve Hâlık'ının arzu ettiği şekilde yaşamını sürdüren insan Hakikat âlemine girer. Bundan sonra Allah, onun gören gözü, işiten kulağı, yürüyen ayağı olur.[223] Baktığı her şeyde Allah'ı müşahede eder.

[220]*Buhari, Tevhid 50; Müslim, Zikr 2,Tirmizi, Da'avat 142*
[221] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*,, 204.
[222] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*,, 205.
[223] Buhârî, Rikak, 38.

İnsanın, bulunduğu konum, maddî durumu, sosyal statüsü, ne olursa olsun, gönlünde bulunan İlâhî hakîkati fark edip onu içselleştirirse gerçek mutluluğu yakalar ve özüne kavuşur. Nitekim kişinin özünün bir kısmı Allah'tan geldiğinden ötürü kişinin mutlu olması ve ölümsüz olması Cenâb-ı Hakk'a vuslat ile gerçekleşir. Bundan dolayı Hakk'tan baîd olmak insanın mutsuzluğuna sebep olur.[224]

İnsanın kalbini tüm mâsivâdan temizlemesi, Allah'a yaklaşmak istediği ve onu aşk ve muhabbetle arzu ettiği anlamına gelir. Allah'ın tüm isim ve sıfatlarına hâkim olmak, bunu diğer insanlara aktarmak, tecellî görevini üstlenmek, bunun için çaba sarf etmek, bütün bunlar kendi özüne kavuştuğunu ve Allah'ın ahlâkıyla ahlâklandığını gösterir. Tüm bu evreleri kat eden, Yüce Allah'a yaklaşır ve İlâhî bir varlığa dönüşür. İnsan Allah'ın kendisine verdiği bu üstün özellikleri değerlendirerek hem Rabb'ine yakınlaşıp kavuşur hem de sonsuz mutluğu kazanır.[225]

Kamû zühd ü salâhın lübbü kürbet
Olubdur, şüphe yok, ey ehl-i vahdet.

Makâm-ı kurba vâsıl eyle cânın,
O kürbette fenâ olsun sıfâtın.[226]

İbrahim Efendi, yukarıdaki ilk beyitte vuslat konusunda şunu ifade etmektedir: Allah'a vuslat yolunda yapılan her türlü iyilik ve zühdün özü yine insanın Allah'a olan yakınlığından gelmektedir. Kişi Allah'a ne kadar yakın ise o kadar zühd ve iyi davranışların sahibidir. Kurbet Allah'ın rızası doğrultusunda hareket etmektir. O'nun emrettiklerini yerine getirmek ve yasakladıklarından kendini alıkoymaktır. Böyle olan insan İlâhî sıfatlarla bezenir, her şeyde Allah'ı görür gibi hareket eder. Her şeyin özünün Allah olduğunun bilincinde olan insan Allah'a daha çok yakın olmak ister.

İkinci beyitte ise İbrahim Efendi, insanın Allah'a yakınlığından söz ederken fenâ kavramına da değinmiştir. "Mürîdin kötü huy ve vasıflarını yok edip onların yerine iyi hasletler kazanması" mânâsında ele alınan fenâ kavramı başta daha çok gaflet, cehalet, zulüm, kötülük, nankörlük gibi kötü davranışların yerine ilim, ibadet, şükretmek, Allah'ı anmak, adaleti sağlamak gibi iyi davranışların gelmesi şeklinde

[224] Reynold A. Nikholson, *The Mystics of İslâm,* (London: Arkana Yayınları, 1989), 84-85.
[225] Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil,*112.
[226] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 206.

tarif edilmiştir. Tasavvuf ehlinin yaşadığı haller neticesinde fenâ ile ilgili farklı farklı görüşler ortaya çıkmıştır.[227] İnsanın fenâ mertebesine ulaşması yani kötü huyların yerine iyi huyların gelmesiyle beraber Allah'a yakınlaşır ve artık yaptığı her şey Allah'ın rızası doğrultusunda olur. Bu demek oluyor ki fenâ sıfatına sahip olmak Allah ile kurbiyet içinde olmaktır.

Karîb olur Hakk'ın nûruna cânı,
O nûr unutturur kevn ü mekânı.[228]

İbrahim Efendi, bu beyitte Allah'ın nuruyla nurlanan, Allah'a yakın olan insanın nazarında, yaratılan hiçbir eşya ve mekânın önemli olmadığını vurgular. Allah'ın aşkıyla kendinden geçen sûfînin gözü hiçbir şey görmez ve baktığı her yerde Allah'ı görür. Nitekim âyet-i kerimede de buyurulur: *"Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, çok bilgilidir."* (el-Bakara, 2/115) Allah'ın bilgisiyle donanan Karîb, bu nur ile aydınlanır, yaratılan her nesnede ve mekânda O'nun nuru ile bakar ve O'nunla yaşar. Onun için Allah dışındaki hiçbir şeyin değeri yoktur.

Vahdet-i vücûd konusundaki düşünceleriyle tanınan Azîz b. Muhammed en-Nesefî'nin (ö.700/1300[?]) düşüncesinde sâlik, nefsini tüm kötü şeylerden, mâsivâdan, iyi olmayan fiil ve huylardan temizleyip yerine iyi davranışları getirmesiyle birlikte Allah'ın nuru ile nuru yansıtan şeyi birbirinden ayırt edemez duruma ulaşır. Öyle ki peygamberlerin, ruhlarımız cismimiz, cismimiz de ruhlarımızdır diye buyurdukları gibi yine Hallâc-ı Mansur'un (ö. 309/922) da "ben Hakkım" demesi bu mertebede dile getirilmiştir. Nitekim Hak yolcusu, bu mertebede kendi benliğinin aksettirdiği nurunu görmez, sadece Yüce Allah'ın nuruna mazhar olur. Allah dışındaki her şeyden yüz çevirir. Artık her uzvu Allah'ı zikreder. O'nunla beraber hareket eder.[229]

Yine İbrahim Efendi sonraki beyitlerinde Eşrefoğlu Rumî'nin (ö. 1469) bir sözünü ele alarak kurbiyeti anlatmaya çalışır.

Karîb olmakda Eşrefzade merhûm,
Buyurmuşlar hakîkat üzre mefhûm.

[227] Mustafa Kara, "Fenâ", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12:333-335.
[228] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 208.
[229] Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil,* 113.

Demişler kim: "Karîb oldukça sâlik,
Görünür gözüne cümle şey hâlik.[230]

Hak yolunda ilerleyen sâlik, ilk önce kendi benliğinde bulunan nuru müşahede ederek mârifetullahın bilgisine ulaşmaya çalışır. Daha sonra mevcûdâta bakarak İlâhî nuru müşahede eden sâlik, mârifetullahın bilgisine ulaşır. Hakikî bilgiye ulaşan insan Allah'a yakınlaşır. Cenâb-ı Hakk'a yaklaştıkça çevresinde gördüğü her nesnede Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelli ettiğinin farkına varır ve artık baktığı her şeyde Allah'ı görür. Tüm mevcûdâtın tek kaynağının Allah olduğunun bilincinde olan sâlikin gözünde yaratılan her şey yok olur ve sadece İlâhî nuru müşahede eder. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de *"Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır"* (el-Ankebût, 29/69) diye müjdeler.

İnsan gördüğü her eşyada İlâhî nurun aksettiğini müşahede eder ve amel ederse Allah ile hemhal olduğunu gösterir. Zira Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de *"Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, çok bilgilidir."* (el-Bakara, 2/115) diye buyurur. Sâlik, nereye dönerse dönsün Allah dışında hiçbir şey görmez. Çevresinde gördüğü her nesne, gözünde yok olur ve gördüğü tek şey İlâhî nurdur. İlâhî bilgiye sahip olamayan kişiler ise sadece görmek istedikleri seviyede idrak ederler. Marifet bilgisine sahip olan insan, Allah ile hemhal olmuş ve kendi nefsini Allah'ta fânî kılmıştır. Bu yüzden baktığı her eşyada Allah'ı görüp yaşarlar.

İbrahim Efendi, ma^{c}rifet konusunda Gazzâlî ile aynı düşünceye sahiptir. Zira İmam Gazzâlî'ye göre, görünür varlıklardan, gerçek varlık mertebesine çıkan sûfîler, mevcûdât arasında Cenâb-ı Hak'tan gayrisinin bulunmadığını idrak ederler ayrıca nesnenin hâlik olması için bir vakit tahsil edilmemiştir, yani herhangi bir zamanla sınırlandırılmamıştır. Zaten ezelen ve ebeden hâlik (yok) konumundadır.[231]

Özün görmez fenâda, Hakk'ı görür,
Karabet nûru ol dem anı bürür.[232]

[230] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 208-209.
[231] Düzen, *Aziz Nesefî'ye göre Allah Kâinat İnsan*, 76.
[232] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 209.

Kendi benliğini Allah'ta yok etmiş olan sûfî, tüm mevcûdâtta Allah'ı görür, yaşar ve daima Allah ile kurbiyet içindedir. Gazzâlî, "Herşey için iki vecih vardır, biri o şeyin zâtına, diğeri de hakikatine âittir. Herşey zâtî vechi yönünden ma'dûm (yok), Hakk'ın vechi cihetinden mevcuttur. O halde Allah Teâlâ'nın vechinden başka mevcûd yoktur. Ondan başka ne varsa ezelen ve ebeden ma'dûmdur."[233] diyerek Allah ile fenâ hâline ulaşan insanın, kendi benliği olmak üzere etrafında gördüğü tüm nesnelerin hakikî özünün Allah olduğunu idrak etmesini dile getirir. Bu İlâhî nur sâlikin tüm bedenini, ruhunu, kalbini kaplar ve her şeyde Allah'ı görür, başka hiçbir varlığı görmez ve onun için yok konumundadır.

Kârîb ol Hakk'a, nefsinden baîd ol,
Şekâvetten halâs olup saîd ol.

Makâm-ı kurbâ mâni'bil, nefsdir,
O dahi, terk edersen, bir nefesdir.[234]

İbrahim Efendi, ilk beyitte şunları anlatmaya çalışır: Cenâb-ı Hakk'a yakın olan sâlik, O'nun emir ve yasaklarına uyar ve Allah'ın rızası doğrultusunda hareket eder. Yani nefsini tezkiye ve kalbini tasfiye ederek nefsin kölesi değil efendisi olur. Nefsin emrettiği tüm kötü hâller ve düşüncelerden uzak durur. Tüm kötülüklerden uzak duran kişi, Allah'a yakın, sevgi/muhabbet içinde sonsuz mutluluğa erişir.

Allah ile kul arasındaki engel kişinin kendi benliği, nefsidir, zannıdır. Bunun dışındaki hiçbir şey engel değildir. İnsan kendi ile Allah arasındaki bu engeli yok ederse Allah Teâlâ'ya ulaşır. Ebû Saîd Ebül-Hayr (ö. 967/1049) "Hevâ ve batıldan gelen her şey nefistendir" diyerek nefse uymanın tüm kötü şeyleri beraberinde getirdiğini, nefse yüz çevirip onun istekleri doğrultusunda değil, Allah'ın rızası doğrultusunda hareket etmek gerektiğini vurgular. Nefsinin kötü arzu ve isteklerinden uzak olan Allah'a yakın olur.[235]

Yine Ebû Saîd, nefsi ve nefesi karşılaştırarak şunları dile getirir: "Nefes, nefsin zıddıdır. Nefis galip olursa nefes olmaz, belki tandırın dumanı olur. Nefis İslâm nuru

[233] Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 4. Baskı, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1994), 216.
[234] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 209.
[235] Abdulvahap Yıldız, *Sultânül-Evliyâ Ebû Saîd Ebül-Hayr (Hayatı-Eserleri-Menkıbeleri ve Tasavvufî Görüşleri),* 1. Baskı, (İstanbul: Kriter Yayınları, 2018), 182.

ile mağlup edilip öldürülürse safî nefesler ortaya çıkar. Bu nefes ile hastalara nefes verilirse hastalar onunla şifa bulur."[236] Nefs, Allah ile kul arasında bir perde gibidir. Kul bu perdeyi kaldırıp nefsinden uzaklaşırsa Allah'a yakın olur yani hakikî nefesine kavuşmuş olur.

İlk mutasavvuflar, nefes, terimini "sâlikin İlâhî aşk ateşiyle yanıp tutuşan kalbinin bu ateşin hafiflemesi neticesinde rahatlığa kavuşması" şeklinde ele almışlardır. Daha sonra sûfîler, nefesi zikirle özdeşleştirmişler. Ârifin nefes alışverişini kontrol altına alması, zamanını en iyi şekilde yönetmesi ciddi bir ritüel haline gelmiştir. Bazı âlimler zikir yapılmadan geçen zamanın boşa geçmiş bir zaman olarak görmüşlerdir. İbnü'l-Arabî nefesi, Cenâb-ı Hakk'ın Rahmân isminden yola çıkarak kâinatın varoluşu ve mevcûdâtla ilgili bir terim olarak üzerinde durmuştur. Kulun nefesi ses, kelime ve sözü ortaya çıkarır. Bununla birlikte birden fazla dil meydana çıkar. Her şey Allah'tan geldiğine göre bütün yaratılanlar da Yüce Allah'ın kelimeleri olur.[237]

2.8. İnsan-ı Kâmil

İnsan-ı kâmil, Cenâb-ı Hakk'ın her makamdaki isim ve sıfatlarının tecellisini müşahede eden insan, mânâsında kullanılan bir kavramdır. İnsan-ı kâmil düşüncesi, tasavvufun en çok üzerinde durduğu konulardan biridir. Bu anlayış, varlık ve bilgi konusuyla beraber din ve ahlâk açısından aklî bir gayret ve ruhen kazanılmış hâl neticesinde ortaya çıkar. Bu düşünceyi tasavvufa yerleştiren âlim ve mutasavvıf İbnü'l-Arabî olduğu tasavvuf kaynaklarında zikredilmektedir.[238]

Tasavvuf ilmi çoğunlukla insanların üstün özellikleri üstüne yoğunlaşmış ve insana daima hak ettiği değeri sunma gayesi içinde olmuştur. Tek gayesi, insanın hayvânî olan tarafını düzeltmeye çalışıp onu aslına yani hakikî karekterine döndürmektir. Böylelikle insan ahlakî yönden kemâle ererek İnsan-ı kâmil mertebesine yükselecektir. İşte bundan dolayı tasavvuf âlimleri insan konusuna büyük bir önem vermişlerdir. İnsan meselesi Vahdet-i vücûd düşüncesi ile beraber daha metafizik bir yön ortaya koyarak *"İnsan-ı Kâmil"* lafzı meydana çıkmıştır.[239]

---

[236] Cemaleddîn Lütfullâh b. Ebî SaîdEbû Ravh,*Halât ve Suhanân-ı Ebû Saîd-i Ebül-Hayr,* tah.: Muhammed Rızâ Şefîî Kedkenî, 6. Baskı, (Tahran: İntişârât-ı Suhan, 1384 hş.), 122-123.
[237] Süleyman Uludağ, "Nefes", *DİA,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32:522-523.
[238] Aydın, "İnsân-ı Kâmil", 15:299-300.
[239] Gökbulut, *Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin Vahdetnâme/Usûl-i Muhakkıkîn'i,* 51.

Nümudârın durur, ey ibn-i âdem, külli meşhûdât,

Tufeylindir yaradılmışda cüz'iyyât ve külliyyât.[240]

İbrahim Efendi'ye göre İnsan-ı kâmil, Allah Teâlâ'nın tüm isim ve sıfatlarının toplandığı ve tecelli ettiği tek, yüce, övgüye layık bir varlıktır. Ayrıca görünür âlemdeki varlıklar üzerinde tecelli eden İlâhî hakikati bilen ve müşahede eden Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. *"Allah âdemi kendi sûretinde yaratmıştır"*[241] hadis-i şerifi Allah'ın isim ve sıfatlarının insanda tecelli ettiğinin bir delildir. Cenâb-ı Hak, yüce bir numune olarak da İnsan-ı kâmili yaratmış, kendi isimlerini onda toplamış ve yaratılan tüm varlıklara İlâhî nurunu aksettirmiş. İnsanı tüm kâinatın ruhu ve tüm mevcûdâtın halifesi kılarak her şeyi onun emrine vermiştir. Âdemin emrinde olmayan hiçbir şey bulunmaz. İşte tüm bunların idrâkinde olan kişi İnsan-ı kâmil olduğu söylebebilir.[242] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"* (Bakara, 2/30) ve bir diğer âyette *"O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için bir işaret vardır"* (Câsiye, 45/13) diye buyurur.

Hakîkat nûr-ı Zât'ın cilvegâhı cân-ı âdemdir,

Olubdur cân-ı âdem, nûr-ı Zât-ı pâkine mir'ât.[243]

İbrahim Efendi'nin zikrettiği bu beyitten anlaşıldığına göre insan, İlâhî sıfatların kendi üzerinde tecelli ettiği bir varlıktır. Olgunluğa varmış olan İnsan-ı kâmil Cenâb-ı Hak ve âlem arasında bir köprü vaziyetindedir. Görünen ve görünmeyen tüm varlıklara bir ayna gibi hakikatin nurunu aksettirir. Kâmil insan marifetullah bilgisine sahip olup bu bilgiyi diğer varlıklara aktarabilen yegâne varlıktır.

Öyle ki İbnü'l-Arabî nazarında, âlemin daha önce ruhu yoktu. Sanki cila yapılmamış, sisli ve kararmış bir ayna halindeydi. Âdem var edildikten sonra bu ayna parlak, ter temiz bir hâl alarak kâinatın ruhu ve cilası haline gelmiştir. İnsan, her ne kadar cisim olarak büyük âlemden küçük (âlemin misal-i musağarı) olsa da Allah'ın tüm isim ve sıfatlarının kendisinde tecelli etmesinin yanında büyük âlemin tüm

[240] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 243.
[241] Buhârî, "İstizân", 1, "Itk", 20; Müslim, "Birr", 11; "Cennet", 28; Ahmed b. Hanbel, II, 244, 251, 315, 323, 434, 463, 519, III, 323; İbn Hibbân, "el-İhsân" XII, 18-9, XIV, 33; el Humeydî, "el- Müsned", II, 271.
[242] Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, 31.
[243] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 244.

hakikatini de kendi zatında cem'eder. İlahî isimlerin bilgisine sahip olan yegâne varlık kâmil insandır.[244]

Hüve'l-Evvel, hüve'l-Âhir, hüve'l-Bâtın, hüve'z-Zâhir,

Senin Zât'ın beyanıdır, bu evsâf u bu tahkikât.[245]

İbrahim Efendi bu beyitte, Allah'ın bâtın, zâhir, sonu ve başlangıcı olmayan gibi tüm özelliklerini barındıran nurunu İnsan-ı kâmil üzerinde tecelli ettirmiştir. Kâmil insan ise akıl ve iradesi ile tüm bu İlâhî bilgileri idrâk edip bunu diğer insanlara aktarabilen en mükemmel ve şerefli bir varlıktır.

Ontolojik olarak İnsan-ı kâmil, İbnü'l-Arabî'nin temelini attığı varlık derecesi açısından bakıldığında daha net anlaşılıp öğrenilebilir. Nitekim İbnü'l-Arabî'nin nazarında vücûd-ı mutlak, ilk olarak (taayyün-i evvel[246]) ahadiyyetten vâhidiyyete geçiş ile taayyünata giriş yapar. İbnü'l- Arabî'ye göre gerçek var etme eylemi, "Hakîkat-ı Muhammediyye"[247] isimli dereceyi geçtikten sonra ortaya çıkar, işte tüm mevcûdât ondan meydana gelmiştir. Hakîkat-ı Muhammediyye'nin bâtını Lâ taayyündür (ahadiyyet). Lâ taayyünün zâhiri, Hakîkat-ı Muhammediyye'dir. Derecenin diğer adı da kâmil insandır. İnsan-ı kâmil yaratıldığı vakit, Hak Teâlâ, ona akl-ı evvel derecesini kazandırmış ve bilinmeyeni öğretmiştir. Hz.Âdem'in derecesini meleklere anlatmış ve insanın kâinatta kendilerinin halifesi olduğunu açıklamış, yeryüzünde ve gökyüzünde ne varsa hepsinin Âdemin emrinde olduğunu buyurmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak kâinattaki sırrını İnsan-ı kâmil vasıtasıyla ortaya koymuştur, yani zâhir kılmıştır. İnsan-ı kâmil, İbnü'l-Arabî'nin görüşüne göre kâinatın var olma nedeni ve bu kâinatı korumakla görevli olan varlığıdır. İnsan-ı kâmil Yüce Allah'ı bilen ve diğer varlıklara bildiren tek varlıktır. Öyle ki Allah'ın isim ve sıfatlarının yani İlâhî nurunun aynasıdır.[248]

İbrahim Efendi, akl-ı evvel düşüncesiyle ilgili şu beyitleri de aktarır:

Müsemmâdan alır feyzi isimler, zâhir ü bâtın,

---

[244] Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, 30.
[245] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 243.
[246] Ta'ayyün-i evvel: "Arapçada belirmek, anlamında kullanılır. Vahdet-i vcudda zattan ilk olarak meydana gelen beliren, varlık mertebesi için ta'ayyün-i evvel lafzı kullanılır." (Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 256.)
[247] Hakîkat-ı Muhammediyye: "Hz. Muhammeddin mânevî şahsiyetini açıklamak için kullanılan bir kavramdır." (Demirci: "*Hakikat-ı Muhammediyye*", 15:179-180.
[248] Aydın, "İnsân-ı Kâmil", 22:330-331.

Olubdur akl-ı evvel lübb-i sır, gayrisi kışriyyât.[249]

Akl-ı evvel mertebesine ulaşmış olan insan, Hz. Peygamberin (s.a.v) ortaya koyduğu İlâhî bilgiyi kullanarak hakikate ulaşır. Bu yolla İnsan-ı kâmil özelliğine sahip olan kimse Allah'ın nuru olur. Cenâb-ı Hak, İnsan-ı kâmil vasıtasıyla bütün kâinata rahmetini iletir. Daha önce de zikredildiği gibi o tüm mevcûdâtın ruhu olur. Kâmil insan olmadan âlem varlığını devam ettiremez, o, bilgisiyle tüm nesneleri kuşatır. Öyle ki tüm nesnelerin ortaya çıkması ve sürdürülmesi İnsan-ı kâmilin İlâhî bilgisinin hâle aktarılmasıyla ilgilidir. Bu da İnsan-ı kâmilin Hakîkat-ı Muhammediyye ilmiyle aydınlığa kavuşmuştur, bu hakikat, Hak ve halkın kıblesi olur. Nitekim tüm nesnelerin yönü onadır ve Hak Teâlâ, kendi isim ve sıfatlarını onun üzerinde tecelli ettirir, bilinmezi bildirir ve idrak merkezi haline gelir. İnsan-ı kâmil olmasa bütün bunlar bilinmemekle beraber Hakk'a ulaşılamazdı. Bu da demek olur ki İnsan-ı kâmile derecesine ulaşmak, Yüce Allah'a kavuşmaktır.[250] İnsan-ı kâmil görünen ve görünmeyen her şeyin idrakine varır ve bunu diğer varlıklara aktarır.

İbnü'l-Arabî'nin nazarında, Hak Teâlâ dışında tüm mevcûdât, mutlak varlık olarak Cenâb-ı Hakk'ın zuhur ettiği farklı sûretler içerisinde görünürler. Ama Yüce Allah bunların çok dışındadır, bunlar ile kıyas edilemez. Hak Teâlâ, isim ve sıfatlarını âlem ve insan üzerinde zuhur ettirmektedir. Bu zuhur bütün şeyleri kapsamaktadır ve iki şekilde yani zâhirî ve bâtınî olarak ortaya çıkar. İnsan, Görünen ve görünmeyen olarak nitelenen bu iki boyutu kendi üzerinde taşır. Bu yüzden insana "âlemi suğra" denir. İnsanın bedeni, Cenâb-ı Hakk'ın tecelli ettiği görünen yani zâhir olan kısmıdır, ruhu ise görünmeyen yani bâtın kısmıdır.[251]

Cihân mâna-yı âdemsiz kuru resm ü hayâl oldu,
Mümasildir serâpa bu görünen resm ü resmiyyât.
Eğer mâna-yı âdemden okursan min-ledün dersin,
Senin malumun olur her ne denlü varsa ilmiyyât.[252]

İbrahim Efendi bu beyitlerinde İnsan-ı kâmil konusunda şunları ifade etmektedir: İnsan-ı kâmil, tüm mevcûdâtın ruhu olması hasebiyle İlâhî isimlerin tecelli yeri, eşyanın görünen, görünmeyen tüm sırlarını ortaya çıkaran kişidir. Kâmil insan

[249] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 248.
[250] Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 118.
[251] Chittick, *Hayal Âlemleri: İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*, 52.
[252] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 250.

olmadan âlemin hiçbir anlamı yoktur. Onunla beraber her şey yanan bir kandil gibi aydınlığa kavuşur.

Âlemlerin var olma sebebi, âlemde bir düzen oluşturan, tüm mevcûdâtın halifesi olarak her şeyin emrinin altında olduğu mükemmel, şerefli bir varlık olan İnsan-ı kâmil âlemin her noktasıyla irtibat içindedir.[253] Kâmil insan, tüm İlâhî isimlere vâkıf olan ve sahip olduğu marifet ilmiyle diğer varlıklara yol gösterici olur.

"*Ey Resulüm! Sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım*"[254] hadis-i kudsî de buna bir delil olarak gösterilebilir. Öyle anlaşılıyor ki, insan yaratılmasaydı âlem yaratılmazdı buradaki insandan kasıt ise İnsan-ı kâmildir. Tasavvuf âlimlerine göre, Kâinat ve insan daima bağlantılıdırlar. "Âlem büyük insan, insan ise "küçük âlem" olarak izah edilir. İnsanın bedeni kâinatın özeti gibidir, kâinatta var olan her nesnenin bir örneği insan vücudunda yer almaktadır.[255]

Beyitte geçen "min-ledün" kavramından maksat, Kur'ân-ı Kerim de geçen âyetten ismini alan, Hz. Hızır'ın algıladığı kendine has, sırrı olan, gaybî bilgidir. Her insanın bilmediği, yalnızca Allah'ın arzu ettiği kullarına bildirdiği sır ve gaybî bilgi olarak nitelenir. İşte âlemlerdeki sırların bilgisine ise İnsan-ı kâmil mertebesinde olan kişi ulaşır. Kâmil insan gizli ve gayb olan şeylerin bilgisine sahip olur. Bu bilgi akıl veya duyularla elde edilebilecek bir bilgi değildir. Allah'ın kullarına bahşettiği ihsân yoluyla kalbe ilham edilir. [256]

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan *"Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizde bir ilim öğretmiştik."* (Kehf, 18/65) âyetinden yola çıkan Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre Hz. Mûsâ'nın Hızır tarafından aldığı "ledün ilmi" ve Hz. Ali'nin öğrendiği bâtın ilmi arasında hiçbir fark yoktur.[257]

Vücûdunda halâs ol, varlığın ki, Hak ile Hak ol,
Geçip dünyadan, ukbadan, görünsün sana tervihât.[258]

İbrahim Efendi bu beyitte İnsan-ı kâmil hakkında şunları dile getirir: insan kendi benliğinden vazgeçip varlığının asıl özünü idrak edip Allah'ı görürse daima Hak Teâlâ ile beraber olur. Allah onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olur[259].

[253] Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, 133.
[254] Aclûnî, I, 265-266.
[255] Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, 127.
[256] H. Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 309-312.
[257] Uludağ, "Bâtın ilmi", 5:188-189.
[258] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 256.
[259] Buhârî, Rikak, 38.

Tüm işlerini Allah ile beraber yapar. Her organı Allah'ı zikreder, tüm hücrelerinde O'nu hisseder. İnsan-ı kâmil, kalbini tüm mâsivâdan temizler, gönlünde ne dünya ne ahiret sevgisinden bir iz bulunmaz. Nefsinin arzu ettiği tüm şeylerden kendini arındıran insan, sadece Allah'ın rızası ve sevgisiyle beraber olur, ruhu rahata kavuşur ve hâkiki mutluluğu yakalar.

İnsan-ı Kâmil eserinin müellifi Azizüddin en-Nesefî'nin düşüncesinde sâlik, nefsini tüm kötü şeylerden, mâsivâdan, iyi olmayan fiil ve huylardan temizleyip yerine iyi davranışları getirmesiyle birlikte Allah'ın nuru ile nuru yansıtan şeyi birbirinden ayırt edemez duruma ulaşır. Öyle ki peygamberlerin, ruhlarımız cismimiz, cismimiz de ruhlarımızdır diye buyurdukları gibi yine Hallâc-ı Mansûr'un da "ben Hakkım" demesi bu mertebede dile getirilmiştir. Nitekim Hak yolcusu, bu mertebede kendi benliğinin aksettirdiği nurunu görmez, sadece Yüce Allah'ın nuruna mazhar olur. Allah dışındaki her şeyden yüz çevirir.[260]

Kamûnun rûhuna rûh-ı Muhammed ibtidâ oldu

Anın çün rûh-ı Ahmed'den bulundu sırr-ı teslifât.[261]

Nur-ı Muhammedî tüm kâinatın ruhu yani özüdür. Nitekim âlemler ondan var edilmiştir. En yüce, en büyük ve hakîkî kâmil insan, Hz. Muhammed'dir (s.a.v.). Bu konu *"Allah önce benim nurumu yarattı.*[262]diye buyrulan hadisten anlaşılmaktadır. Yani Nur-ı Muhammedî, bütün nesnelerin özüdür. Bu nur ilk olarak Hz. Âdem'de tecellî olmuştur, daha sonra ise onun ardından gelen neslinde ortaya çıkmıştır.[263]

Hz. Muhammed'in, (s.a.v.) cismanî yaşamından başka, diğer bir varlığı daha vardır. Cenâb-ı Hak dışında başka bir varlık mevcûd değilken ilk olarak Hakîkat-ı Muhammediyye zâhir olmuş ve tüm mevcûdât bu hakikatten var olmuştur. Kâinatın yaratılış nedeni, ana maddesi ve amacı bu hakikat üzerine kurulmuştur. Tüm insanlardan, peygamberlerden ve meleklerden önce Hz. Muhammed'in nuru ve ruhunun var olması hasebiyle bütün insanlığın babası olarak görülür. Bedenen, tüm insanların babası Hz. Âdem olmasının yanında, Ruhlar açısından ise Hz. Muhammed (s.a.v) onların babasıdır. İlk tecellî Hz. Âdem ile başlayıp sonradan diğer

[260] Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil,* 113.
[261] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 258.
[262] Aclûnî, I, 265-266.
[263] Bilginer, *Tasavvufta Allah ve İnsan*, 28.

peygamberlere ulaşan, Hz. Peygamber (s.a.v) dünyaya geldiğinde ise ona ulaşan bu nur vefatından sonra var olmayı sürdürmekte ve âlem de var olabilmektedir.[264]

Yaratılan tüm eşyanın ve varlıkların özü, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) nurudur. Örneğin bir ortamda yüz ayna bulunsa ve bu aynaların tam ortasında ışık saçan bir ampul varsa uzaktan bakıldığında sanki orada bulunan yüz aynanın yüzü de yanan ampuller olarak görülür. Nitekim asıl hakikatin farkında olanlar sadece bir ampulden ışık yayıldığını fehmederler. Öyle ki bunun farkında olan insanlar *"Beni gören hakkı görmüştür"*[265]hadisinin mânâsını anlarlar.[266]

İbnü'l-Arabî, Hakîkat-ı Muhammediyye'yi İnsan-ı kâmil olarak ele alır. Nitekim Allah'ın isim ve sıfatlarını kendinde cem' eden ve bunu diğer varlıklara sunan, Allah isminin hakikatine kavuşan, tek ve mükemmel varlık İnsan-ı kâmildir. Hakîkat-ı Muhammediyye ilham ve bilgi açısından incelendiğinde tüm peygamberlerin ve ermişlerin bâtınî bilgileri ve ledün ilmini öğrendikleri kaynak olarak görülür. Bunun yanında Hakîkat-ı Muhammediyye, Cenâb-ı Hak'tan halka, feyz ulaştıran bir köprü konumundadır.[267]

Özet olarak İnsan-ı kâmil, olgun insan mânâsına gelir. Halk ile Hak arasında Hakk'a ulaşmayı sağlayan köprüdür. İnsan-ı kâmil, tüm İlâhî isim ve sıfatları kendinde toplayan kişidir. Onun sayesinde İlâhî feyz diğer varlıklara ulaşır. Marifettullah'ın zuhur ettiği yerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah *"Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."* (Âl-i İmrân, 3/31) buyurur. Öyle ki İnsan-ı kâmili gören Allah'ı nazar etmiş gibi olur. Allah'a gönülden bağlı olup sevenler ise İnsan-ı kâmili de sever. Yani kâmil insana itaat Allah'a itaat etmiş olup tersi durumunda ise ona isyan eden karşı çıkan Cenâb-ı Hakk'a isyan etmiş olur. Buradaki kâmil insandan kasıt, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve onun izinden, hakkıyla gidenlerdir.[268]

2.9. Ârif İnsanın Özellikleri

Odur ârif bile, nerden gelibdür,

---

[264] Demirci, "Hâkikat-i Muhammediyye", 15:179-180.
[265] Buhârî, Tâbir, 10; Müslim, Rü'ya, 11, Dârimi, Rü'ya, 4 (hadis no; 2140). Nevevî, Sahih-i Müslim Şerhi, 11, 25-26.
[266] Bilginer, *Tasavvufta Allah ve İnsan*, 29.
[267] Demirci, "Hâkikat-i Muhammediyye", 15:179-180.
[268] Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* 243-244.

Gelir iken ne yere uğrayıpdır.
Muhassal bile mebdeyle meâdı,
Koya bu halk ile ceng ü inâdı.[269]

Ârifin sözlük anlamı "Tanıyan, bilen, vâkıf ve âşina olan, halden anlayan" demektir. Tasavvuf ilminde ise ilk önce, Allah'ı yani marifetullahı bilmek, daha sonra tüm varlıkların ve onlarla ilgili tüm gerçeklerin bilgisine sahip olmak demektir.[270]

Yukarıdaki beyitlerde şunlar anlatılmaktadır; Allah'ın ve tüm yaratılanların bilgisiyle donanan ârif insan kendi varlığının da bilincindedir. Nereden geldiğini nereye gideceğini bu dünyaya niçin geldiğini bilen kişidir. Ârif, herşeyin Allah'tan geldiğini ve dönüşün de yine yalnız O'na olacağını en iyi bilendir. Yine Allah âyette "*Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz." Buyurur."* (Bakara, 2/156).

Allah'ı arayan, bulan ve tanıyan daha sonra her zerresinde hissedip yaşayan insan, varlığın başlangıcını ve nereye gideceğini bilendir. Allah'ın bilgisine sahip olan ârif, her ne kadar yol kat etmiş, bütün derecelerden geçmiş olsa dahi onun nazarında Allah'a ulaşmak için gidilen yolun sonu yoktur. Sürekli bir oluş, hareket halindedir. Nitekim Allah'ın isim, sıfat ve fiillerinin sonu yoktur, sınırsızdır. Çünkü O, sürekli yaratılıştadır (er-Rahman, 55/29).[271]

Tasavvufta, mevcûdâtın bütün özü, başlangıcı Nur-ı Muhammedî olarak kabul edilir. Nitekim her şey Nur-ı Muhammedî'den var olmuştur. Bu nur ilk önce Hz. Âdem'den tecellî olmuştur, sonrasında onun evlatlarında tecelli etmiştir.[272]İbnü'l-Arabî'ye göre insanlar arasında en mükemmel ve her şeyin onunla başlayıp son bulduğu varlık Hz. Muhammed'tir.[273] Buradan da anlaşıldığı gibi Allah'ın bilgisiyle donanan, kendini bilen ârif, Kur'ân ve sünnettullahı rehber edinip seyr ü sülûkunda yol alır. Halktan sıyrılıp Hakk'a doğru ilerler. Yani görünürde halk olur, hakikatte ise Hak iledir. Herşeyin Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisi olduğunun bilincindedir.

---

[269] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 131.
[270] Uludağ, "Ârif", 3:361-362.
[271] Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 278.
[272] Bilginer, *Tasavvufta Allah ve İnsan*, 28.
[273] Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsan-ı Kâmil*, 79.

Kamû eşyâdan ola ol hüveydâ,
Âna âyine ola cümle eşyâ.

Serâser ârif ola mümkünâta,
Erişe Hak ile bâki hayatâ.[274]

Ârif, gerçek fiilerin, her şeyin özünün Allah olduğunu ve tüm varlıkların onun isim ve sıfatlarının birer tecellisi olduğunun farkındadır. Mümkünattan olan her şey gece karanlıkta görünmeyen gizli olan eşyaya benzer. Nasıl ki güneş doğduktan sonra herşey açığa çıkıyorsa yüce Allah'ın tüm yaratılanlara yapmış olduğu tecellisiyle hepsi Allah'ın nuru ile aydınlanır.

Kâinat, sürekli değişebilen, kalıcı olmayan yani fâni bir biçimde Allah'ın vücudunda zâhirdir. Her ne kadar Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisi olsalar da yüce Allah tüm bunlardan müstağni olandır. Tüm kâinat yok olsa bile Allah'ın isim ve sıfatları daima bâki olur. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "*O'nun kendinden başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnız O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz*." (Kasas, 23/88), bir başka âyette ise Allah, "*Azamet ve kerem sahibi rabbinin zâtı ise bâki kalır.*" (Rahmân, 55/28) diye buyurur.

Aynı zamanda Allah'ın isim ve sıfatlarının bâki olmasının yanında kâinatlarında bir durağı yoktur. Nitekim kâinatlar Cenâb-ı Hakk'ın tecellî ettiği yerlerdir. Tecelli eden daima var olduğu için tecelli ettiği yerlerin de daima var olması gerekir. Çünkü Allah her an bir oluş üzerindedir, yani yaratmaktadır. [275]

Alasın Hakdan, hem Hakka veresin,
Her işin Hakla bile göresin.[276]

İbrahim Efendi bu beyitinde Allah'ın bilgisiyle donanan ârifin yaptığı her fiil söylediği her söz Allah'ın rızası doğrultusundadır. Allah ile görür, işitir ve söylediği her söz

[274] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı* 131.
[275] Bilginer, *Tasavvufta Allah ve İnsan*, 19-20.
[276] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 139.

Allah'çadır. *"Ben kulumu sevince işiten kulağı, gören gözü olurum."*[277] hadisi bu gerçeği gözler önüne sermektedir.

Sürekli Allah'ı müşâhede eden ârif, sadece Allah'ı arzular. Nitekim ârifler Allah'ın bilgisiyle donanıp ona bağlı olarak tüm engelleri aşmışlardır. Vücudunun her zerresi, aklı, kalbi düşüncesi sadece Allah'tadır. O'ndan başkasını düşünemez haldedir. Dilleri Cenâb-ı Hak'dan başka bir laf zikretmez. Tek koruyucu olarak Allah'ı görür ve bilirler.[278]

Allah'ın bilgisiyle aydınlanan ârif, kendinden başka hiç kimseye kınayarak bakmaz, marifetullahın tecellisi doğrultusunda davranış sergiler. Başka insanların söylediklerileyle hareket etmez, onların söylediklerini başkalarına aktarmaz. Cenâb-ı Hak dışındaki hiçbir bilgiyi kaynak olarak görmez.[279]

Vücûdun katresi bahre irişe,
Kamû çiğliklerin ol demde pişe.[280]

Vahdet-i vücûd anlayışına sahip olan İbrahim Efendi, bu görüşünü yukarıdaki beyitlerle dile getirir. O, vücudun bir katre iken, yaratıcı ve onun yarattığı tüm varlıkların hakikatte sadece tek bir vücud olduğunu idrak ederek bir denize dönüşmesini bu dizelerle aktarır. Yaratılan her şey Hakk'ın birer tecellisidir. Burada katre insan, bahr ise Allah'tır.

Bu denizden faydalanmak için Cenâb-ı Hakk'ın emir ve yasaklarına uyarak yol almak gerekir. Aksi halde insan, bu deryadan nasibini alamaz. Bu denize dalan ve her şeyin tek bir varlıktan geldiğini bilen ârifin içinde mâsivâda tek bir iz bile kalmaz. Allah ile vuslata eren ârif, daima Allah ile yaşar. Tek bir vücud olur.[281]

Yunus Emre bu konuyla ilgili şu dizeleri kaleme döker:

Benim ol aşk bahrisi, denizler hayran bana,

[277] Buhari, Rikak, 38.
[278] Kuşeyrî, *er-Risâle,*tah. M. Zerrük ve A. Baltacî, (Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1993), 401.
[279] Kuşeyrî, *er-Risâle*, 132.
[280] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 139.
[281] Tenik, *Tasavvufî Bilgi*, 279.

Derya benim katremdir, zerreler umman bana. [282]

Azîz Nesefî de, varlık konusundaki anlayışını şu şekilde ifade eder:

"Ey derviş, birkaç defa denilmiş idi ki; vücûd birden gayri değildir. Ama bunun zâhiri vardır ve bâtını vardır. Bu vücûdun bâtını bir nûrdur. Ve cân-ı âlem ancak bu nûrdur. Âlem bu nûr ile mâlâmâldır nâ-mahdûd ve nâ-mütenâhî bir nûrdur. Bî-pâyân ve bî-girân bir bahrdır. Mevcûdâtın hayatı ve ilmi ve tutuculuk ve gidicilik bu nûrdandır. Mevcûdâtın hayat ve ilmi ve irâdesi ve kudreti bu nûrdandır. Görücülük ve işiticilik ve tutuculuk ve hâsiyyeti ve fiili bu nûrdandır. Belki muhakkak hepsi bu nûrdur. Ve bu vücûdun zâhiri bu nûrun mişkâtıdır ve bu nûrun mazhar-ı sıfatıdır." bu şekilde izah eder. [283]

"Ölmeden önce ölünüz" bu dusturla hareket eden ârif, bu yolda insanın zerre miktarınca hiçbir varlığa sahip olmadığını, tüm varlıkların hakiki hükümdarının sadece Allah olduğunu anlar. Bunu anlamaya başladığında yani Allah'ı tanıdıkça kendini tanır. Kalbinde Allah dışında her şeyi yok ederek olgunluğa erişir.[284]

Hz. Mevlânâ, "Ömrümün hülasası sadece şu üç kelimedir; hamdım, piştim, yandım" der. Bu sözüyle, büyük âlem diye nitelenen insanın seyr ü sülûkundaki yolculuğu anlatır. Yani insan bir katreyken nasıl bir ummana dönüşür o anlatılmaktadır. [285]

Bu zikrolanla mevsûf olan ârif,
Olur esrâr-ı Hakk'a cümle vâkıf.
Bu vasfolan kamû vasfıdır anın,
Kim oldur zübdesi kevn ü mekânın.[286]

İbrahim Efendi, daha önceki beyitlerinde en güzel vasıflara sahip olan ârifin özelliklerini kaleme almaktadır. Bu beyitin de ise, Allah'ın kâinatta gizli olan isim ve

[282] "Yunus Emre Şiirleri", erişim: 4 Temmuz 2020, https://yunusemresiirleri.blogspot.com/2008/04/benem-ol-ak-bahrisi.html
[283] Azîzûddîn Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, tercüme: A. Avni Konuk, 2.basım, (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2015), 226.
[284] Bilginer, *Tasavvufta Allah ve İnsan*, 66.
[285] Lamia Levent Abul, "Hamdım Piştim, Yandım", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,* Ankara, (10 Temmuz 2020).
[286] İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı*, 139.

sıfatlarını açığa çıkaran, onu diğer insanlara göstermeye çalışan ve Allah'ı her anında yaşayıp, hisseden âriften bahsetmektedir. İnsanın kâinatı ve onun yaratıcısının yani Allah'ın varlığını bilmesi için önce kendini tanıyıp öğrenmesi gerekir. Kendi varlığının bilgisine sahip olan insan Hakk'ın gizli sırlarına mazhar olur.

Tasavvuf âlimlerine göre, âlemdeki tüm yaratılan varlıklar, zübde-i âlem diye adlandırılan insanın vücudu ile benzerlik göstermektedir. [287] Yani insan varlıkların özü olarak nitelendirilir. Kâinatta diğer varlıklara nazaran Allah'ın isim ve sıfatlarını en açık şekilde ortaya çıkaran varlık insandır. Allah insanı yaratmadan evvel kâinat kirli bir aynaya benzemekteyken insan yaratıldıktan sonra kâinat aynası temiz, parlak bir hâl alır. Allah kendi nurunu insanda aksettirir ve bu nuru insan üzerinde müşahede eder. Allah bizzat kendi ruhundan üfleyerek insan ile tek vücud olur.[288]

[287] Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsan-ı Kâmil,* 126.
[288] Mahmud Sadettin Bilginer, *Allah ve İnsan: İçtimai ve Tasavvufî*, (İstanbul: Baha matbaası, 1969), 92.

SONUÇ

Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi 17. yüzyılda yaşanan siyasî ve içtimaî karmaşanın fazla olduğu bir dönemde yaşamasına rağmen kendini ilme vermiş ve halkı özellikle de gençleri kendi etrafında toplayabilmiştir. Aynı zamanda üzerinde durduğu Vahdet-i vücûd, İnsan-ı kâmil, devir ve velâyet gibi tartışma konusu olan meseleler üzerinde fazlaca durduğu için görüşlerinden dolayı tenkit edilmiştir. Eserlerinde tasavvufun tanımına dair derin ve anlaşılır izahlarda bulunmuştur. İbrahim Efendi Külliyatı'nda "Müfid ü Muhtasar" haricinde bütün eserleri bir araya getirilmiştir. Bunlar: Tasavvufnâme veya Vahdetnâme, tüm Divân ve Dil-i Dânâ'dır. İbrahim Efendi eserlerinde tasavvufun üzerinde en çok durduğu konulardan biri olan İnsan-ı kâmil konusuna oldukça fazla yer vermiştir. Olanlar şeyhi İbrahim Efendi külliyatında da bu açık bir şekilde görülür.

Diğer mutasavvıflarda olduğu gibi insan konusuna önem veren İbrahim Efendi, İnsan-ı kâmili Allah Teâlâ'nın tüm isim ve sıfatlarının toplandığı ve tecelli ettiği tek, yüce, övgüye layık bir varlık olarak görür. Ayrıca görünür âlemdeki varlıklar üzerinde tecelli eden, İlâhî hakikati bilen ve müşahede eden kimse için "Allah'ın yeryüzündeki halifesidir" der. Olgunluğa varmış olan İnsan-ı kâmilin Cenâb-ı Hak ve âlem arasında bir köprü vaziyetinde olduğunu belirtir. Görünen ve görünmeyen tüm varlıklara bir ayna gibi hakikatin nurunu aksettirir. Kâmil insanın marifetullahın bilgisine sahip olan ve bu bilgiyi diğer varlıklara aktarabilen yegâne varlık olduğu görüşüne değinir. Allah'ın bâtın, zâhir, sonu ve başlangıcı olmayan gibi tüm özelliklerini insan üzerinde tecelli ettiğini anlatır. Ona göre insan tüm mevcûdâtın ruhu olması hasebiyle İlâhî isimlerin tecelli yeri, eşyanın görünen, görünmeyen tüm sırlarını ortaya çıkarabilir. İnsan âlemin var olma sebebidir. Yine insan kendi benliğinden vazgeçip varlığının asıl özünü idrak edip Allah'ı görürse daima Hak Teâlâ ile beraber olur.

Yapmış olduğumuz bu çalışmamızda İbrahim Efendi'nin Hakîkat-ı Muhammediyye konusunu, yazdığı beyitlerde tespit ederek anlattık. O, Cenâb-ı Hak dışında başka bir varlık mevcûd değilken ilk olarak Hakîkat-ı Muhammediyye'nin zâhir olduğunu ve tüm mevcûdâtın bu hakikatten var olduğunu izah eder. Kâinatın yaratılış nedeninin, ana maddesinin ve amacının bu hakikat üzerine kurulduğunu ifade

eder. İbrahim Efendi, Allah'tan aldığı ilimle hâl olarak yaşadığı tasavvufî şiirinin beyitlerini büyük bir maharetle işlemektedir.

İbrahim Efendi daha çok insanın mânevî yönünü kapsayan nefis, akıl, kalp, rrh ve sır üzerinde durmaktadır. İnsan konusunu anlatırken Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet telakkisini önem vermektedir. İnsan kainât ile mukayese edilir ve insan âlem-i sağir kâinat ise âlem-i kebir olarak aktarılır.

İbrahim Efendi'nin yazı ve sohbetlerinde sürekli Vahdet-i vücûda değiniyor olması ibnü'l-Arabî'nin tasavvuf düşüncesini takip ettiğini göstermektedir. Aynı zamanda da kaleme aldığı şiirlerinde hece veznini kullanmış olması Yunus Emre'nin etkisinde kaldığını kolayca söylenebilir. İbrahim Efendi, hem kendi devrindeki hem de kendinden önceki tasavvuf eserlerinde ortaya konan sünnî tasavvuf düşüncesinin dışına çıkmamıştır.

KAYNAKÇA

Abdülbâki, Lâlizâde, *Sergüzeşt (Aşka ve Âşıklara Dair),* Haz. Tahir Hafızalioğlu, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001.

Abul, Lamia Levent, "Hamdım Piştim, Yandım", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,* Ankara, (10 Temmuz 2020).

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l- hafâ,* nşr: Ahmed el-Kalâş, I-II, Beyrut: 1985.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* c. I-II, Beyrut, Mektebetü'l İslâmî, ş.y., ts.

Ahmet Yesevi Üniversitesi, "İbrahim Efendi, Oğlanlar Şeyhi", erişim: 13 Ekim 2020, http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ibrahim-efendi-oglanlar-seyhi

Ateş, Süleyman, "Kurb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 26:432-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Âvânî, Gulamrızâ, *Hayal Aynasında İlâhî Cemâlin Tecellîsi: San'at, Hikmet ve Sanat İçinde,* çev: Mehmet Kanar, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Aydın, Mehmet S., "İnsân-ı Kâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15:299-300. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Azamat, Nihat, "İbrâhim Efendi, Olanlar Şeyhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 21:298-300.İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Beddiüzzaman Said Nursî, *Mesnevî-i Nûriye,* mütercimi: Abdülmecid Nursî, 2. Baskı, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

Bilginer, Mahmud Sadettin, *Allah ve İnsan: İçtimai ve Tasavvufî*, İstanbul: Baha matbaası, 1969.

Bilginer, Mahmud Sadettin,*Tasavvufta Allah ve İnsan,* 1.Basım, İstanbul: H Yayınları, 2011.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, c. I-VIII, Beyrut, 1991.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* 6.Baskı, Ankara: Otto Yayınları, 2014.

Cîlî, Abdülkerim, *İnsân-ı Kâmil*, trc. Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul: İz Yayınları, 1999.

Chittick, William, *Hayal Âlemleri: İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi,* çev. Mehmet Demirkaya, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.

Çağrıcı, Mustafa, "Hakikat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 15:177-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Çelik, İsa, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil,* 1.Basım, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010.

Dârimi, Abdullah b. Abdurrahmân, *Sünenü'd-Dârimî*, c. I-II, Beyrut, 1987.

Demirci, Mehmet, "Hakikat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 15:178-179. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Demirli, Ekrem, "Vahdet-i Vücûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 42:431-435.

Düzen, İbrahim, *Aziz Nesefî'ye göre Allah Kâinat İnsan,* 1. Baskı, İstanbul: Furkan Yayınları, 2000.

Ebu Nasr Tusî, Serrac, *Luma'fi't-Tasavvuf*, Leiden, 1914.

Ebû Ravh, Cemaleddîn Lütfullâh b. Ebî Saîd, *Halât ve Suhanân-ı Ebû Saîd-i Ebül-Hayr*, tahkik: Muhammed Rızâ Şefîî Kedkenî, 6. Baskı, Tahran: İntişârât-ı Suhan, 1384 hş.

El-Mekkî, Ebu Talib, *Kûtu'l-Kulûb*, tah: Said Nesib Mekârim, Beyrut, 1995.

El-Mekkî, Ebu Talib, *Kûtu'l-Kulûb*, trc: Yakup Çiçek, c. I, İstanbul: Umran Yayınları, 1995.

El- Humeydî, Abdullah b. Zübeyr, *el-Müsned,* c. I-II, Beyrut, 1998.

Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 4. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1994.

Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed, *İhyau Ulumiddîn,* III. Beyrut: Daru'l-Kalem, ts.

Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed, *Kimyâ-yı Saadet*, çev. Ali Arslan, İstanbul: Merve Basım-Yayınları, 1992.

Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed, *el-Munkızu Mine'd-Dalâl*, çev. Yahya el-Abbasi, Menzil:2000.

Gökbulut, Süleyman "Oğlan Şeyh İbrahim Efendi ve Bazı Tasavvufî Görüşleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/22, (Şubat 2012), 258-259.

Gökbulut, Süleyman, *Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin Vahdetnâme/Usûl-i Muhakkıkîn'i Işığında Tasavvufî Görüşleri (İnceleme ve Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Güler, Zülfi, "Şeyh Galip Divanında Ayna Sembolü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 14/1, (2004): 103-121.

Hasan Kamil Yılmaz, *"Tasavvufta İnsan ve İnsân-ı Kâmil",* erişim: 21 Aralık 2020, http://hasankamilyilmaz.com/tasavvufta-insan-ve-insan-i-kamil.html

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fusûsu'l-Hikem*, tah: Ebu Âlâ el-Afîfî, Beyrut, 1992.

İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, I, Beyrut, 1995.

İbn-i Teymiyye, Takıyyu'd-din Ahmet, *Vahdet-i Vücud Risalesi*, trc: Heyet, 2. Baskı, İstanbul: Tevhid Yayınları, 1998.

İbrahim Efendi, *Hazret-i Dil-i Dânâ Oğlan Şeyhi İbrahim Efendi Külliyatı,* Haz. H. Rahmi Yananlı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.

Kara, Mustafa, "Fenâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 12:333-335.İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayınları, 2004.

Kam, Ferit, *Vahdet-i Vücûd,* sad: Ethem Cebecioğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994.

Keklik, Nihat, *Sadretdîn Konevî'nin Felsefesinde Allah, Kâinât ve İnsan,* İstanbul: Çığır Yayınları, 1977.

Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed, *et-Taarruf,* Beyrut, 1413.

Kemikli, Bilal, *Oğlanlar Şeyhi İbrahim: Müfid ü Muhtasar, İnceleme-Metin,* Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.

Kılıç, Mahmut Erol, *Tasavvufa Giriş*, İstanbul: Sufi Kitap, 2019.

Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahranlı ve Selçuk Eraydın, İstanbul: Dergah Yayınları, 1987.

Köprülü, Mehmet Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* Ankara: DİB Yayınları, 1993.

Kuşeyrî, *er-Risâle,* tah. M. Zerrük ve A. Baltacî, Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1993.

Kutluer, İlhan, *"*İnsan*",Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22:320-323. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Muhyiddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ali b. Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî Marifeti'l-Esrâri'l-Malikiyye ve'l-Melekiyye,* çev. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, III, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1997.

Müslim b. El-Haccac, *Sahîhu Müslim,* c. I-V, Beyrut, 1983.

Nevevî, Yahya b. Şeref, *Riyâzu's-Sâlihîn,* el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1992.

Nikholson, Reynold A.,*The Mystics of İslâm,* London: Arkana Yayınları,1989.

Oğlanlar Şeyhî İbrâhîm Efendî, *Dil-i Dânâ*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Koleksiyon Osman Ergin Türkçe Yazmaları, Demirbaş No: 1539. (Yazma Nüsha)

Schuon, Frithjof, *Evrensel Sanatın İlke ve Kıstasları,* çev: Ramazan Dikmen, Düşünce ve Dil'in içinde, Haz: Hüseyin Su, Ankara: Hece Yayınları, 2004.

Sevim, Seyfullah, *İslâm Düşüncesinde Marifet ve İbn Arabî*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Tenik, Ali, *Ahmed Kuddûsî,* Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı,2011.

Tenik, Ali, *Tasavvufî Bilgi*, 1. Basım, İstanbul: Litera Yayınları, 2017.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed, *es-Sünen,* c. I-II, Beyrut, ts.

Tok, Vedat Ali, "Bir Gönüle Girmek", *Somuncu Baba İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi*, 175.

Topaloğlu, Bekir, "Kudret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 26:316-317.İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Uludağ, Süleman, "Fakr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 12:132-134.İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Uludağ, Süleyman "Akıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, II:246. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Uludağ, Süleyman, "Aşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 4:11. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Uludağ, Süleyman, "Bâtın İlmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 5:188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Uludağ, Süleyman, "Kalp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 24:229-232. İstanbul:TDV Yayınları, 2001.

Uludağ, Süleyman, "Nefes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 32:522-523.İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Uludağ, Süleyman, "Nefis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 32:529-531. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Üstüner, Kaplan, *Divân Şiirinde Tasavvuf*, Ankara: Birleşik Yayınları, 2007.

Yıldız, Abdulvahap, *Ahmed-i Câmî Nâmekî*, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013.

Yıldız, Abdulvahap, *Meybudî'nin Tefsirinde Tasavvuf,* 1. Baskı, Bursa: Sır Yayınları, 2012.

Yıldız, Abdulvahap, *Sultânül-Evliyâ Ebû Saîd Ebül-Hayr(Hayatı-Eserleri-Menkıbeleri ve Tasavvufî Görüşleri),* 1. Baskı, İstanbul: Kriter Yayınları, 2018.

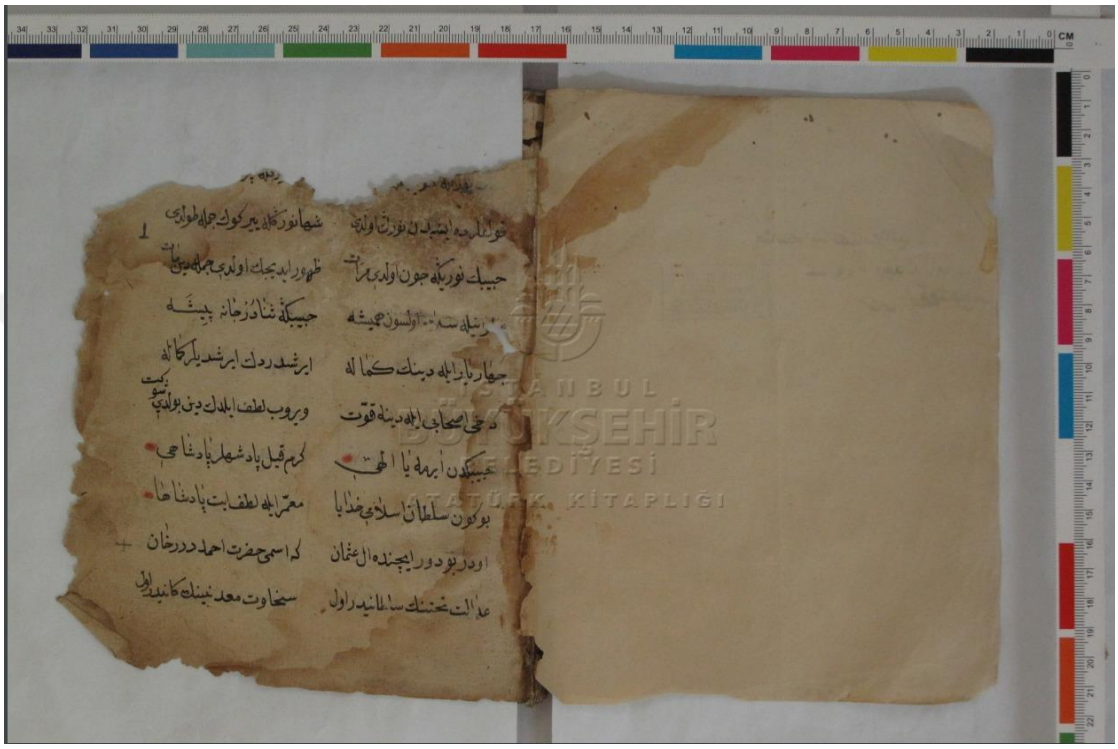
Yılmaz, H. Kamil, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, 14. BaskıİstanbuI: Ensar Yayınları, 2011.

Yılmaz, Hasan Kamil, "Tasavvuf ve Kalp", *Altınoluk Dergisi*, 104, (Ekim 1994): 31.

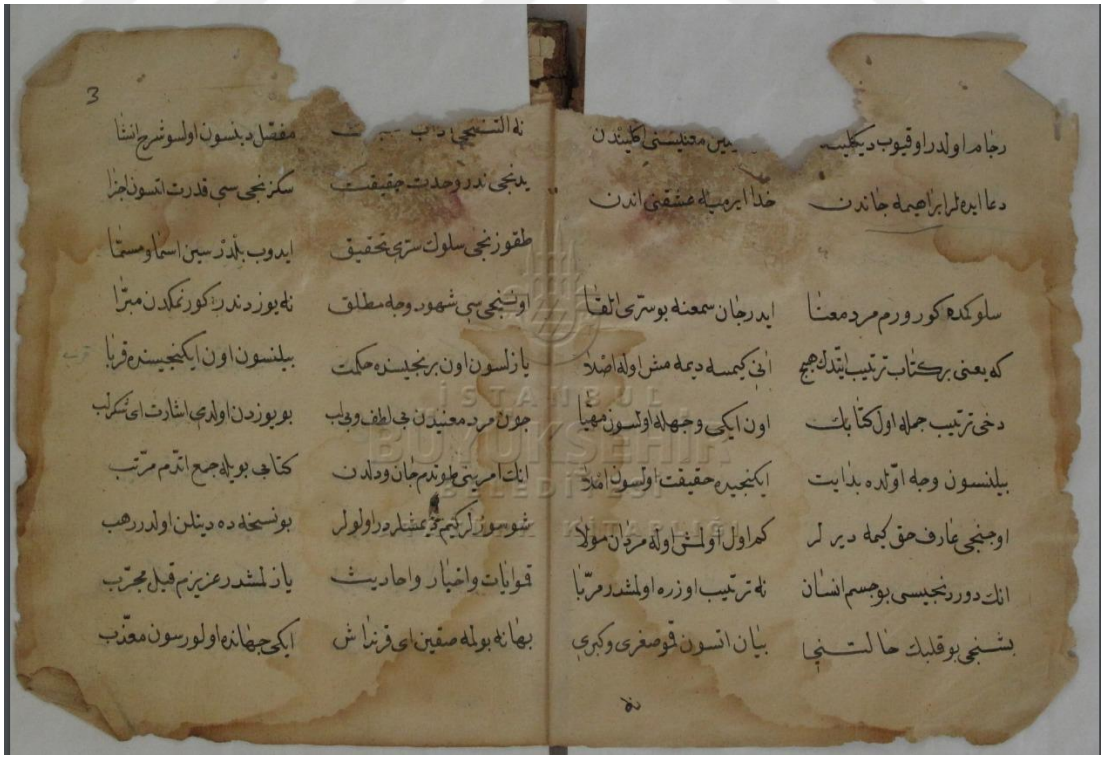
"Yunus Emre Şiirleri", erişim: 4 Temmuz 2020, https://yunusemresiirleri.blogspot.com/2008/04/benem-ol-ak-bahrisi.html

EKLER

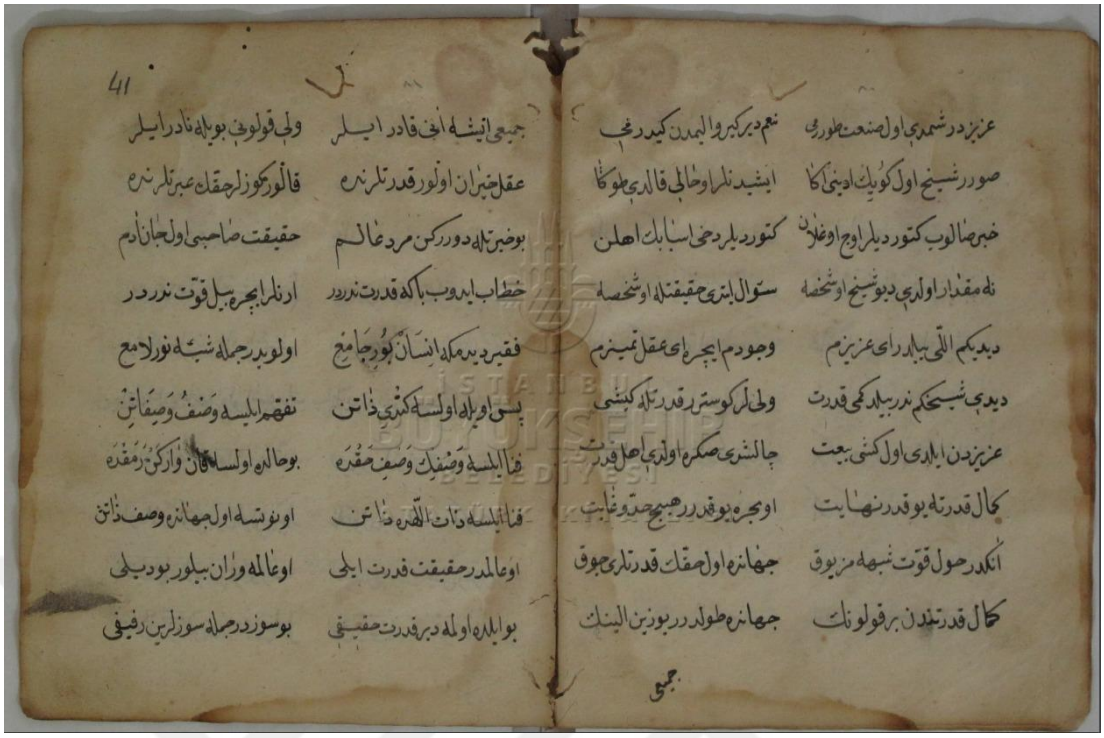
EK-1: Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin *Dil-i Dânâ* Adlı Eserinin Yazması (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Koleksiyon Osman Ergin Türkçe Yazmaları, Demirbaş No: 1539, varak, 1, 2, 3, 41, 42, 43, 58, 59, 60)

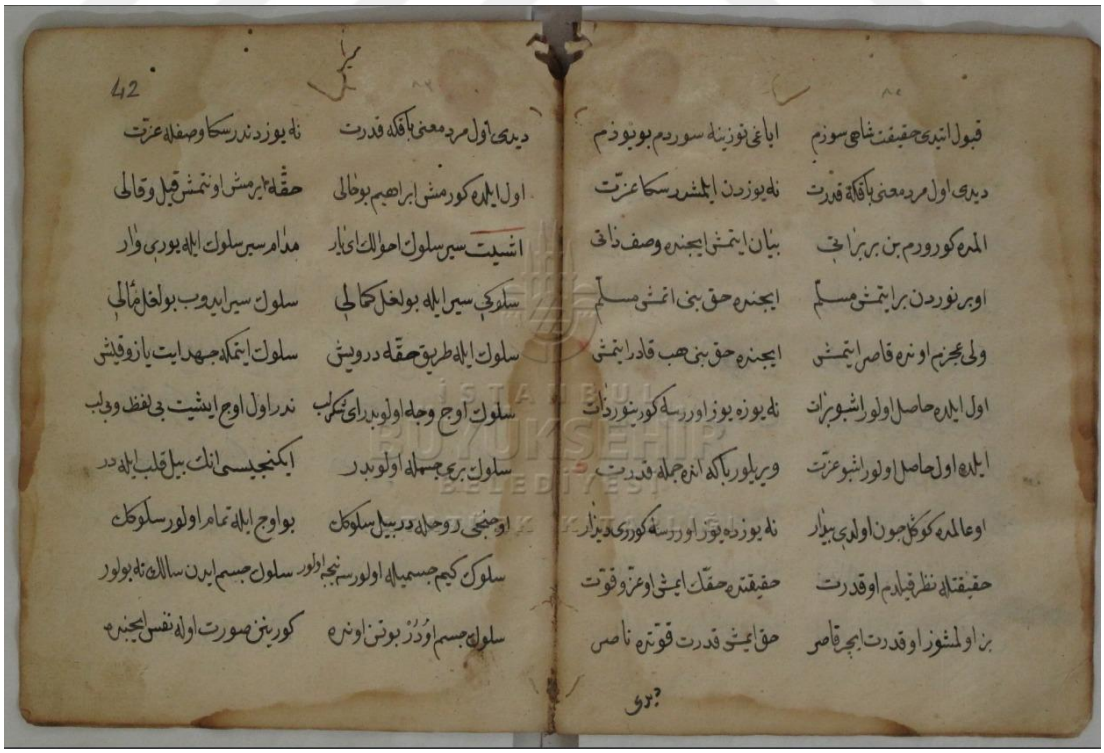
Ek s.2

عزیز در شمدی اول صنعت طوری — نعم دیر کیر والیمدن کیدر مجب
صور در شیخ اول کویلک ادینی کا — ایشیدنلر اوحالی قالدی هوکا
خبر صالوب کتور دیلر اوج اوغلان — کتوردیلر دخی اسبابک اهلن
نه مقدار اولدی دیو شیخ اوشخصله — سئوال ایتدی حقیقتله اوشخصله
دیدیکم الله بیلور رای عزیزم — وجودم ایچره ای عقل تمیزم
دیدی شیخ محکم نه دیلدی کمی قدرت — ولی لر کوستر رقدرتله کیشی
عزیز دن ایلدی اول کشی بیعت — چالشدی صکره اولدی اهل قدرت
کمال قدرته یوقدر نهایت — اوبحره یوقدر رهیچ حد و غایت
انکدر حول قوت شبهه مزیوق — جهانده اول حقک قدرتلری جوق
کمال قدرتندن بر قولونک — جهانده طولدر بوزن الینک

جمعی

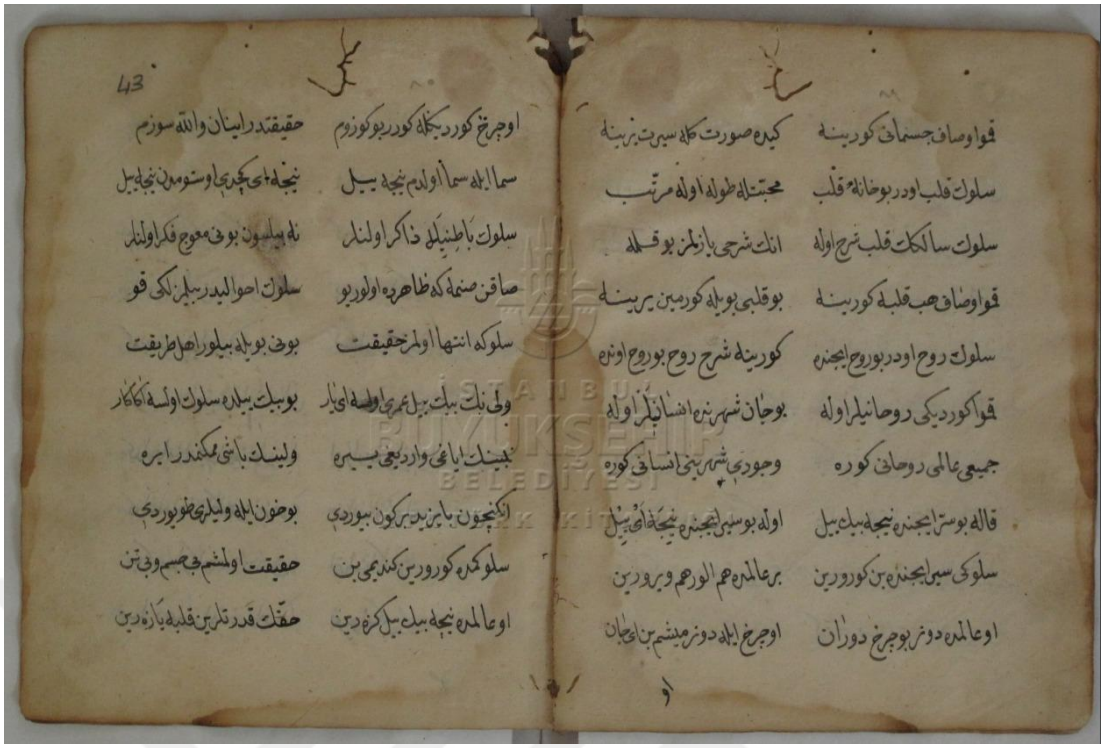
جمیعی اینله انی قادر ایلر — ولی قولونی بویله نادر ایلر
عقل حیران اولور قدرتلرنده — قالور کوز لر حقک عبرتلرنده
بوخبر اله دور رکن مرد عالم — حقیقت صاحبی اول جان آدم
خطاب ایدوب باکه قدرت ندرور — ارنلر ایچره بیل قوت نه در در
فقیر دیر مکه انسان پور جامع — اولور بدر جمله شبه نور لامع
پس اویله اولسه کثری ذاتن — تفهم ایلسه وصف وصفاتن
فما ایلسه وصفک وصف حقده — بوحاله اولسه کافر و کن رمقده
فما ایلسه ذات الهده ذاتن — اونوتسه اول جهانده وصف ذاتن
اوعالمده حقیقت قدرت ایلی — اوعالمه وران بیلور بو دیلی
بو ایلده اوله دیر قدرت حقیقی — بوسوزدر جمله سوزلرین رفیقی

قبول ایتدی حقیقت شاهی سوزم — ابانی توزینه سوردم بو یوزدم
دیدی اول مرد معنی باکه قدرت — نه یوزدن ایلمشدر سکا عزت
المده کوردوم بن بر برانی — بیان ایتمش ایچنده وصف ذاتی
اوبر نوردن برایتمش مسلم — ایچنده حق بنی انمش مسلم
ولی عجزم اونده قاصر ایتمش — ایچنده حق بنی هب قادر ایتمش
اول ایلده حاصل اولور اشبو عزت — نه یوزه یوز اورسه کور سنور ذات
ایلده اول حاصل اولور اشبو عزت — ویریلور باکه انده جمله قدرت
اوعالمده کوکل جون اولدی بیزار — نه یوزده یوز اورسه کورری دیدار
حقیقتله نظر قیلدم اوقدرت — حقیقتده حقک ایمش اوعز و قوت
بن اولمشوز اوقدرت ایچره قاصر — حق ایمش قدرت قوتنده ناصر

جری

دیدی اول مرد معنی باکه قدرت — نه یوزدن در سکا وصفله عزت
اول ایلده کورمش ابراهیم بوحالی — حقه ایرمش اونمش قیل و قالی
اشیت سیر سلوک احوالک ای یار — مدام سیر سلوک ایله بوری وار
سلوکی سیر ایله بولغل کمالی — سلوک سیر ایدوب بولغل مرادی
سلوک ایله طریق حقه درویش — سلوک ایتمکه جهد ایت یاز و قیلش
سلوک اوج وجه اولور ای تمکلب — ندر اول اوج ایشیت بی لفظ و لب
سلوک بر یج جمله اولور بدر — ایکنجیسی انک بیل قلب ایله در
اوحضنی روحله در بیل سلوکل — بواوج ایله تمام اولور سلوکل
سلوک کیم جسمیله اولور سیر ایچره — سلوک جسم ایدن سالک نه بولور
سلوک جسم اودر بوتن اوندر — کورینن صورت اوله نفس ایچنده

قوا وصاف جسمانی کوریسنه کیره صورت کاله سیرت بزیسنه
سلوك قلب اودر بوخانه قلب محتسله طوله اوله مرتب
سلوك سالکك قلب شرح اوله انك شرحی بازیلمز بو قدر
قوا وصاف حب قلبه کوریسنه بو قلبی بویله کورمین یریسنه
سلوك روح اودر بوروح ایجنده کوریسنه شرح روح بوروح اونده
قوا کوردیکی روحانیلر اوله بوجان شهرینده انسانیلر اوله
جمیع عالمی روحانی کوره وجودی شهر بنی انسانی کوره
قاله بوسترایجنده نیچه بیك بیل اوله بوسبی ایجنده نیچه فاجی یل
سلوکی سبی ایجنده بن کوردیم برعالمده هم الورهم ویرودیم
اوعالمده دونر بوچرخ دوران اوچرخ ایله دونر میشم بن ای جان

اوچرخ کوردیکاه کوردیم بوکوزوم حقیقتدر ایسان والله سوزم
سما ایله سما اولدم نیچه بیل نیچه فاجی کچدی اوستومدن نیچه یل
سلوك باطنیلر ذاکر اولنلر نه بیلسون بو فی معوج فکر اولنلر
صافن صنمه که ظاهره اولوریو سلوك احوالیدر بیلن لکی قو
سلوکه انتها اولمز حقیقت بونی بویله بیلور اهل طریقت
ولی نك بیك بیل عمری اوله ای یار بویبك بیلده سلوك اوله انکار
بیلمك ایانمی وار دیمی بیسیره ویلمك بانمی ممکندر رایره
انکیچون بایزید بركون بیوردی بوخون ایله ویلدی خوبوردی
سلوکمزه کوروریسن کندمی بن حقیقت اولمشم فی جسم وفی تن
اوعالمده نیچه بیك بیل کزه دین حقك قدرتلرین قلبله یازه دین

قریبه هر نفس حقك سلامی ایریسنور خلق اولور انك علامی
قریبك قلبی مرآتنده اولا کوریسنور بر نظرده ایکی عالم
قریبی نار قربت ایلر احراق جهانی اول سبب دن ایلر اشراق
مقام قرب دل ایله وصف اولنمز دل ایله قرب احوالی بیانلمز
مقام قربه واصل اولیالر اول ایلك اسم ورسمك بیلمیلر
نه بیلسون لر قرابت نیدوکینی قریب اولمق یاخود نیچه دوکینی
قرابت نیدوکینی بایزیده سئوال ایتدیلر اول علم مزیده
بیان ایتدی اولاره اول مکمل قرابت نیدوکین دیوب مفصل
دیدیکی اولدر قرابت سالك حق کوریسنه نیه باقسه وجه مطلق
بیله کم استدوکی کندوده در هیچ ایرلمز اوزی ایله بیله در

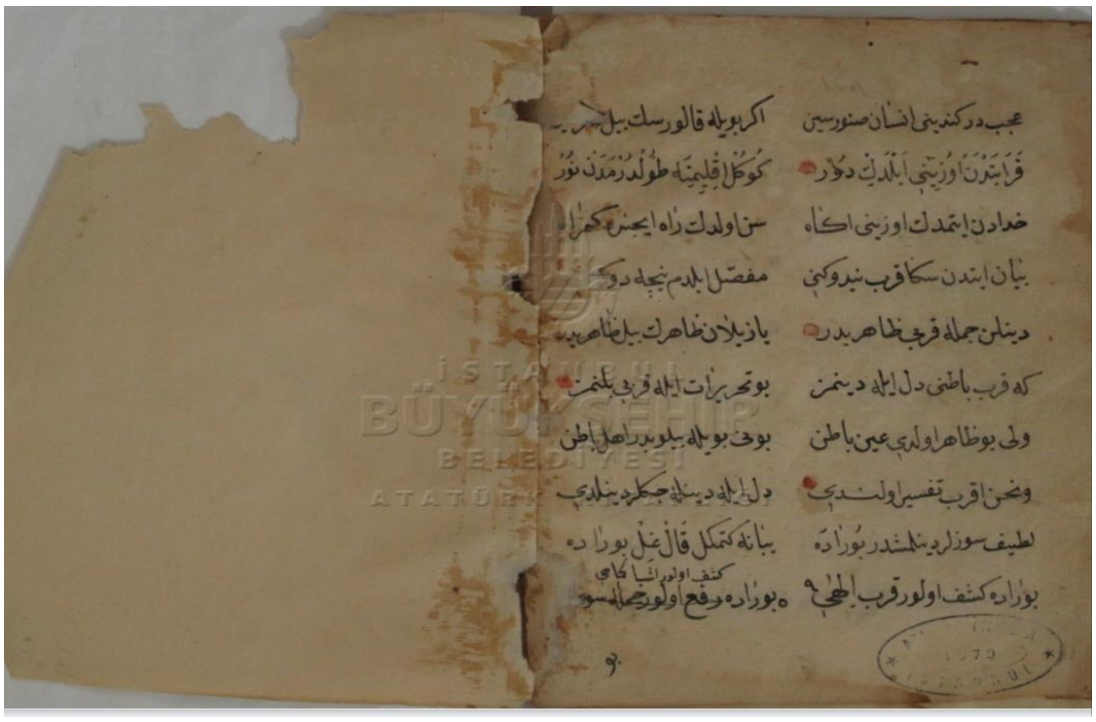
یتیکن اوزاوینده یوقلیه اول نه استرسه اوزنده بوله اول
قریب بو وصفیله موصوف اولاندر بو عرفان ایله جسمه طولاندر
بیان ایتدی بو وجه اوزره اوسلطان کتوردیلر سوزینه جمله ایمان
قریب اولمق ندر فهم ایلمك کسه قرابت نیدوکینی کلمك کسه
ایراق ظن ایله ایستدوکینی قریبدر استه کلی استدوکینی
سالکه سندن قریبدر وحدت حق سنك ذاتنده در اول نور مطلق
ولی سن بیخبرسین بیلیه بن سوزیمله سنی نیچه طویلیه بن
قریب اولمیانه کلور بوسوز کوچ بوسوزلرده رانك یاننده چوچ صوچ
بووحدتدن خبردار اولان عارف بیلورنیدوکینی سترمعارف
حقیقت عارف اولیجون بوحاله قناعت ایلمز اول قیل وقاله

Ek s.4

حقی کورمك اولور کاری جهانده ۰ اولور نوریني حردم جسم وجانده
قریب اولور حقك نوریله جانی ۰ اونور اونوتدوردکون مکانی
قریب اولمقده اشرف زاده مرحوم ۰ بیور مشار حقیقت اوزره مفهوم
دیمشلرکم قریب اولدیجه سالك ۰ کورینور کوزینه جمله شیء هالك
اوزینی کورمز فناده حقی کورر ۰ قرابت نوریله اولدم بورر
اکا منزل اولور اولدمده قربی ۰ تجلی ایدر اول عالمده مولی
قرابتدن اودم اولور خبردار ۰ ارادن رفع اولور بوجسم اغیار
بو وجهله جواب اتمشلر انلر ۰ کوزل دیوب ثواب اتمشلر انلر
اوکلوب کتمینجه بومن وما ۰ قرابت ایلمی اولمز جانه ماوا
قریب اول حقه نفسکدن بعید اول ۰ شقاوتدن خلاص اولوب سعید اول

مقام قربه مانع بعد نفسدر ۰ اودخی ترك اولورسه بر نفسدر
مقام اولسون دیرایسك جانه قرب ۰ یورمی بو بعد نفسدن ایله ایبا
ندر یولی قربله دیدیلر جنیده ۰ جوابی بویله ویردی عمروزیده
ایکی ادیمدر حق قربنه راه ۰ ونحن اقرب در قرب الله
ایلکدیلر بوسوزی بایزیده ۰ محبت کافی اول لطفی مزیده
دیدیجنیده اوزاتمش حق بولوفی ۰ برادیمدر حقك بیلکل بولوفی
هانکم جسم وجانی حقه ویرمك ۰ کانسن اول یوزه مولایه ایردك
حقیقت جسم وجان حقدر رای یار ۰ همان سنلکدر اول تاده اغیار
سنی سنلکدن اتمزسك اناد ۰ یا شارسك بیل اولمزسین ارشاد
حیف در بویله قالمق سالکه دروبش ۰ سنی بوغ ایلدی بیل بویله تشویش

عجب درکندینی انسان صنورسین ۰ اکر بویله قالورسك بیل نیه یرسین
قرابتدن اوزینی ایلدك دور ۰ کوکل قلیمنه طولدرمدن نور
خدادن ایتمدك اوزینی اکاه ۰ سن اولدك راه ایچنده کمراه
بیان ایتدن سکا قرب نیدوکنی ۰ مفصل ایلدم نیجه دوکنی
دینلن جمله قرب ظاهریدر ۰ یازیلان ظاهرت بیل ظاهریدر
که قرب باطنی دل ایله دینمز ۰ بوتحریرات ایله قربی بلنمز
ولی بوظاهر اولدی عین باطن ۰ بوفی بویله بیلوبدر اهل باطن
ونحن اقرب تفسیر اولندی ۰ دل ایله دینله حکم دینلدی
لطیف سوزلر دینلمشدر بورده ۰ بیانه کیمکل قال غل بورده
بورده کشف اولور قرب الهی ۰ بورده رفع اولور حجاب اشیا کافی

Ek s.5

Bu Eserin, kataloglanması, dijital ortama aktarılması ve elektronik ortamda kullanılma sunulması İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTİKA) ‘nın desteğiyle İBB Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü (Atatürk Kitaplığı tarafından gerçekleştirilmiştir